

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GJORSLEV

ROSKILDEBISPENS BORG PAA STEVNS
OG DENS BYGNINGSHISTORIE

AF

CHR. AXEL JENSEN

UDGIVET AF
SELSKABET TIL UDGIVELSE AF DANSKE MINDESMÆRKER

HOS

HENRIK KOPPEL
KØBENHAVN

HUMPHREY MILFORD
OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON

M C M X X I V

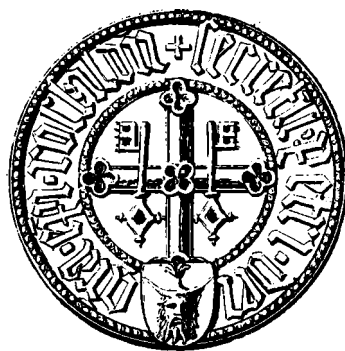
GJORSLEV

GJORSLEV

A DANISH MEDIÆVAL CASTLE AND ITS ARCHITECTURAL HISTORY

BY

CHR. AXEL JENSEN

PUBLISHED FOR
THE SOCIETY FOR THE PUBLICATION OF WORKS ON DANISH MONUMENTS

BY

LONDON
HUMPHREY MILFORD
OXFORD UNIVERSITY PRESS

COPENHAGEN
HENRIK KOPPEL

M C M X X I V

GJORSLEV

ROSKILDEBISPENS BORG PAA STEVNS OG DENS BYGNINGSHISTORIE

AF

CHR. AXEL JENSEN

UDGIVET AF
SELSKABET TIL UDGIVELSE AF DANSKE MINDESMÆRKER

HOS

HENRIK KOPPEL
KØBENHAVN

HUMPHREY MILFORD
OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON

M C M X X I V

TRYKT I 300 EXEMPLARER, HERAF 55 NUMMEREREDE

**TAVLERNE UDFØRTE I
PACHT & CRONES EFTERFØLGERS ILLUSTRATIONS-ETABLISSEMENT
TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. · IVAR JANTZEN**

FREDERIK SCAVENIUS
IN MEMORIAM

FORORD

DANMARKS middelalderlige Profanarkitektur har aldrig været rig, og de fleste større Middelaldersborge herhjemme er jævned med Jorden eller kun bevarede som hærgede Ruiner, hvis Teglstensmure nu, efter at de har været udnyttede som Stenbrud, er saare vanskelige at værne mod Vejrligets Angreb. Siden Romantikens Tidsalder, da Interessen for Ruinerne vaagnede, og da den arkæologiske Videnskab grundlagdes, er vi blevne vante at eftersøge Resterne af vor Middelalders Slotte med Spaden i Haand, og ved Udgravninger og Bevaringsarbejder paa Kjøbenhavns Slot, Søborg, Gurre, Vordingborg, Lilleborg, Hammershus og andre Borge er der gjort et ikke ringe Arbejde. Men Studiet af de endnu beboede Middelaldersbygninger er ikke drevet med tilsvarende Kraft, eller rettere sagt, det har i lange Tider været næsten ganske udyrket. Først de seneste Aartier har søgt at indhente det forsømte, og ikke mindst ved Nationalmuseets Undersøgelser er der endelig kastet Lys over en Række hidtil kun lidet paaagtede eller mangelfuldt forstaaede Bygningsminder, som Nyborg, Dragsholm, Aalholm og Spøttrup.

Den arkitekturhistorisk set aller interessanteste af de saaledes „genopdagede“ danske Borge er utvivlsomt *Gjorslev*, hvis rette Forstaaelse synes at aabne et nyt og hidtil næppe anet Indblik i vort Lands gotiske Profanarkitektur, og hvis ejendommelige Korsplan giver den Interesse ogsaa udover Landets Grænser. I Luftlinie kun 5 danske Mil fra København har Gjorslev i Virkeligheden været et arkitektonisk Terra incognita indtil 1914, da Nationalmuseet, efter Opfordring af Godsejer, Cand. jur. FREDERIK SCAVENIUS, paabegyndte en Undersøgelse af den gamle Herregaardsbygning. Undersøgelsen indgik som Led i Nationalmuseets Forarbejder til et planlagt Værk

om „Danmarks historiske Mindesmærker“, men den blev paa Gjorslev gennemført i større Omfang end andre Steder. Med pietetsfuld Kærlighed til sin Slægts gamle Ejendom lod Godsejer Scavenius iværksætte en grundig Opmaaling af Gaarden, og Haand i Haand med dette Opmaalingsarbejde, der efter Forhandlinger mellem Nationalmuseet og Godsets Arkitekt, Jens Ingwersen, foretoges af Arkitekterne Knud V. Barfoed og Carl V. Lautrup, gik en Række Udhugninger i Murværket, som klargjorde vigtige Detailler. Da Opmaalingerne var fuldendte, blev Originaltegningerne skænkede til Nationalmuseets Arkiv.

Efter at den nævnte, af Museet planlagte Publikation paa Grund af Prisforholdene efter Verdenskrigen desværre er blevet udskudt til en usikker Fremtid, planlagde Godsejer Scavenius en særlig Gjorslev-Publikation, og da derefter Selskabet til Udgivelse af Danske Mindesmærker foreslog en Offentliggørelse af de nye arkitekturhistoriske Studier i videnskabelig Form, mødte dette Ønske den velvilligste Tilslutning hos Nationalmuseet og hos Godsets Ejer. Supplerende Undersøgelser klarlagde saa interessante Enkeltheder som de store Skydeskaar (sml. Pl. VII), og Godsejeren tilsagde desuden Publikationen sin økonomiske Støtte. Med stor Interesse fulgte han de seneste Undersøgelser, Billedstoffets Tilrettelægning og Textens Udarbejdelse. For tidligt rev Døden ham bort, men det skal ikke glemmes, hvor meget Forskningen af Gjorslevs Historie skylder hans virksomme og kraftige Støtte.

Efter hans Bortgang har Fru ELSE SCAVENIUS, i Ønsket om at handle i sin afdøde Ægtefælles Aand, ydet et Tilskud til Værkets Udgivelse.

LITTERÆRE OG HISTORISKE OPLYSNINGER

ÆLDRE LITTERATUR OM GJORSLEV

HVAD der indtil de seneste Aar har været skrevet om Gjorslevs Bygningshistorie, fylder ikke mange Linjer, og det er alt at søge i topografiske og historiske Oversigtsværker, som hver for sig kun har kunnet give Herregaardsbygningen en meget kort Omtale. Men i al deres Kortfattethed er disse Meddelelser dog ganske typiske, og det har sin Interesse at følge de Svingninger, der i Tidens Løb har gjort sig gældende i Opfattelsen af Gaardens Arkitektur og Alder.

Da dansk topografisk Forskning i Løbet af det 18. Aarh. var naaet saa vidt, at den kunde begynde at behandle de enkelte Herregaardes Historie, karakteriserer Pontoppidans Danske Atlas (III, S. 124; 1767) Gjorslev som »en herlig og vigtig Gaard, paa fire Sider indbyggt af Kridtsten, som tages næst ved i Stevens Klint, og i denne samt flere gamle Bygninger, særdeles Kirker, synes uforgængelig«, og yderligere nævnes »den af sin Ælde venerable, men massive Hovedgaard.« Sandsynligvis var det Gaardens daværende Ejer, Etatsraad Lindencrone, der formulerede denne Opfattelse, som bygger dels paa et almindeligt Indtryk af Bygningens gammeldags Præg, dels paa en i og for sig meget forstandig Sammenligning med Egnens Kirker. En nøjere Tidsfæstelse var det dog Da-tiden umuligt at give. I Hans de Hofmans Foundationer (VIII, S. 421; 1762), nævnes Gaardens Korsform og det paa Muren udhugne Maria-Billed, men intet som helst om Alderen, og først da samme Forfatter i sit Supplementbind til Danske Atlas (VI, S. 424; 1774) atter omtalte Gjorslev, sagde han, at den gamle Bygning »menes at være fra det 12te Seculo.«

Helt godt har de udmærkede Topografer trods al deres Lærdom dog ikke fulgt med i den samtidige historiske Litteratur. Det lader sig ikke skjule, at de begge har overset en ældre Publikation af »et lidet Stykke Papir, som endnu forvares i det kongelige Geheime-Archiv«, og i hvilket Peder Jensen Lodehat nævnes som »fundator castri Giordsleff«. Dette Kildested (nu i Rigsarkivet, Top. Saml. paa Papir. Roskilde), det vigtigste til Oplysning om Borgens middelalderlige Historie, var nemlig allerede fremdraget og trykt af den grundige Langebek

1751 i de »Efterretninger om Biskop Peder Jensøn i Roskilde«, der da fremkom i Danske Magazin (V, S. 75), og det blev iøvrigt atter publiceret 1774 i »Scriptores rer. Danicarum« (III, S. 214).

Først henimod Aarhundredskiftet naaede dette Kildested ind i den topografiske Litteratur. I sin »Beskrivelse over Stevns Herred« kan N. H. Weinwich 1798, idet han giver en meget udførlig Skildring af Gjorslevs Historie, kalde dens Bygning »en af de ret gamle gothiske«, »et af Mellemalderens ærværdigste Monumenter«. »Om endskiønt nogle vil foregive, at Biskop Absalon Hvide har bygget den af den Sten, han lod hente fra Møens Klint, kan man med temmelig historisk Visshed paastaae, at dens Bygning, saaledes som vi i vore Dage see den, er imellem Aarene 1395 og 1416 bygget af Biskop Peder Jensen cognomento Jødehat«. Han citerer derefter Danske Magazin, og skønt han kom for Skade at fortabe sig i Gissninger om, at Gaarden skulde være bestemt til Kloster og dens hvælvede Rum mulig til »Munke- eller Nonne-Celler«, gør han dog flere rigtige Iagttagelser, nævner Mariastatuen uden paa Taarnet og omtaler for første Gang nogle af Mærkerne i Hvælvingerne, hvori han mente at genkende baade Roskilde Stifts og Peder Jensen Lodehats eget Vaaben, men ganske vist kun synes at have Ret i den sidste Bestemmelse.

Hvad der for Weinwich endnu kun stod som »temmelig historisk Visshed«, blev for de følgende Slægtleds Forfattere en urokelig Sandhed. I »Prospecter af Danske Herregaarde« (VII, 1854) er T. A. Becker ikke i Tvivl om det middelalderlige Gjorslevs Tidsfæstelse til c. 1400, og det samme gælder Trap baade i første og i anden Udgave af hans Danmark (henholdsvis 1860 og 1872). Men derefter begynder en vis Tvivl at gøre sig gældende, og dens Ordfører er ingen ringere end den Mand, der først har behandlet den danske Middelaldershistorie efter den moderne Kildekritiks Grundsætninger, Kr. Erslev. I sin korte Levnedsskildring af Peder Jensen Lodehat (Dansk Biografisk Lexikon X, S. 357; 1896) siger han forsigtigt: »Paa Gjorslev har han vistnok bygget den hvælvede Hal, som endnu er bevaret«. Og Traps tredje Udgave (II, 1898)

drister sig omtrent samtidigt kun til at sige, at Peder Jensen Lodehat opførte »vistnok tildels den endnu bevarede Bygning«, og at Hovedbygningens »ældste Dele skulle være opførte i Beg. af 15. Aarh.«

Den historiske Kritiks Skepsis var i Virkeligheden særdeles berettiget. Thi trods den Langebekske Papirsseddel var de foreliggende Beskrivelser af Gaarden ganske ufyldstgørende; nogen speciel arkitekturhistorisk Skildring af Bygningen forelaa ikke. Høyen, den danske Kunsthistories Fader, var ikke naaet til Gjorslev paa de Ungdomsrejser, der tillod ham at lægge det første Fundament for Studiet af vor Middelalders Kunst, og siden havde ingen anden Arkitekturhistoriker, Arkitekt eller Arkæolog udtalt sig nøjere om Gaarden. Hvad Enkeltmænd kan have set og iagttaget, skal være usagt, og det bør ikke glemmes, at Henry Petersen i anden Sammenhæng, i sit Værk om »Danske gejstlige Sigiller« har nævnt Stiftsvaabnene under Hvælvingerne, ligesom Professor Erslev selv i et aldrig trykt Foredrag har forklaret flere af de andre Skjoldmærker (Oldskriftselskabets Sommerudflugt 1888; sml. Referater i Berling. Tid. og Nationaltidende 4. Juni). Men Gjorslev blev dog aldrig stillet paa sin rette Plads i dansk Kunsthistorie. Siden Trap 1860 skrev sin lille Afhandling »Om Bygningsformerne i Danmark« (Bilag til første Udgave af Danmark) og her nævnedes Gjorslev, forekommer Gaardens Navn, med de fremhævede Undtagelser, overhovedet ikke i vor kunsthistoriske eller arkæologiske Litteratur før de allersidste Aar, et betegnende Vidnesbyrd om, hvor længe

Studiet af vor middelalderlige Profanarkitektur har staaet i Stampe.

Saa meget mærkeligere er det, at en fremragende udenlandsk Kunsthistoriker har indført Gjorslevs Navn i Verdenslitteraturen. I Michels Histoire de l'art (I, 2, S. 539; 1905) har C. Enlart ganske kort nævnt Pillesalen, men han har rigtignok henført den til den romanske og ikke til den gotiske Periode og kan altsaa ikke engang have set et Billede af den. Med den danske Litteraturs Magerhed for Øje kan dette ikke forundre; vi bør søge Fejlen hos os selv.

Forstaaeligt nok var det med spændte Forventninger, at Forf. i Efteraaret 1914 første Gang besøgte Gjorslev, og det rummede ikke saa lidt af Nyopdagelsens Friskhed, da det strax kunde fastslaaes, at der ikke var nogen Grund til Tvivl om den gamle Tradition. Hurtigt blev ogsaa de bygningshistoriske Resultater, som naaedes ved Nationalmuseets Undersøgelser, forelagte for Offentligheden. En Afhandling om Gjorslev kom til at staa som den første Herregaardsmonografi i Værket »Danske Herregaarde ved 1920«, og hertil sluttede sig siden et lille Referat i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed (1920, S. 57) samt de kortfattede Bygningsbeskrivelser i Bruuns Danmark og 4. Udgave af Traps Danmark. For saa vidt er Gjorslev da nu endelig bleven sat paa sin rette Plads i vor Bygningshistorie. Men de nævnte Publikationer er saa summariske, at de ikke kan overflødiggøre en indgaaende arkitekturhistorisk Redegørelse og endnu mindre en Opmaalingspublikation.

BORGENS FORHISTORIE OG GRUNDLÆGGELSE

Navnet fortæller, at Borgen er voxet frem af en Oldtids Bondeby, men naar og hvorledes dette er foregaaet, kan ikke oplyses med Sikkerhed.

En Stump af en Folkevisse, der i sin Tid synes at have været sunget paa Stevns, lød (if. Traps Danmark, 2. Udg.)

Hr. Ranild han sidder paa Gjorslev Gaard,
han hørte de Strandbølger brused,
Og hannem var voxet saa gult et Haar,
det vilde han og have kruset.
Farer sact, giver Act alt paa Enden.

Strofen hører ikke sammen med nogen af de andre Viser om Rane Jonsen og er vel næppe engang middelalderlig, men den viser dog, at Sagnet har sat Gjorslev i Forbindelse med den middelalderlige Kongemorders Navn. Meget tyder paa, at dette virkelig er historisk rigtigt. Arild Huitfeldts Danmarkskrønike nævner et Par Gange (Folioudg. S. 304 og 376) Kongemorderen som Rane Jonsen af Gjorslev, og selv om hans Kilde snarere har været en Adelstradition end et nu tabt Dokument, styrkes Overleveringens Vægt i nogen Grad derved, at Ranis Slægten hørte hjemme paa Sjælland og særlig synes at have været knyttet til Stevns. Ranes Fader Hr. Jon Ranisen var sammen med sin Broder Hr. Oluf 1261 Testamentexecutor efter deres Frænde Peder Olsen af Kalveris, Karise Kirkes Bygherre, og købte efter ham meget Strøgods paa Stevns, idet

han udløste andre Testamentarer (Erslev: Testamenter, S. 8 f.). Ranes Farbroder Herlogus Camerarius og dennes Hustru ligger begravede i Varpelev Kirke under en endnu bevaret Gravsten, der ogsaa nævner hans to Fættres Navne (Thiset: Stamtavler VI, S. 276; Løffler: Gravsten fra Middelalderen, S. 24 og Pl. XIX).

Gjorslev selv nævnes dog ikke i disse Dokumenter, og desværre er det ogsaa ganske uvist, hvorledes dens Skæbne, som Bondeby eller som Gaard, har formet sig i den følgende Tid. At den som andet »Ransgods« skulde være konfiskeret af Kronen, derefter sammen med Stevns og Bjeverskov Herreder samt Køge By pantsat til Hertug Vitslav af Rygen og endelig af ham 1315 atter opladt til Kong Erik Menved, er kun en Gissning, og der vides intet om, hvorledes Roskildebispen er kommet i Besiddelse af Gjorslev.

Den ældste sikre Kilde til Gjorslevs Historie er Roskildebispens Jordebog (Script. Rer. Dan. VII S. 2, 114 og 123, sml. Danske Magazin Række V, Bind IV S. 62 og Danmarks Riges Historie II, S. 622). Paa Haandskriftets andet Blad opregnes det Gods, som i det Herrens Aar 1370 laa til Fogediet Gjorslev, ialt 12 Bol Jord, af hvilke i selve Byen Gjorslev 6 Bol, hvoraf atter de 3 laa under Hovedgaarden sammesteds. 12 (senere 20) Landboer skulde hver aarligt yde 18 Skæpper Korn og til S. Mortens Dag en Skæppe Malt, og desuden var der Gaardsæder til Gaarden. Af Vindmøllen ved Byen gaves 6

Pund Korn, og Byens Tiende naaede 1 Pund Korn. Af de resterende 6 Bol laa de 2 i Sognets Kirkeby Holtug, og det øvrige var Strøgods i Nabosognene. Senere i Jordebogen nævnes som Tiender under Fogediet kun Holtug og Lillehedinge, medens de fleste andre Stevns'ske Sogne laa til Bispens Fadebur og Varpelev hørte under Fogediet Tureby.

Uden her at diskutere Spørgsmaalet om Aarstallet 1370 eller Forholdet mellem den bevarede Jordebog, »Paltebogen« og dens Forgænger fra 1320, »Træbogen« (sml. Danske Samlinger IV, S. 369) skal det kun kort fremhæves, at Kildestedet oplyser ikke saa lidt om Gaardens daværende Stilling mellem Bispens talrige andre Besiddelser. Den er et Exactio, et Fogedi, og selv nævnes den Curia principalis, Hovedgaard. Af Fogedier opregner Jordebogen paa Sjælland henimod 30, men Hovedgaardens Tal er betydeligt større. Dens Rangstilling mellem Bispegodset er da ikke særligt fremragende, og den hører ikke til Bispestolens faste Slotte. Som Castrum nævner Jordebogen Københavns Slot, Hjortholm ved Furesøen og, omend kun i Forbigaaende, Dragsholm i Ods herred, medens Bistrup ved Roskilde, der dog ogsaa fra gammel Tid var en fast Borg, betegnes som »grangia episcopi«. For at hæve en Gaard op til at blive »castrum« krævedes der øjensynligt særligt faste Forsvarsværker og Bygninger, og selv i andre Kilder forekommer Betegnelsen yderst sjældent, vistnok kun om Nebbe, der havde været i Kronens Eje og skænkedes til Roskilde Domkirke af Dronning Margrete 1376, som Sjælegave for Broderen, Hertug Kristoffer. Saltø, der 1393 skiftede Ejer paa lignende Maade, som Gave til Roskilde Bispebord, kaldes »Gaard« eller Fortalitium.

Set paa denne Baggrund forstaas det bedre, hvad den S. 1 nævnte lille Notits om Peder Jensen Lodehats Forhold til Gjorslev oplyser. Den er skrevet paa Christian 3's Tid, og i al Korthed omtaler den to Roskildebisper og deres betydeligste Foundationer; efter at have nævnt Niels Jepsen Ulfeldt som S. Laurentii Kapels Stifter siger den: »Successit ei Petrus Johannis episcopus cognomento Jødehat, fundator castr

Giordsleff et capelle sancti Sigfridi episcopi, qui obiit 1416 in crastino Luce evangeliste«.

Det kan ikke være for dristigt at sammenligne Jordebogens Udtryk med den korte Krønikenotits om »Grundlæggeren af Gjorslev Slot« og at fastslaa, at der imellem Aarene 1370 og 1416 er sket en afgørende Forandring med Gjorslev.

Saa sparsomt Kilderne til Bispeborgens Historie end flyder, stadfæster de i det mindste Annalistens Ud-sagn, hvad angaar Betegnelsen Slot. Endnu da Biskop Peder 1397 gav Gjorslevs første kendte Lensmand Kvittring, tales der i Dokumentets danske Text kun om »vort Len« (Danske Magazin IV, S. 300), men da Bisp Joachim Rønno 1530 forlenede Gjorslev til Knud Ebbesen Ulfeldt, hed det i Lensmandens Revers, at han havde »annammet Gjorslev Slot udi ret Slotslov«, medens Dragsholm i et Lensbrev fra samme Aar nævnes som »Kirkens Hovedslot« (H. Knudsen: Joachim Rønno, S. 160 og 191). Senere bevarer Arild Huitfeldt Traditionen og taler om »Gjorslev Slot« (Folioudg. S. 304).

Efter de magre historiske Kilder at dømme var det da Roskildebispen *Peder Jensen Lodehat*, der grundlagde Gjorslev som Slot.

Det er bekendt, at Peder Jensen, der sikkert aldrig selv har brugt sit (senere ofte til Jødehat forvanskede) Slægtsnavn, ikke blot var Kirkefyrste, men ogsaa Statsmand, efter alt at dømme endda den ypperste og højest betroede af Dronning Margretes Raadgivere. Allerede som ung Kannik i Roskilde forlenedes han, umiddelbart efter Valdemar Atterdags Død, med Krongods i Udby ved Kallundborg, og tidligt maa Dronningen have set hans Evner. Det var hende, der ved sin Indflydelse hos Paven 1382 skaffede ham Bispedømmet Vexjö i Sverige, sikkert ikke uden politiske Bagtanker. At Peder Jensen snart igen søgte tilbage til Danmark og ved selv at rejse til Paven 1386 opnaaede Forflyttelse til Aarhus, gjorde intet Skaar i det gode Forhold. Peder Jensen gik i Spidsen for de Mænd, der efter Olufs Død tog Margrete til Rigets fuldmægtige Formynder, og fra nu af møder vi ham stedse ved Dronningens Side i hendes vigtigste Regeringshandlin-

Fig. 1. Peder Jensen Lodehats Gravsten i Roskilde Domkirke.

ger. Skulde hans politiske Historie berettes, vilde det blive nødvendigt at genfortælle alle de store Begivenheder under Margretes Regering, ikke mindst det afgørende Unionsmøde i Kalmar 1397. To Aar forud for dette havde Peder Jensen ombyttet Aarhus med Roskilde Bispestol, og fra samme Tid nævnes han som Rigets øverste Kansler, der havde det store Rigssegl i Forvaring. Denne betydningsfulde Stilling bevarede han ogsaa efter Dronningens Død 1412, og det var ham, som paa Danehoffet i Nyborg 1413 fældede den Dom, der frakendte de holstenske Hertuger Retten til Slesvig.

Peder Jensen, der døde 1416, oplevede ikke at se Dronningens pragtfulde Gravmæle rejst i sin Domkirke, og det blev hans Brodersøn og Efterfølger, der udstyrede dens Kor med de nye Korstole omkring hendes Sarkofag. Men det var ham, der bragte hendes Lig til Roskilde. Selv har Margrete sandsynligvis ønsket at hvile i Sorø, hvortil hun havde ført sin Faders jordiske Levninger, og her blev hun da ogsaa bisat. Men allerede det følgende Foraar lod Bispen, vistnok halvvejs med Vold, Liget borttage fra Klosterkirken og stede til Hvile i Domkirken, som han derved opnaaede at gøre til de danske Kongers Gravkirke. Mellem de 15 Bisper, der foruden Ærkebisen af Lund deltog i den store Kirkefest i Roskilde Sommeren 1413, har Peder Jensen sikkert ikke manglet (Kirkehist. Saml. Række 3, Bind V, S. 809, sml. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888, S. 126).

Om Bispens Bevæggrunde til denne Ligflytning tier Historien, og til Belysning af Samarbejdet mellem den store Dronning og Prælaten har vi kun de tørre Dokumenter. »Følge den statskloge og fromme Dronning ind i Lønkammeret for maar vi ikke, men vi vilde sikkert der oftest finde hende sammen med Biskop Peder«, skriver deres Biograf. Han var hendes øverste Almisseuddele, og ikke mindst maa han have sympatiseret med hendes Gavnildhed mod Kirker og Klostre; Dronningens sjællandske Klosterstiftelse, Gavnø, blev rigt begavet ogsaa af Bispen. Netop paa Godgørenhedens Omraade giver Dronningens store Gavebreve fra 1411 det smukkeste Billede af Forholdet mellem hende og Roskildebispen, idet han og Domkapitlet skulde administrere Størsteparten af Gaverne og fordele ikke mindre end 16,337 Mark lybsk, ikke blot til Kirker, Klostre og Pilgrimsrejser, men ogsaa »til Kvinder og Møer, som man kan spørge og faa at vide, at krænkede og nedrede er vordne i disse Orlog i disse tre Riger østen Øresund, for deres Sjæle, som døde er i disse Orlog baade til Lands og til Vands, hvad heller de haver været med Riget eller imod, og til Klæder, Hoser og Sko at skifte blandt Vor Herres Folk og husarmt Folk«. (Kirkehist. Saml. Række 3, Bind III, S. 367)

I det hele er det de økonomiske Transaktioner, som Kildestoffet bedst tillader os at følge. Da Peder Jensen forflyttedes til Roskilde, havde Bispestolen syv af Sjællands Herreder,

med Roskilde, Køge og Nykøbing, i Pant af Kronen. Siden formindskedes dette Tal, og Bispen paatog sig endda at indløse forskelligt Krongods. 1401 havde han et Tilgodehavende hos Kronen paa 40000 Mark lybsk (henved 2½ Mill. Kr.), og hans Krav blev saa alle tilsammen ombyttede med Pant i Skanør og Falsterbo samt de rige Indtægter af det skaanske Sildemarked. Men Pantebetingelserne var meget gunstige for Dronningen; hvert Aar skulde Pantesummen nedskrives med 5000 Mark, saaledes at Kronen efter otte Aars Forløb fik Pantet tilbage kvit og frit. Denne Nedskrivning synes at svare til Toldindtægterne, og allerede efter 6 Aars Forløb tilbageleveredes Slottene til Kronen. Sikkert nok har Bispen ved denne Gældsafvikling vist sin Herskerinde en meget stor Tjeneste, foruden at han strængt har fulgt den kanoniske Ret, som forbød at tage Renter (Erslev: Dronning Margrete, S. 310).

Sammen med disse store Pengehandler af politisk Betydning gaar mindre Jordegodshandler. Bispen bistod Dronningen ved adskillige Godskøb, og det er allerede nævnt, at Margrete skænkede Saltø til Bispebordet, ligesom Peder Jensen senere betænkte Gavnø Kloster. 1397 forligtes Dronningen og Kirken om den Skade, Kirkegodset havde lidt i hendes Faders Tid, og efter at Bispen 1399 havde erhvervet Padeborg, Nutidens Sparresholm, skødede Margrete ham ogsaa sin Del af Godset 1410, medens Dronningen samme Aar erhvervede Falkendal ved Roskilde af Peder Jensen. Om Kronen eller Kirken havde størst Fordel af disse Transaktioner, skal her ikke drøftes, og lige saa lidt skal der forsøges en Udrødnis af, hvor meget Peder Jensen forøgede Roskildekirkens Jordegods (sml. De ældste danske Archivregistraturer III, S. 315 f). Det er nok at erindre om, at Bispestolen ifølge Jordebogen henimod Aar 1400 ejede over 2600 af Sjællands Bøndergaarde, og at dette Tal senere steg saa stærkt, at Bispestolen ved Reformationstiden sad inde med hver fjerde Bondegaard i Stiftet.

En Enkelthed kan dog ikke forbigaa, nemlig Biskop Peders Erhvervelser i Nabosognet Magleby 1402 (Danske Magazin IV, S. 357; sml. Scriptores VII, S. 3). Dette Køb er sikkert direkte kommet Gjorslev til Gode. Da Ejendommen efter Reformationens Sejr blev inddraget under Kronen og derefter 1540 skænket til Christian 3's tro Mand, Peder Svave, fulgte der med Hovedgaarden c. 90 Bøndergaarde, hvoraf de 33 laa i Magleby (Kronens Skøder I, S. 9). Men trods denne Tilvæxt har Gjorslevs eget Jordtilligende i Middelalderen dog næppe alene kunnet danne det økonomiske Grundlag for et stort og kostbart Byggeforetagende. Først naar Arkitekturen ses paa Baggrund af Roskildebispens hele Magtstilling som Kirkefyrste og Jorddrot, vil det forstaas, at han var mægtig og velhavende nok til paa Gjorslev at kunne rejse en Hovedbygning, som sikkert har betegnet et Højdepunkt for, hvad Datidens Danmark kunde naa i Profanarkitektur.

Fig. 2. Bygningen set fra Vest.

PEDER JENSEN LODEHATS BYGNING

BESKRIVELSE

Borgens *Byggetomt* synes paa Forhaand at have været bestemt af den gamle Landsbyhovedgaards Plads. Selvom der fra Taarnet er vid Udsigt over Stevns og over Havet udenfor den nære Kyst, og selvom man paa klare Dage ser helt til København, ligger Gjorslev i Virkeligheden paa ganske fladt Terræn og er en udpræget Vandborg. En sid Eng omfatter den i Vest og Nordvest, og fra den fyldes Gravene om den rummelige Borgø. Naar Graven omkring Gaardens Sydvesthjørne (sml. Oversigtskortet Pl. I) danner en uregelmæssig Bue, tyder dette paa, at Indgravningen er foretaget allerede i Middelalderen, og naar de tre andre Hjørner nu er nogenlunde retvinklede, skyldes det rimeligvis senere Tidens Reguleringer. Under alle Omstændigheder har Borgøen undergaaet væsentlige Omdannelser ved Menneskehaand; smaa Prøvegravninger i den nuværende Borgegaard har vist, at det oprindelige Terræn ligger henved 2 m under Gaardspladsens Nutidsplan. Øverst blev der truffet Brolægninger i Sand, derunder kulturblandede, opfyldte Lerlag, c. 1,2—1,5 m mægtige, og nederst renere, sikkert ligeledes paafyldt Ler umid-

delbart over den naturlige Grund, hvori der, en halv Snes Meter foran Hovedtrappens Indgangsdør, iagttoges nogle smaa, kun 10—12 cm svære Egepæle, der synes at være nedrammede paa Række i Retning N. Ø.—S. V., sikkert Piloteringspæle af den Art, som kendes fra adskillige andre Voldsteder paa sid Grund, især fra 1300'erne, og som i al Fald ikke kan være yngre end det ældste af Borgens Stenhuse.

I sin nuværende Form er Bygningen et retvinklet, trefløjet Anlæg, der aabner sig mod Øst, hvor Ladegaarden med Indkørslen ligger paa den ydre Side af Graven. Men af de tre Fløje, som danner Nutidens Gjorslev, er det kun den vestre, som naar tilbage til Middelalderen, og saa sluttet er dette store, middelalderlige Stenhus i sin Komposition, at det sikkert oprindeligt har staaet alene, højst ledsaget af enkelte lave, beskedne Udhuse.

Først og fremmest vækker Gjorslev Stenhus Opmærksomhed ved sin ejendommelige *Plan*. Bygningen er formet som et latinsk Kors, der er lagt solret med de tre korte Arme pegende i Nord, Øst og Vest og med den lange Arm i Syd.

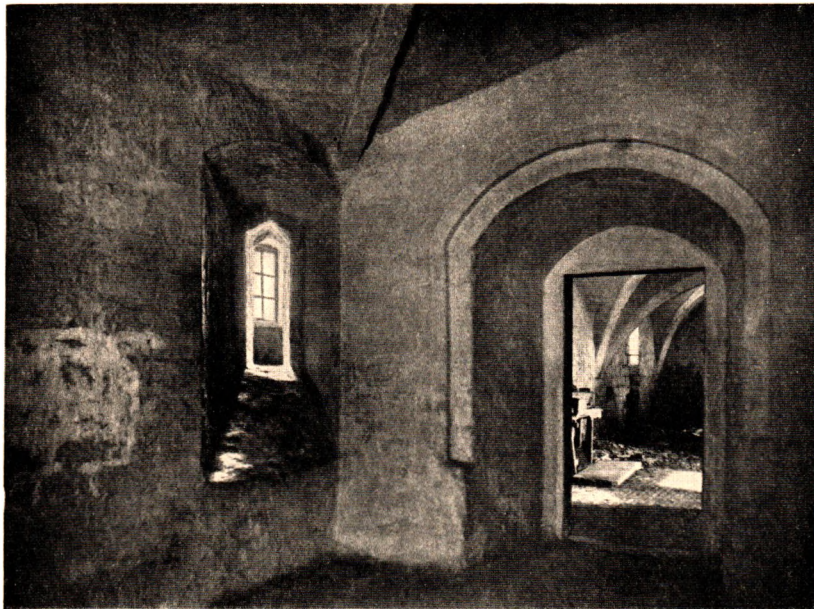

Fig. 3. Taarnkælder.

I Korsskæringen er plantet et Centraltaarn, hvis Hjørner springer frem i Korsarmskrogene, idet Siderne af dets Kvadrat, som maaler 11,65 m, er lidt bredere end Korsarmene, af hvilke de tre har en Bredde paa godt 10 m, medens den østre kun maaler 8,7 m i Bredden. Naar den østre Korsarm nu kun er 6,7 m lang, er dette utvivlsomt oprindeligt, selv om dens Østgavl er næsten helt ombygget i 17. Aarh., og det er ikke blot i Ydermaalene, at den østre Korsarm fra første Færd har afvejet fra de andre; i Stueetagen er dens Flankemure nu 1,4 m svære, medens Murtykkelsen i de andre Korsarme er 1,1 m.

Af denne og andre, mindre Uregelmæssigheder, som Grundplanerne Pl. II—III viser, kunde det maaske være fristende at slutte, at Korsarmene ikke tilhørte samme Byggeperiode, og efter den hidtil gængse Fremstilling af vor hjemlige Borgarkitekturs Udvikling laa det nær at formode, at Midttaarnet var Anlæggets ældste Del, en enlig Donjon, hvortil Korsarmene senere er føjede, da Pladsen i Taarnet blev for snæver. Men denne Hypotese lader sig med største Sikkerhed afvise. Trods Overkalkning af Murfladerne og gennemgriben-

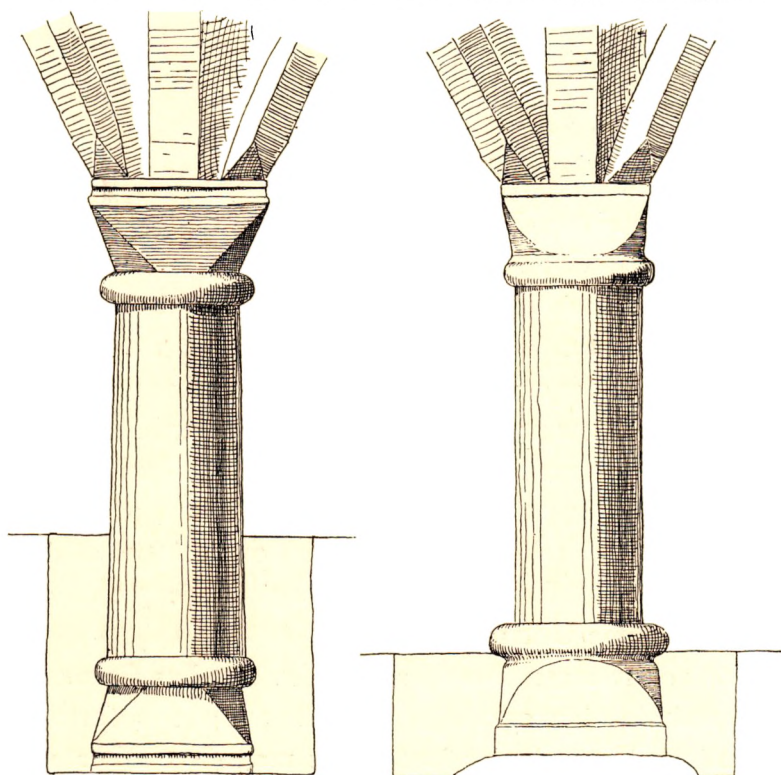

Fig. 4. Granitstøjer i nordre og vestre Korsarms Kælder. 1 : 20.

de Ændringer af de arkitektoniske Detailler findes der, som det vil fremgaa af den følgende Beskrivelse, baade i det ydre og i det indre tilstrækkelige Vidnesbyrd om hele Korshusets Samtidighed.

I det ydre er det nu *Byggematerialet* og *Murtekniken*, som bedst lader sig undersøge. Murene, der efter almindelig middelalderlig Byggeskik er Kassemure, har ganske overvejende en ydre Beklædning af Kridtsten, eller geologisk korrekte Limsten, det Materiale, der brydes paa selve Stevns, og som gennem Aarhundreder har været Egnens naturlige Byggeæmne. Den bløde, gullighvide Sten er tildannet som Kvadre og ordnet i regelmæssige Skifter, gennemgaaende c. 20—30 cm høje, omend Kvaderdimensionerne kan være større, og paa mange Steder domineres Murfladerne ganske af Kridtstenen, hvori ogsaa Bygningens dekorative Skulptur er udarbejdet. Kvadrene er saa godt som eneherkende i hele den nordre Korsarm fra Kælder til Tag, i Taarnets øvre Stokværk over Korsarmsgesimserne, og saavidt det endnu kan ses, i hele Korshusets Kælder og Stueetage. Men andetsteds kommer de sædvanlige Munkesten af rødbrændt Ler tilsyne. I det indre er de brugt til Buestik over Døre og Vinduer samt til Trappeanlæg, og i det ydre kan de vexle med Kridtstenen i regelmæssige Bælter. En saadan Materialblanding, der genfindes paa mange af Egnens sentgotiske Kirkebygninger og afstriber Murene paa en mere paafaldende end egentlig tiltalende Maade, kan iagttages dels i den øvre Halvdel af østre Korsarms Flankemure og paa Resterne af den samme Korsarms senere ombyggede Østgavl (Fig. 17), dels i den tilsvarende Del af søndre Korsarms Østmur og Syd-gavl samt i Taarnets Østhjørner, især det sydøstre. At Materialstriberne saaledes fortsætter sig i samme Vexel og i regelmæssigt Forbandt omkring Taarnhjørnet, taler til Fordel for de forskellige Bygningsdeles Samtidighed. Men andre Forhold kunde ganske vist tydes i anden Retning, og fuldstændigt sikre Slutninger alene af Materialet vilde kun kunne naas ved meget omfattende Afbankninger og Udhugninger, som til syvende og sidst vilde være spildt Ulejlighed, idet andre arkitektoniske Detailler peger i ganske samme Retning. (Om yderligere murtekniske Enkeltheder henvises til Note 1, S. 30).

Trods Iblandingen af Murstensstriberne er Gjorslev Danmarks største Kridtstensbygning i gotisk Stil, Kirker ikke undtagne, og i det hele den eneste betydelige gotiske Brudestensbygning i vort Land, hvis sentmiddelalderlige Arkitektur jo ellers ganske er skabt i Teglstenedes Tegn.

Som Gjorslev nu staar, findes der kun Sökkelled paa de fire synlige Taarnhjørner, hvorfra de fortsætter sig hen under østre Korsarms bevarede Flankemure, men ikke paa de tre andre Fløje. Sökkelfremspringet er 0,09 m, og i en Højde af c. 1,25 m over Gaardspladsens nuværende Terræn afsluttes Sökkelen med en ganske enkelt Skraakant af Limsten. Paa Vesthjørnerne, ud mod Graven, naar Sökkelen samme Højde, men virker anseligere, idet Terrænet her ligger 1 m lavere. Oprindeligt har Forskellen dog ikke været saa stor som nu. Vel er det ved en Prøvegravning konstateret, at den raa Kampstenssyld, hvorpaa Murene hviler, udenfor vestre Korsarm ligger 0,85 m under den nuværende Jordhøjde, men en tilsvarende Prøvegravning inde i Gaarden har vist, at der

her er dobbelt saa dybt ned til Grundstenstoppene, hvilket svarer godt til Resultatet af Gravningerne ude paa Gaardspladsen.

Løvrigt er der i Korsfløjenes Ydermure kun bevaret faa middelalderlige Detailler i synlig Stand. Korsarmsgesimserne er alle fornyede i senere Tider, og det samme gælder Stue- og Salsvinduerne, hvis nuværende Former er bestemte af 18.—19. Aarhundredes Ombygninger. Hvad der kan oplyses om de oprindelige Vinduesforhold, skyldes for en væsentlig Del de ved Undersøgelserne foretagne Udhugninger. Paa et ganske enkelt Punkt, paa den østre Korsarms nordre Flankemur, der aldrig har været gennembrudt af nyere og større Vinduer, har Undersøgelsen kunnet føres saa vidt, at man nu paa selve Stedet faar et klart Indtryk af Borgens middelalderlige Vinduesfordeling, der afviger saa stærkt fra den moderne (sml. Pl. VII og Fig. 19). Paa andre Steder derimod skærer Resterne af de oprindelige Vinduer saaledes sammen med de nyere, at de end ikke har kunnet bevares som Blendinger, men igen har maattet tilmures efter endt Undersøgelse. Først oppe i Centraltaarnets øvre Stokværk, over Korsarmstagene, træder den middelalderlige Arkitektur velbevaret frem, men selv denne Del af det ydre kan bedst skildres samtidigt med en Gennemgang af det indre. Mere end i de fleste andre Bygninger er det paa Gjorslev den indre Indretning, som hjælper os frem til Forstaaelse og Tidsfæstelse af Arkitekturen.

Første Stokværk (Pl. II, sml. V). — Kælderen, hvis Gulv oprindeligt ikke kan have ligget lavere end Terrænet udenfor, burde jævnført med Borgegaardens Jordhøjde paa Opførelsestiden snarere kaldes en lav Parterreetage, men af Nemhedshensyn bruges i det følgende den Betegnelse, som stemmer med Nutidens Forhold. Den er bevaret i bedre og mere oprindeligt Stand end nogen af de øvre Etager. Kun Rummet under den østre Korsarm er nu utilgængeligt, fyldt med Jord og lukket, dengang Baroktidens nye Slotstrappe indbyggedes i Fløjen. Om dette Kældersnit kan der da kun siges, at det altid maa have været afsondret som et særligt Rum; der har aldrig været Forbindelse mellem det og Taarnkælderen, og det maa have haft sin egen Indgang fra Borgegården. Nu har Kældrene under den nordre og den søndre Korsarm Adgange fra Gaarden, og omend Kældersalsene er moderne og Dørene udvidede, sidder vel i det mindste den ene af dem paa et oprindeligt Dørsteds Plads. Rester af oprindelige Kældervinduer er bevarede under de to nyere Vinduer nærmest nordre Korsarms Nordvesthjørne; omend den øvre Afslutning er bortskaaret, fremgaar Planen af de skaanede nedre Dele; de har haft bredere, smigede Indpartier og smallere, ligeløbende Yderpartier, alt af Kridtsten; Smigpartiets Saalbænk er dækket af flade Kridtsten, vistnok oprindeligt (Fig. 5). Sparsommere Rester af lignende Vinduer spores i vestre Korsarms Vestmur. Medens den ydre Bredde har været 0,25 m, kan Højden ikke bestemmes, men hvorledes den øvre Afslutning har været formet, fremgaar af de tre oprindelige Vinduer, hvorigennem Taarnkælderen endnu faar sit sparsomme Lys. Med Undtagelse af de yderste Lysninger, hvori der er indsat nye Trækarme, er disse nemlig bevarede ganske i oprindeligt Stand, helt igennem af Kridtsten; de bredere, indre Partier har fladbuede Stik, de ydre,

Fig. 5. Nordre Korsarms Kælder.

smallere Dele (0,33 m brede, 1,15 m høje) er tagformet afdækkede (Fig. 3). Langt lærerigere end Detailformerne er dog Placeringen; skraat udløbende i Taarnhjørnerne naar deres smaa Lysninger ud under Skraakantsoklen paa den snævre Plads mellem Centraltaarnets Yderhjørner og Korsarmenes Flankemure, *en Anbringelse af Taarnkældervinduerne, der vilde være ganske urimelig, hvis ikke hele den korsformede Plan var blevet til i een Støbning.* Saa meget mere afgørende for Forstaaelsen af dette Hovedpunkt bliver Vinduesplaceringen, som der ikke paa Kældervæggene er ringeste Spor efter andre Vinduer. Og hertil kommer yderligere, at de tre Dørsteder, som forbinder Taarnkælderen med de tre Korsarme, ligeledes er bevarede i oprindeligt Stand; de er helt murede af Kridtstenskvadre; Dørstikkene er fladbuede, Karmene har Smige til begge Sider, og paa Kanterne indad mod Taarnrummet er der en Fals med to Skraafase, som fortsætter sig op paa Buerne.

Alle de fire bevarede Kælderrum er overdækkede med lavtspændte gotiske Krydshvælv, murede af Munkesten; de rektantede, uprofilerede Ribber har Halvstenstykkelse, de umarkerede Vægbuer er runde og de frie Buer mellem Hvælvene spidse. Dette sidste gælder dog kun de tre af Kælderrum-

Fig. 6. Søndre Korsarms Kælder.

Fig. 7. Stuens Taarnrum.

mene, medens de tilsvarende Buestik i søndre Korsarm er rundbuede. I den nordre Korsarm støttes de fire Hvælv af en Midtpille af Granit, der sikkert er ældre end Gjorslevs gotiske Bygning; baade det runde Søjleskaft og de to, ganske ensartede, udpræget romanske Trapezkapitæler, der tjener som Kapitæl og som Basis, stammer fra Tiden ved Aar 1200 og maa være hentede fra en eller anden kirkelig Bygning; ikke mindst i Stiftsstadens Roskilde kan der ved Ombygninger af Stiftsstadens mange Kirker og Klostre have været rig Lejlighed til at gøre den Slags Erhævelser. Som Fig. 4 viser, ligger Kældergulvet nu et godt Stykke oppe paa Søjleskaftet, og rimeligvis har Basen allerede fra første Færd været skjult; ved Fremgravningen iagttoges gammel Fyld helt op til Basens Ring. En lignende romansk Søjle staar under de fire Hvælv i vestre Korsarm, hvor Kapitælet har en kun lidet detaljeret Tærningform, og hvor den nu jorddækkede Base ved Frem-

gravning viste sig at være af tilsvarende Type, selvom Dimensionerne er lidt sværere og Detailformerne noget afvigende. Begge Kældersøjlerne hviler paa raa Syldsten.

Til søndre Korsarmskælder, der nu tjener som Køkken, har man derimod ikke kunnet skaffe lignende gammelt Materiale; her hviler de sex Hvælv, af hvilke det ene nu er nedrevet, paa murede, dobbelt falsede Piller. Hvælvene sammesteds er paafaldende uregelmæssige. Men selvom dette sammenholdes med den nysnævnte, afvigende Form for Gjordbuerne, behøver det ikke at betyde nogen Aldersforskel mellem disse og de andre Hvælv; det kan skyldes et Udslag af den Mangel paa Akkuratesse, som saa hyppigt genfindes i vor Sengotik, og som efter mindre Maalestok ogsaa spores i de andre Kælderrum. Iøvrigt dækkes Murværket i Sydkælderen overalt af tyk, nyere Puds.

Taarnkælderen er ligesom de to kortere Korsarmskældre firdelt, men kun de tre af dens Kvadrater er overdækkede af Krydshvælv, og den fjerde, nordøstre Kvadrat har fra første Færd været afskildret med en ret svær Vinkelmur. Det større, vinkelbøjede Afsnit af Rummet danner Forbindelsen mellem de tre Korsarme, idet de førnævnte Døre er placerede i Overensstemmelse med Hvælvne. Det mindre, kvadratiske Rum har været tvedelt paa en meget ejendommelig Maade. Der er her fundet en forlængst lukket og utilgængelig Murtrappe, som langs den nordre Taarnmur i lige Løb har ført fra Kælderen op gennem Stueetagens Gulv, og som har hvilet paa et op mod Taarnets Østmur stigende Fladbuestik (se Pl. V). Medens Erindringen om denne Trappe fuldstændigt var udslettet, kaldes den anden Del af det afskildrede Kælderrum endnu Hundehullet og har formodentlig engang tjent som Gaardfængsel. Gulvet er senere sænket, og Adgangsforholdene er gentagne Gange ændrede. Loftet derimod er det oprindelige, dannet dels af det stigende Trappestik, dels af et vandret Fladbuestik over Rummets søndre Del. Dets oprindelige Bestemmelse fremgaar af dets Forbindelse med en Hemmelighed i Taarnets Østmur. I Rummets Østvæg findes der, spændt umiddelbart over Syldstenene og uden lodrette Vanger, et halvandenstens Fladbuestik af Munkesten, og kravlende ind under denne Bue naar man ind i et lille, i den svære Taarnmur udsparet Rum, 0,6 m bredt, 2,3 langt og godt 3,5 højt, hvis Mure er klædte med Kridtstenskvadre, medens Loftet dannes af et fladt Munkestensstik. Dette sidste lader Sydenden af Loftet aabent, idet der herfra fører et firkantet Hulrum (0,6 × 0,6 m) lodret opad gennem Taarnmuren. Fækalier paa Siderne af dette Rør viser med tilstrækkelig Tydelighed dets gamle Brug; ikke blot det smalle Rum i Murtykkelsen, men ogsaa hele det større Rum under Trappen maa have været Samlebrønd for Taarnets Latrina (jfr. Note 2).

Andet Stokværk (Pl. III). — Stueetagen er Borgens Hovedetage, med anselige, høje og hvælvede Rum. Men trods al Forskel i Højde og Virkning gentager den, som naturligt er, en Række af de Motiver, der findes i Kælderen, og paa mange Punkter vejleder Kælderens Enkeltheder til fuld Forstaaelse af Stueetagen, hvor de oprindelige Detailler har været underkastet langt flere Ændringer i senere Tider.

Et Blik paa de to Planer viser hurtigt, at Stuens Centralrum

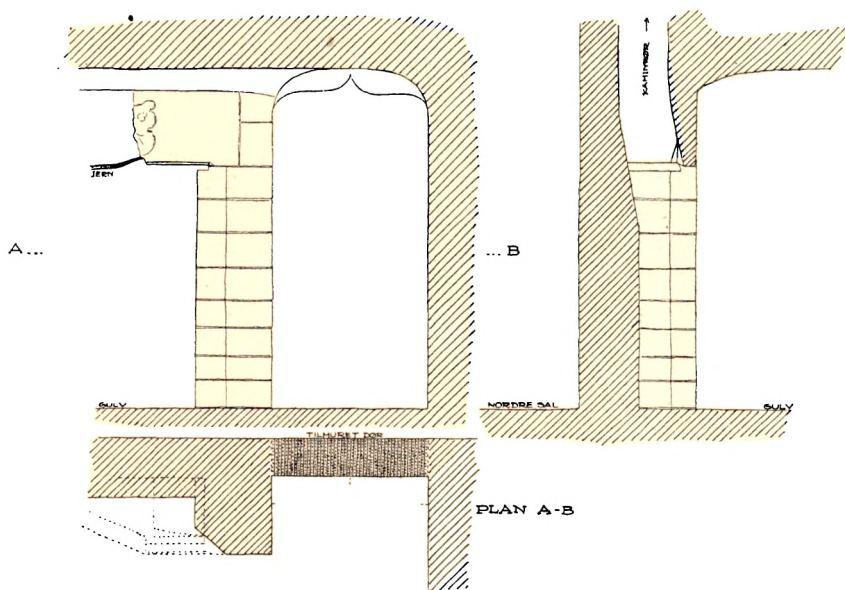

Fig. 8. Dør og Kamin mellem Taarnet og nordre Korsarm. 1 : 50.

har samme karakteristiske Vinduesplacering som Kælderen, og der kan ikke være Tvivl om, at de skraatløbende Hjørnevinduer svarer til de oprindelige, selvom ikke blot deres Lysninger, men ogsaa deres indre Smigmure maa være ændrede (forhøjede) i senere Tid, idet Lofterne nu har Renæssancens fladrundbuede Form. Afvigende herfra er kun den nordøstre Skraaniche, der har bevaret sit oprindelige, fladbuede Loftstik, aftrappet i to Afsatser udad mod den tynde, ydre Lukkemur. Den har nu ingen Vindueslysning, og oprindeligt har den ialfald kun haft en meget lille Lysglug; en nu tilmuret, firkantet, tydeligt nok i sen Tid hugget Aabning er kun 0,75 m bred, 1,15 m høj. Naar denne Niche paa Grund af sine parallelle Sidevægge mere har Karakter af en Gang end de tre andre, der dog alle nu har Gulvet liggende i samme Højde som selve Centralrummet, er Aarsagen sikkert den, at der gennem den er Adgang til den i Murtykkelsen placerede Vindeltrappe, som fører op til de øvre Stokværk, og som senere skal blive nøjere beskrevet.

De nuværende Stuedøre mellem Taarnrummet og Korsarmene er anbragte midt paa Væggene, men de stammer først fra 17. Aarh., og ved Siden af dem er der Rester af ældre Døre, der baade i Nordvæggen og i Vestvæggen viser sig at have været placerede ganske som i Kælderen. Vestdøren, der nu som Vægskab er tilgængelig fra det senere Dørsteds søndre Karm, og hvis nordre Vange derfor er bortbrudt, har fladbuget Loftstik og paa Sydveggens Jernhasper til en Dørfløj, der har svunget ud i en mod vestre Korsarm vendt Smig. Norddøren, der ligeledes er tilmuret i begge Murflugter, har ogsaa Fladbueloft, men den er ikke smiget, og over den nordre Døraabning ses indenfra en Limstenoverligger, udskaaret i Form af en meget flad Kølbu (Fig. 8). Til Dørstedet slutter sig mod Vest et lille Siderum, der ligeledes har fladbuget Loftstik, og paa hvis Nordvæg der findes en lille Kamin af Limsten med skraafaset Vange og med Rest af en skraakantet Overligger, hvorpaa der er bevaret en Stump af et sengotisk Skjold, tilstrækkeligt til at genkende Svavernes Vaaben og sikkert henvisende til Peder Svave, der erhvervede Gaarden 1540. Kaminen, hvis vestre Del er bortbrudt, da man i ret sen Tid brød den nuværende Adgang fra den nordvestre Vinduesniche, er altsaa ikke oprindelig i alle sine Dele; men der synes dog fra første Færd at have været et lille Ildsted her. Det firkantede Skorstensrør er nemlig ført op gennem Murtykkelsen og udmunder højt oppe i Nordmurens næstøverste Stokværk, hvor det viser sig som en lille rektangulær Glug, og at udhugge et saa snævert Rør i Taarnmuren vilde næppe være muligt; det maa være indrettet samtidigt med selve Murens Opførelse.

Langt mere end disse skjulte Enkeltheder er det nu de elegante Hvælvinger, der præger Salenes Arkitektur, omend deres middelalderlige Murværk kun er bevaret i Taarnet og i den nordre Korsarm.

Paa Stedet er Taarnsalens traditionelle Navn »Kuppelen«, og Hvælvingen er her et enkelt Nethvælv eller nøjere betegnet et ottedelt Krydshvælv, hvori der er indskrevet et rudestillet Kvadrat. Skønt ikke blot Væggene, men ogsaa Hvælvet er tykt overpudset, og skønt Ribberne nu har faaet en skarprygget Pudsprofil, ses det dog nærmest over Por-

Fig. 9. Nordre Korsarms Søjlesal.

talerne, at Ribbeformen har udpræget gotisk Karakter. De spidse Vægbuer er markerede med en lille Hulstav. Efter smaa Stikprøver at dømme er Profilerne dels af røde Formsten, dels af Kridtsten; de flade, kun lidet buklede Kapper synes at være af brændte Sten, men Kridtsten er derimod brugt til de fem cirkelrunde Slutsten, der er placerede i Ribbernes Skæringspunkter, og som er prydede med Vaabenskjolde i Relief.

I den nordre Korsarm, »Pillesalen«, svarer Hvælvingsystemets Hovedtræk ganske til Kælderen nedenunder, og de fire Krydshvælv hviler paa en slank, rund Midtsøjle med Granitskæft, der fra den moderne Træring om Foden og op til Kapitælet er 2,85 m høj. Selve Kapitælet er ligesom Vægkonsollerne overpudsede og ornamenterede i maskingotisk Smag fra Midten af forrige Aarhundrede, og tyk Puds tilslører ligeledes Profilerne paa Ribberne, Gjordbuerne og de spidse Vægbuer; rimeligvis har de oprindeligt svaret til Kuppelens ligesom de fire Slutsten med deres Vaabenskjolde, der alene har undgaaet den moderne Puds. Om »Pillesalens« oprindelige Vinduer kan oplyses, at de sikkert har været højt-siddende og fladbuede; ved en lille Udhugning over det nuværende Spidsbuevindue i Nordgavlens vestre Fag fandtes de lodrette Yderkarme af et saadant oprindeligt Vindue, hvis Bredde har været 1,19 m. Et lavere siddende Fladbuestik, der skimtes sydligst i Vestmuren, har ikke hørt til et Vindue, men snarere til en Vægniche, der senere er blevet omdannet til Hemmelighed (sml. Note 3).

Indtil 1874 stod vestre Korsarm med en Pillesal, der i sin oprindelige Form har svaret til nordre, men da den truede med Sammenstyrtning, blev Ydermurene stærkt skalmurede, baade Hvælvingerne og Søjlen nedtagne og det hele genopført af nyt. I de store Hovedtræk efterligner de nye Hvæl-

vinger deres Forgængere, men Materialet er helt igennem nyt, selv Søjleskaftets polerede Granit, og her er der kun Anledning til at nævne, at Flankemurenes højtiddende, indad rundbuede, udad fladrunde Vinduer siges at være formede efter forefundne Spor; selv om Bueformerne ikke kan svare til de oprindelige, bestyrkes denne mundtlige Tradition dog i nogen Grad af nysnævnte Nordvindue i den gamle Pillesal. Af gammel Udsmykning er der kun bevaret et Par løse Fragmenter. Det ene er et lille Kalkstenskapitæl i unggotisk Stil, stærkt forhugget, med Rester af Hjørneblade, der har løbet ud i Volutknopper. Efter mundtlig Tradition paa Stedet har det siddet over Salens Midtpille, men det er utroligt; i al Fald kan det her blot have været brugt som Fyld. Det svarer til et Søjleskaft paa kun 16 cm, og det er ganske uvist, hvorledes dette Stykke, der formodentlig er vandret til Gjorslev ad de samme Veje som de romanske Kældersøjler, har været placeret i Bygningen. Større Interesse har en af de oprindelige Slutsten med Reliefvaaben, ganske svarende til de i de gamle Hvælv indmurede; den viser, at Hængeskiven (37 cm i Tværmaal, 5 cm svær) er hugget i eet med en firkantet Topklump (18 × 18 × 22 cm), paa hvilken der ses Spor af de paamurede Ribber.

En nøjere Gennemgang af de nævnte Slutstensvaaben giver os vigtige heraldiske Oplysninger. Typen af de skraatstillede Skjolde er udpræget højgotisk, svarende til den, der i danske Sigiller forekommer c. 1400, før de sentgotiske Skjoldformers Fremtrængen. Men interessantere er dog selve Vaabenmærkerne. Den øverste Slutsten i »Taarnkuppelen«, den, der sidder paa den fornemste Plads i Korsplanens Centrum, viser som Mærke en Rist, utvivlsomt Lunde Ærkebispstifts Laurentiusrist, som det i en Prælatborg maatte falde naturlig at anbringe paa en Hædersplads. I Overensstemmelse hermed kan tre af de andre fire Vaaben i Taarnhvælvet bestemmes

som danske Stiftsmærker (sml. Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller S. IX). Skjoldet med det danebrogsagtige Kors (sikkert en Hentydning til den danske Martyrkonge S. Knud) tilhører Odense Stift, Lammet med Sejersfanen (knyttet til en Episode i Stiftshelgenen, Pave Clemens' Legende) Aarhus Stift, og de krydslagte Nøgler henpeger snarest til Slesvig eller maaske til Viborg Stift, i hvis Bispesigiller Stiftsmærket kan

være ganske som det slesvigske, omend Nøglerne jævnlige ledsages af andre Tegn. Vanskeligst at bestemme er det femte Skjoldmærke, en Maane i Ny, men da det efter sin Plads at dømme snarest maa være et Stiftsvaaben, kan det i al Fald gisnes, at det hentyder til Børglum Stift. Ved Aar 1400 var dettes Mærke endnu ikke fixeret, og Maanetegnet har den Tilknytning til Børglum, at det sammen med en Stjerne ledsager Vor Frue Billede i det ved Aar 1400 brugte Kapitel sigil og desuden findes baade i et ældre og et yngre Kapitelsegl. Selv om Himmeltegnene er ret almindelige Tillæg til Sigilfigurer, bliver det her karakteristisk derved, at hverken Viborgs

eller Ribes Sigiller med S. Maria bruger disse Tegn (Note 4).

Af de fire Slutstensvaaben i nordre Pillesal indeholder det sydøstre (Fig. 11) et Hjortehoved med Krucifix mellem Takkerne. Et saadant Hubertushoved forekommer, omend ikke som Vaabenmærke, i det ejendommelige Sigil, som førtes af Roskildebispen Johannes Nyborg (1330—44; Danske gejstlige Sigiller, Fig. 158), men er ellers ganske ukendt i dansk Heraldik. Om Lodehat kan have haft Anledning til at mindes denne noget fjærne Forgænger, eller om Vaabnet har en ganske anden Betydning, skal ikke drøftes. Sandsynligere er det, at Ulfeldtsslægtens, ganske mod Sædvane med et lille, firdelt Skjold belagte Mærke i det sydvestre Skjold (Fig. 12) erindrings om Lodehats nærmeste Forgænger i Roskilde, Niels Jepsen Ulfeldt, † 1395 (Note 4). Og om Vaabnene i de to nordligste Hvælvingsfag kan der næppe være nogen Tvivl.

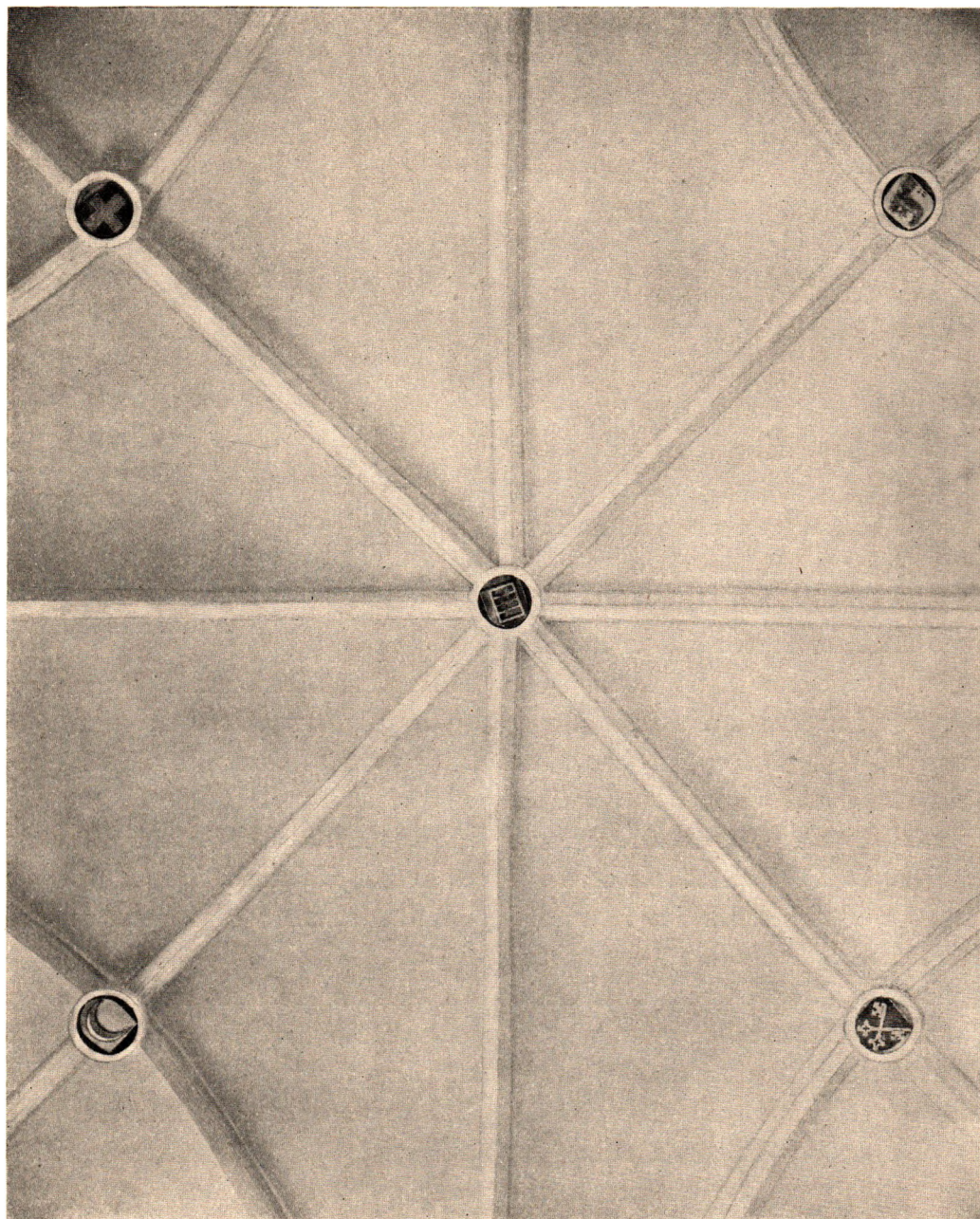

Fig. 10. Taarnrummets Hvælv.

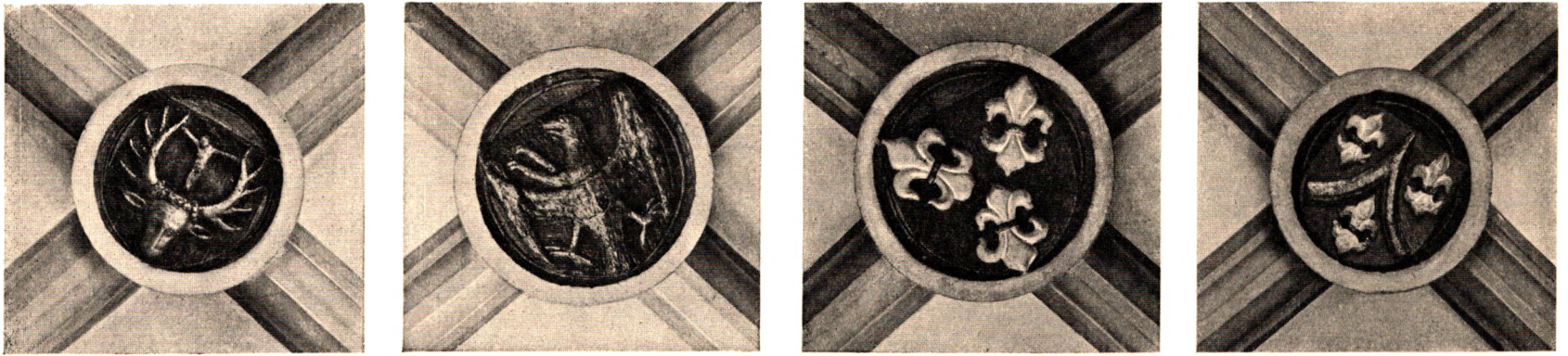

Fig. 11—14. Slutsten i nordre Korsarm.

Lungeslægtsens Vaaben med de tre Liljer (Fig. 13) førtes af Niels Jacobsen Lunge, der 1401 var Ærke-
 kapitlet og 1402 ved pavelig Provision blev udnævnt til Biskop af Strängnäs, et Embede, som han dog ikke kom til at beklæde, da han havde faaet det under falske Forudsætninger. Det fjerde Vaaben, hvis tre Liljer er ordnede om en tynd, bøjet Sparre (Fig. 14), kan kun passe til Christiern Hemmingsen, der mellem 1400 og 1404 blev Kapitelsprovst og 1418 avancerede til Biskop i Ribe (Danske gejstlige Sigiller, Fig. 243 og 254, 815; sml. Note 4).

Som en yderligere Bekræftelse af de to sidste Bestemmelser tjener det bevarede Vaaben fra vestre Korsarmshvælving (Fig. 15). Det indeholder et Par Hjørtevier, Saltensee-Slægtsens Mærke, og det henviser utvivlsomt til Hr. Henrik Jensen Saltensee til Ledøje, der døde som Roskildekannik 1402, efter at han 1391 havde skænket sit Gods i Ledøje til et Præbende i Domkirken (sml. Gejstl. Sigiller Fig. 245).

Selve Lodehatvaabnet savnes nu mellem de bevarede Slutsten, men en i Enkeltheder mindre korrekt Tegning af Søren Abildgaard fra Tiden o. 1760 (Fig. 16, nu i Nationalmuseets Arkiv) viser foruden flere af de bevarede, yderligere tre forsvundne Skjolde, som formodentlig har hørt hjemme i den vestre Korsarm. Af disse tre er det ene Ribe Stifts-
 vaaben, et Andreaskors med en Stjerne mellem de øverste Grene, det andet en vinget Grif, ganske som den førtes af den gamle sjællandske Slægt Grib (Thiset: Danske adelige Stamtavler IV, S. 52), og som sikkert maa hentyde til et Medlem af denne Familie, selv om der intetsomhelst kan oplyses om Aarsagen til dets Forekomst paa Gjorslev. Endelig har det tredje forsvundne Vaaben vist Lodehatslægtens talende Mærke.

Alt i alt giver disse Vaaben den bedste Stadfæstelse paa Rigtigheden af Krønikenotitsen om Peder Jensen og paa Korsarmenes Samtidighed med Taarnet. De fremhæver, at Gjorslev er bygget som Kirkens Borg, og Side om Side med

Bispevaabnet viser de os Mærker, der kun kan forklares som henpegende paa fremragende Medlemmer af Domkapitlet netop paa Peder Jensens Tid. Derved udelukkes den Mulighed, at Lodehatvaabnet kunde henvise til Bisp Peders Brodersøn og Efterfølger Jens Andersen (1416—31). Overfor disse Resultater er det underordnet, at ikke alle Mærkerne lader

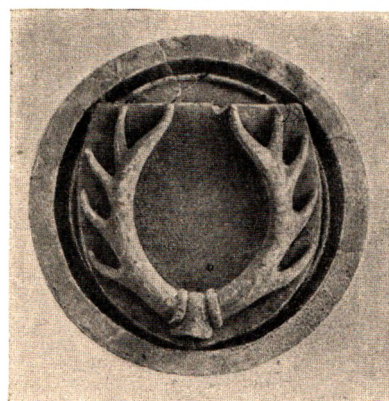

Fig. 15. Slutsten i vestre Korsarm.

sig forklare med Vished, en simpel Følge af vor noget mangelfulde Viden om Kapitlets Personale og særligt om Kapitelherrerens Slægtsforhold, og det har heller ikke større Betydning, at Rækken er ufuldstændig. Den siger det selv, idet den mangler to af de otte danske Stifts-
 vaaben, nemlig foruden Viborg (eller Slesvig?) selve Roskildestiftets Tegn, det ligearmede Kors med de to Nøgler.

Disse manglende Vaaben har sikkert været at søge i søndre eller i østre Korsarm. Det er i saa Henseende paafaldende, at Abildgaard, som vitterlig har besøgt Gjorslev paa en Tid, da den søndre Korsarm endnu var hvælvet, ikke har tegnet et eneste af disse Vaaben, og den Mulighed kan ikke afvises, at Hvælvene her har været tarveligere end i de andre Afsnit, hvad der vilde stemme ganske godt med Kældrens Forhold. Men da den flittige Arkivtegner heller ikke har iagttaget de to bevarede Slutsten nordligst i nordre Korsarm, kan der ikke drages sikre Slutninger af hans Tavshed, og det har jo iøvrigt ingen videre Betydning, i hvilke af de nedrevne Hvælve de forsvundne Mærker har siddet.

Søndre Korsarm er nu stærkt ændret og afdelt i flere mindre, nymodens Rum, men at Stuen har været hvælvet, fremgaar tydeligt af Synsforretninger fra Beg. af 18. Aarh., som yderligere bekræftes derved, at idetmindste en af Hvælvingspillerne endnu kan paavises. Ved at udgrave og optage to Afsnitssten af Granit, som stod foran Ladegaardens Indkørselsport, viste det sig, at deres nedadvendte, brudte Flader passede nøjagtigt til hinanden, og at de kunde samles til en ottekantet, 3 m lang og c. 0,4 m svær Pille. Muligvis er det et Stykke af en anden Pille, der paa lignende Maade var taget til Nytte ved Hestestalden, selv om dette, nu 1,72 m lange Fragment har et lidt mindre Tværmaal, kun 0,37 m. I Hovedsagen stemmer Maalene med Søjledimensionerne, og naar det erindres, at de sex Hvælv i søndre Korsarmkælder bæres af to Murpiller, bliver det mere end sandsynligt, at to ottekantede Stenskafter har støttet et tilsvarende Antal Hvælvinger i Stueetagen.

At den søndre Korsarmsstue i Analogi med Kælderen har været Gaardens største og anseligste

Fig. 16. Slutstensvaaben (efter Tegning fra c. 1760).

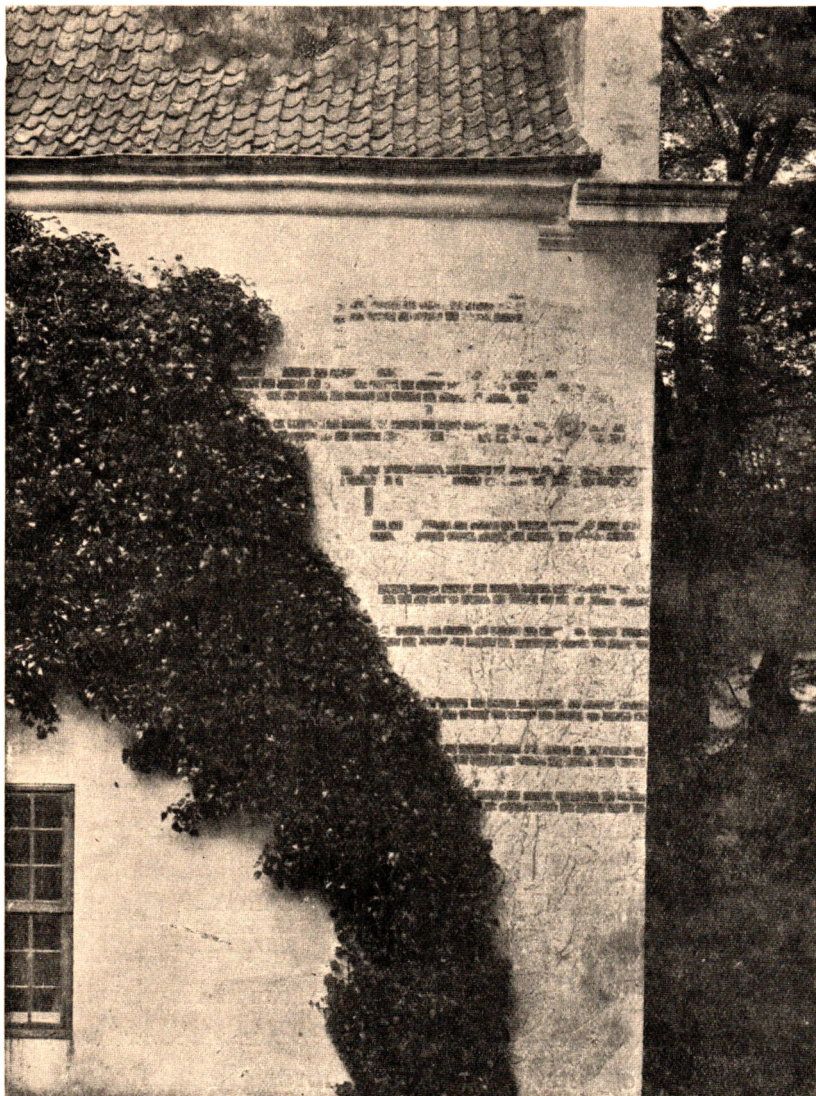

Fig. 17. Murværk i østre Korsarms Sydмур.

Rum, stemmer ogsaa med Vinduesforholdene. Mod Øst har der været et usædvanligt rigt Vindue, hvis Placering svarer til Salens formodede Midtfag (Fig. 18 og Pl. VII). Over det søndre af de nuværende Østvinduer ses i Murfladen en mægtig Spidsbue, hvis øverste Spids nu er afbrudt af det lave Mezzaninvindue, og ved en Udhugning viste det sig, at Buen oprindelig har omfattet et stort, nu i Murflugten udmuret Spejl, hvori der fandtes Rester af det anselige, fint profilerede, spidsbuede Vindue. Desværre var Saalbænken borthugget saa grundigt, at end ikke dens Højde lod sig bestemme, og selve Vinduets Buetop er fortrængt af et yngre Vinduesstik, muret af smaa, røde Sten (efter Mørtelen og andre Forhold at dømme samtidigt med Blendingens Skalmuring). Trods alle disse Ødelæggelser og trods den Omstændighed, at Undersøgelsen ikke udstræktes til Vinduets nordre, sikkert endnu haardere medtagne Karmside, er dog de fremdragne Fragmenter meget oplysende. Yderkarmens Profiler, der ligesom den retkantede Blendingbue er udført i Limstenskvadre, former sig som fire, af Hulstave adskilte Rundstave, den yderste størst og kraftigst og derefter aftagende indefter. Selve Lysningen var forhugget og dækket af det nyere Trævindue, men en enkelt af Lysningsstenene fandtes mellem de i Skalmuringen brugte Kridtstenskvadre, omend i ret forslaaet Tilstand. Ikke blot paa Ydersiden, men ogsaa paa Indersiden har denne Sten to af de nævnte Profiler, og mellem de mindste Rundstave har der været et bredere, svagt hulet Led, hvori der er boret to 10 cm dybe, runde Huller, formodentlig til Fastgørelse af Vindjærnene. Udformnin-

Fig. 18. Vindue i søndre Korsarms Østmur.

gen af dette Led viser klart nok, at Profilerne ikke kan have omfattet et Dørsted, da der i saa Tilfælde maatte have været Dørfals, og at de virkelig har indrammet et Vindue, der efter danske Forhold har været usædvanligt rigt og fint gennemarbejdet. Paafaldende er det ganske vist, at der imellem disse rige Profiler ikke synes at have været en regulær Glasfals, men selv om en saadan i Reglen findes i gotiske Formstensvinduer, kendes der dog ogsaa Exempler paa, at den mangler (Note 5).

I østre Korsarm er ethvert Spor af Hvælv nu forsvundet ved Indbygningen af den tidligere nævnte, barokke Trappe, som har udslettet hele den oprindelige indre Indretning, samtidigt med, at Gavlfaçaden er fuldstændigt ombygget. Dog viser Hjørneforbandtet baade i Kridtstensskifterne og især i Murstensbælterne, at denne Korsarm trods sine afvigende Dimensioner har sin oprindelige Længde, og i hver af Flankemurene er der ved de seneste Undersøgelser fundet et ejendommeligt Skydeskaar, der var fuldstændigt og særdeles omhyggeligt tilmuret. Af disse Skaar er det nordre nu genaabnet. Udadtil viser det sig som en 2,85 m høj og kun 6—7 cm bred, opad svagt smalnende Sprække, der begynder et Skifte over Sokkelen og i knap en Meters Højde brydes af et cirkelrundt Hul (Pl. VII og Fig. 20). Plan og Snittegning overflødiggør en nøjere Beskrivelse, og der er kun Grund til at fremhæve enkelte Forhold. Alle Detailler er omhyggeligt udførte i Kridt-kvadre, og alle murtekniske Enkeltheder, baade Kvadre og Fuger, viser klart, at Skydeskaaret er samtidigt med selve Korsarmsmuren. Der er saa meget mere Grund til at betone

dette, som Skydeskaaret er bestemt for Ildvaaben, et Forhold, der mindre fremgaar af Cirkelhullet end af den Træplanke, som har ligget i Forkanten af Indernichens vandrette Saalbænk. Plankens Midtparti er forsvundet, men dens mørkede Ender er bevarede inde ved Murkarmene, og dens Placering, som Støtte for en Bøsegaffel, er et sikkert Kriterium for Skydeskaarets Karakter. Skønt den ydre Aabning er saa snæver, har man dog ønsket at lukke Skaaret paa en anden Maade. Tæt ved Smigenes Inderhjørner er der baade i de lodrette Karmsider og i det vandrette Loft stemmede firkanterede Huller, hvori der sidder Rester af Mørtel, som har sluttet sig om rudestillede Stænger. I et Par af de øvre Huller findes der yderligere forrustede, nu helt deformede Jernstumper, som viser, at Gitterværket heroppe har været af Jern. I den østre Karms næstnederste Hul er der derimod forraadnet Træ, og det er derfor tænkeligt, at den nederste Del af Gitterværket kun har været af Træ; den Not, som i Stedet for Stanghuller er skaaret i den vestre Karmsides nedre Skifter, kan have været beregnet til at forskyde og udtage Gitterets nederste Del. Indenfor Gitterværk og Planke har Skaaret yderligere kunnet lukkes med en Trælem; Rester af dens to Stabeljern findes paa Indernichens Vestvæg, og Spor af et Klinkejærn ses paa Østvæggen.

Det tilsvarende Skaar i Korsarmens søndre Flankemur, der er placeret noget nærmere ved Yderhjørnet, kunde desværre ikke aabnes, fordi det udvendig dækkes af en Vedbendstamme og indvendig lukkes af en Trappepille. Det er dog givet, at de to Skaar har været ganske ensartede og har skullet løse samme Opgave, at beherske Gaardfaçaden, som

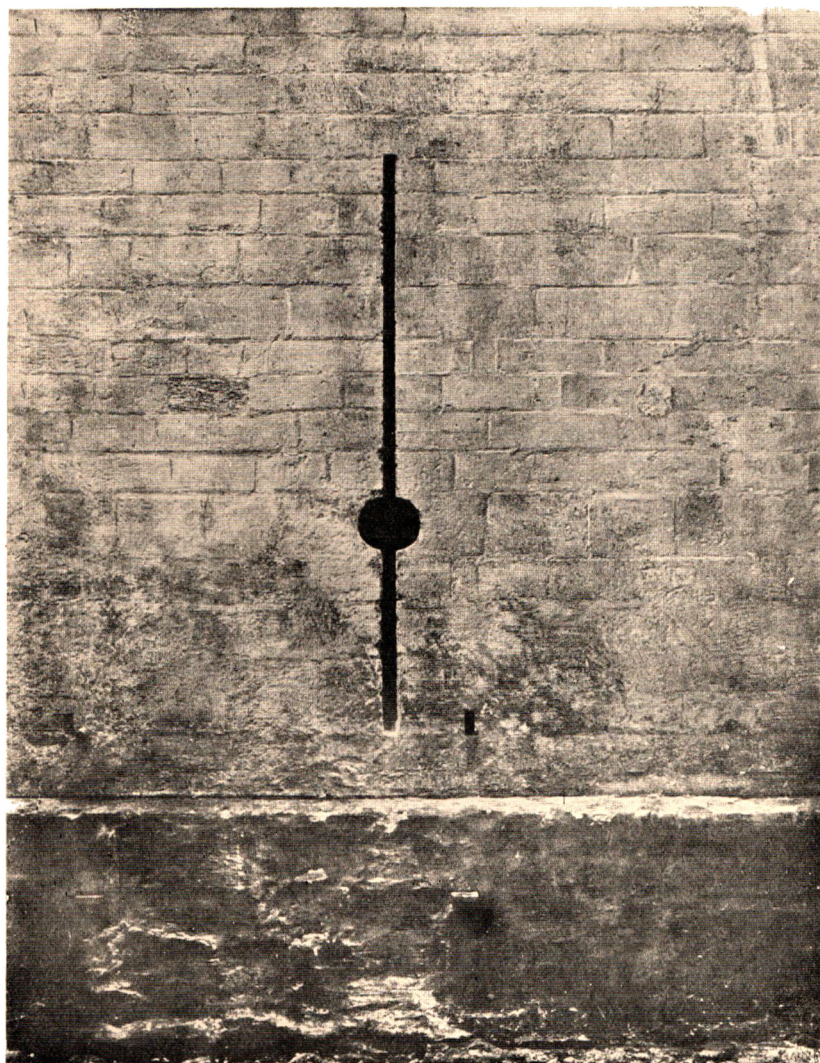

Fig. 20. Skydeskaar i østre Korsarms Nordmur.

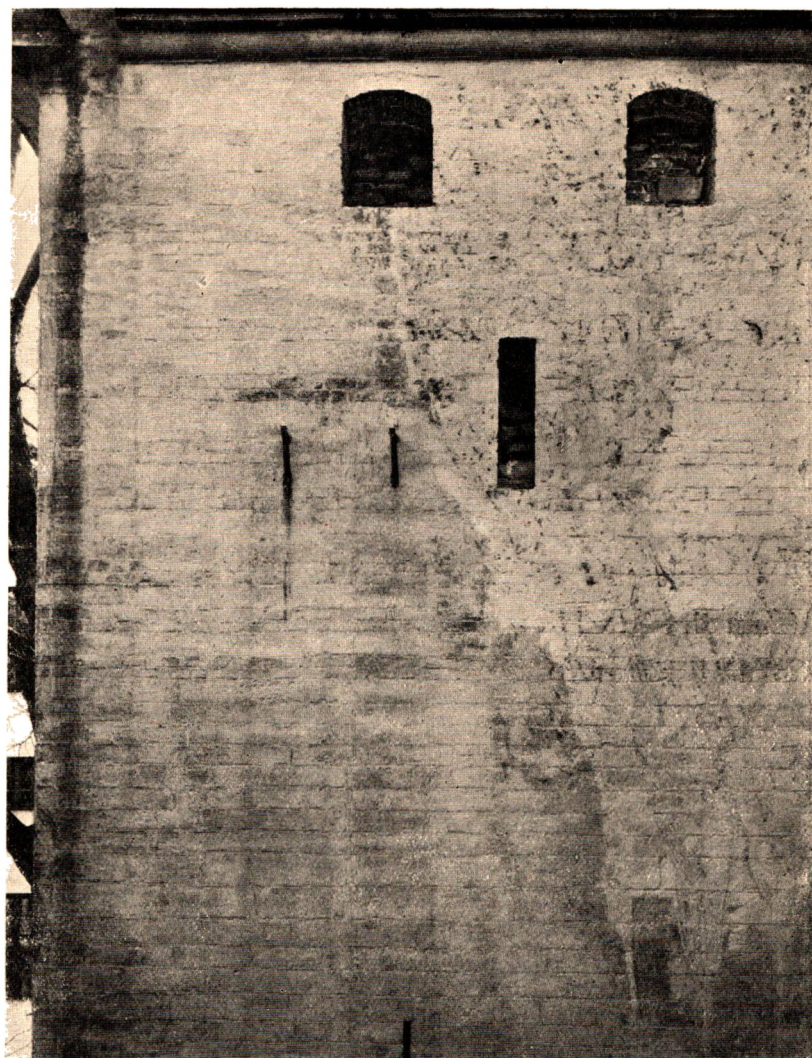

Fig. 19. Vinduer i østre Korsarms Nordmur.

efter Terrænforholdene at dømme har været Bygningens Angrebside, og hvor Dørstederne maa have været.

Vindeltrappens nedre Afsnit. Den førnævnte Vindeltrappe i Taarnmuren, der har dannet den oprindelige Adgang til de øvre Stokværk, har i lange Tider været lukket og utilgængelig mellem Stuen og Salsetagen. Trappedøren i Nichevæggen var tilmuret og overpudset, og i Højde med Salsgulvet var Trapperummet dækket af et moderne Trægulv. Højere oppe i Taarnet stod den hule Trappecylinder, idet selve Trappelegemet var styrtet ned. Men ved Undersøgelserne 1915 lykkedes det at genfinde Trappens nedre Del, og det viste sig da, at Trinene her var bevarede i god Stand næsten helt op til Salsetagens Gulv, saa at Trappen atter kunde gøres farbar op til det øvre Stokværk. Cylinderermurene er her af Munkesten, hvorimellem Partier af den ydre Limstensbeklædning kan vise sig, som det ses paa Fig. 21; den runde Spindel er muret af Limstenskvadere, enkelte saaledes tildannede, at en Sten er to eller endogsaa tre Trin høj; Trappeloftet er muret af fladbuede, over hinanden udkragende Binderstik af Munkesten, og selve de ret ødelagte Trin er lagte med Munkesten. Mellem det Murgrus, som ved Trappens Ødelæggelse havde fyldt det lukkede Rum helt op til Salsgulvet, fandtes mange Spindelsten, der viste, at Trappen ogsaa højere oppe har været bygget paa samme Maade. Vindeltrappens Stuedør har et fladt Halvstensstik af Munkesten, og den forsvundne Dørfløj har svunget indad i Cylinderen, idet det nederste Trin har hulbuget Plan for at give Plads til den. Højere oppe faar Trappen Lys gennem en smal, med vandret Kridtstens Overligger dækket Glug, hvis Højde er 1,78 m, og som fra en

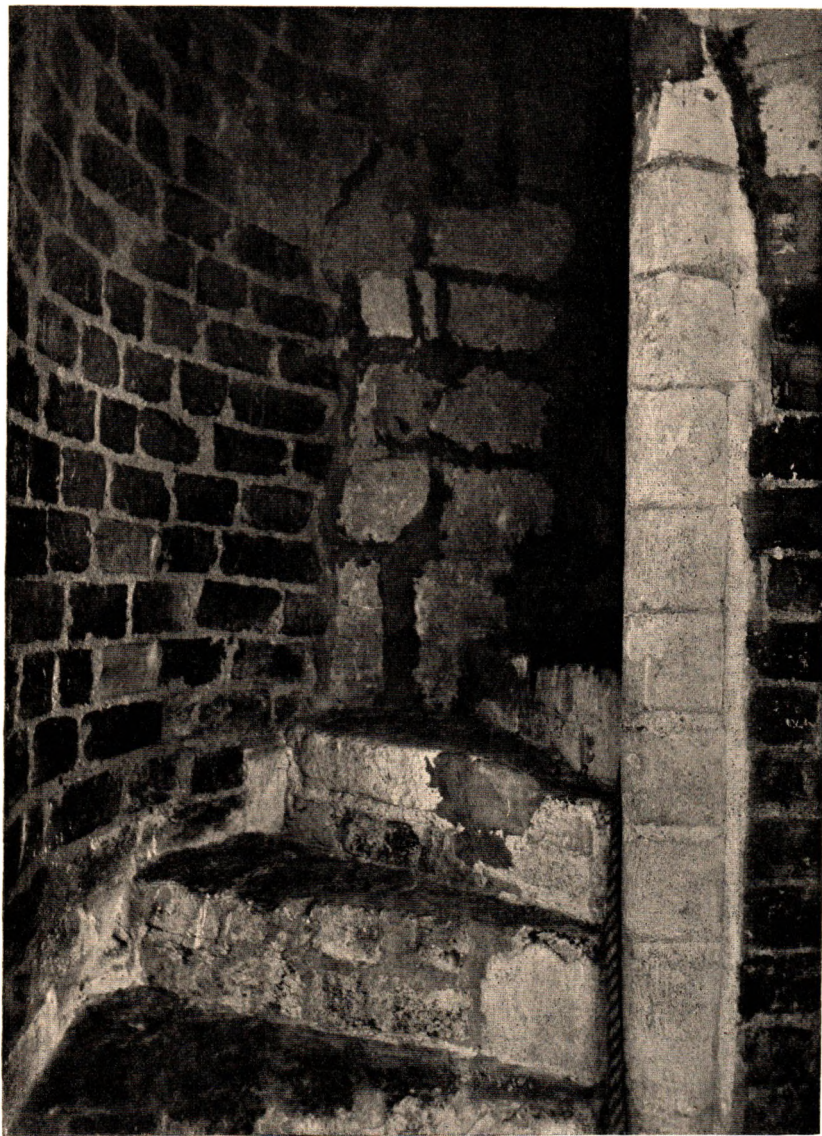

Fig. 21. Fra Vindeltrappen.

indre Bredde af 0,25 m smalner udefter som et Skydeskaar; dets Placering kunde tillade en Bueskytte at beskyde Vinklen mellem nordre og østre Korsarm. Salsetagens Dør, hvis Karme ligeledes er af Munkesten, har haft Halvstensfals indad mod Taarnrummet, men af det flade Dørstik var her kun bevaret et Par Vederlagssten; Buefodshøjden, der ikke var mere end 1,23 m over Salsetagens nuværende Gulv, maatte ved Trappens Istandsættelse af praktiske Grunde forhøjes til 1,75 m.

Tredje og Fjerde Stokværk (Pl. IV—V). I Højde omtrentlig svarende til den nysnævnte Trappeglug er der i østre Korsarms Nordmur fundet et baade i ydre og indre Murflugt tilmuret Vindue (se Fig. 19), i Mundingen 1,24 m højt og kun 0,30 bredt. Dets smigede Yderparti har vandret Loft med Kridtstensbjælker, medens det retvinklede Inderparti overdækkes med et Fladbuestik af Munkesten. Og over dette Vindue er der endvidere, tæt under Gesimsen, fremdraget to andre, lavere og bredere Vinduer, begge ens formede, retvinklede, med lidt bredere Inderpartier, der ligesom Yderpartierne er overdækkede med fladbuede Munkestensstik; i de østre False sidder to Jernhasper, og i de vestre er der Spor efter en Klinkekrog, saa at der altsaa har været Trælemme (Pl. VII, sml. Note 6).

Højderne af disse tre Vinduer, der efter endt Undersøgelse nu staar som Blendinger, stemmer hverken med den bag dem indbyggede Trappe eller med den nuværende Stokværksdeling i de andre Korsarme, og at Bjælkelaget mellem tredje og

fjerde Stokværk overalt er flyttet opad, fremgaar ogsaa af Dørforholdene i det indre.

Tredje Stokværk blev i 18. Aarh. omskabt til en ret høj Beboelsesetage, og mange oprindelige Enkeltheder har den ikke bevaret. Skønt Taarnrummets Vinduer er placerede paa samme Maade som i Stue og i Kælder og sikkert sidder paa deres oprindelige Pladser, maa de dog være ændrede, udvidede og især forhøjede, og i Korsarmene er der ikke andre gamle Vinduer end det nysnævnte. Mellem Vindeltrappedøren og den nuværende Indgangsdør fra østre Korsarm findes der i Murtykkelsen et med fladbuet Loftsstik overdækket Rum, der efter sin Plads at dømme har været den Hemmelighed, som har haft Nedløb til Kælderens Latrina, men det er vistnok en Del omdannet. Dets Vægge er nymodens pudsede ligesom selve Loftsstikket, hvis Fodpunkt er 2 m over det nuværende Brædegulv, og det er ikke undersøgt, hvorledes Adgangsforholdene oprindeligt har været; maaske fandtes der et Forrum paa den nuværende Indgangsdørs Plads. Af Stokværkets oprindelige Døre kendes Stedet for den nu helt tilmurede Dør mellem Taarnet og Østfløjen, som har sidet skævt, paa den søndre Del af Væggen, hvor der ved en lille Afhugning af Vægpuksen er konstateret Toppen af dens flade Munkestensstik, kun 1,86 m over det nuværende Gulv. Sammenholdes dette med, at Vindeltrappedøren som nævnt har været endnu lavere, og at dens oprindelige Tærskel (hvorpaa der nu ved Genaabningen maatte bygges to Murstenstrin) har ligget 0,44 m under det nuværende Gulv, vil dette sige, at der oprindeligt knap nok har kunnet ligge plant Gulv mellem Tærskelen og den øvre Top af Stuens Kuppelhælv, og Etagens Højde kan ikke have været mere end c. 2,5 m.

Dette sidste fremgaar ikke blot af østre Korsarms Vinduer, men ogsaa af Dørforholdene i Midttaarnets fjerde Stokværk, i Højde med Korsarmenes Tagværker. Af Vindeltrappedøren er der over det nuværende Gulv afdækket den indre Fladbue, som ses at have svaret til den i tredje Stokværk, men Buens Fodpunkt er kun 0,34 m over det nuværende Gulv. En anden oprindelig Dør er fremdraget i Taarnets Østmur, tilmuret i den ydre Murflugt og kun udhugget indefra. Dørstedet, der har fladbuet Munkestensloft med Helstensstik, er udadtil (mod Øst) 1,32 m, indadtil kun 0,98 m bredt; det ydre Parti er ogsaa højere end det indre, idet Loftsstikket er hævet og Tærskelen sænket, og midtvejs er der Murfals til en Dørfløj, hvortil der slutter sig et Sæt Stængebomhuller (det nordre 0,3, det søndre 1,82 m dybt); underligt nok maa Bommen have spærret Dørfløjen, saa at den ikke kunde aabnes inde fra Taarnrummet. Som det ses paa Snittet Pl. V, er det indre Dørstiks Fodhøjde over det nuværende Gulv kun 0,8 m, og svarende hertil ligger Dørens Gulvplan en god Meter under Taarngulvet. Dette stemmer med de to øverste Vinduer i østre Korsarms Nordmur, hvis indre Fladbuetoppe netop titter op over det nuværende Gulv, som ligger lidt under Tagfodens Højde. Alle disse Forhold viser, at de oprindelige Loftsbjælker har ligget en god Meter længere nede i Murene end de nuværende; som det saa hyppigt forekommer i Danmarks middelalderlige Bygninger, har der ogsaa paa Gjorslev været »Styrterumsloft«, og i selve de stærkt omsatte og ændrede

Tagværker er der nogle Rester af middelalderlige Tømmerkonstruktioner, der netop er karakteristiske for denne Tagværkstype (Note 7). De fire Taarndøre, der siddende midt i Væggene svarer til den nuværende Loftshøjde, er alle senere brudte.

Taarnets øverste Stokværk (Pl. IV—V). Ogsaa Taarnets femte Stokværk har oprindeligt haft Adgang fra Vindeltrappen, og heroppe findes mod Nord, Vest og Øst skydeskaarsagtige, helt af Limsten murede Glugger, der for at gaa fri af Korsarmstagen er placerede tæt ude ved Taarnhjørnerne. Over Gluggernes indre Dele er der Fladbuestik, medens de ydre Dele er vandret afdækkede. De smigede Yderpartiers Mundinger er kun 0,3 m brede, 1,35 m høje. Noget lignende er Forholdene i sjette Stokværk, der ligeledes har været tilgængeligt fra Vindeltrappen ad en oprindeligt, nu tilmuret Dør, og som har Lyslugger til alle fire Verdenhjørner, ogsaa mod Syd. Gluggerne er placerede lidt længere fra Hjørnerne, og de er mindre, med retvinklede, kun 1 m høje Yderpartier, men har iøvrigt den samme Grundform som i femte Stokværk.

Syvende Stokværk har derimod aldrig haft Dør til Vindeltrappen, og dets centralt stillede Glugger er ikke bevarede i deres oprindelige Form. De to i Nord og Syd er nu helt tilmurede, saa at man kun kan undersøge de to, der aabner sig mod Øst og Vest. Medens Karmene i femte—sjette Stokværk er murede i regelmæssigt Kvaderværk, synes de heroppe at være grovt udhuggede; i de overpudsede Sidevægges endogsaa enkelte raa Kampesten. Mundingerne er lodrette, 1,10 m høje, 0,4 m brede Slidser med cirkelformet Udvidelse midtpaa, som et Nøglehul med Kam baade opad og nedad. Trods en vis Lighed med de lange Skydeskaar i østre Korsarms Stueetage er disse Ildvaabenskaar næppe ældre end Reformationstiden.

Alle Bjælkelagene i Taarnets øvre Stokværk er fornyede af Fyrretræ, og af Fyr er ogsaa Tømmeret i det Pyramidetag fra 18. Aarh., som ledsaget af fire murede Kvistgavle kroner Murværket. Men under den nyere Taggesims staar Taarnmurene udmærket bevarede, og i Murfladerne viser de nøgne, af Ælde graanede Kridtstenskvadre deres sejge Modstandskraft mod Vejr og Vind. Det lethandlelige Materiale har tilladt en efter danske Forhold enestaaende rig Udsmykning. Vindeltrappen, som i de nedre Stokværker er placeret saaledes, at dens Cylinder naar en Smule ud i østre Korsarmsmur, viser sig over Korsarmsgesimsen som en tresidet Udbygning, der i Højde med syvende Stokværks Gulv afsluttes af et skraat Limstensedække og derover krones af en c. 1,4 m høj Mariafigur. Hugget af en enkelt, stor Blok træder denne Kridtstensskulptur som Hautrelief frem fra Muren. Det maa indrømmes, at Materialet ikke har kunnet opfylde de stillede Krav, og at Statuen har lidt stærkt. Selve Jomfruens Hoved foran Glorieskiven er fornyet af Træ, Barnet paa hendes Arm er helt forsvundet, og Klædebonnet er voldsomt vejrbidt. Men den staaende Kvindeskikkelse med det bløde, rige og stort foldede Klædebon har dog bevaret saa meget af sin oprindelige Karakter, at der ikke kan være Tvivl om dens Alder; den er et typisk og godt Arbejde fra Tiden ved Aar 1400. Hermed stemmer ogsaa den kraftige gotiske Baldakin,

Fig. 22. Taarnet, set fra Sydfløjen.

som hænger over Figurens Hoved, stærkt fremtrædende med fem Sider af en Sexkant, nedadtil formet som et sexdelt Hvælv og derover som et rigt Fialespir med Stræbepiller paa Hjørnerne. Mellem Stræbepillerne har Siderne været smykkede med Stavværksornamenter i lavt Relief, tredelte Vinduer med Cirkelslag under Spidsbuen, og lignende, mindre Tvillingvinduer spores ogsaa paa selve Stræbepillernes Forsider. Den øverste Spids mangler (Fig. 24—25).

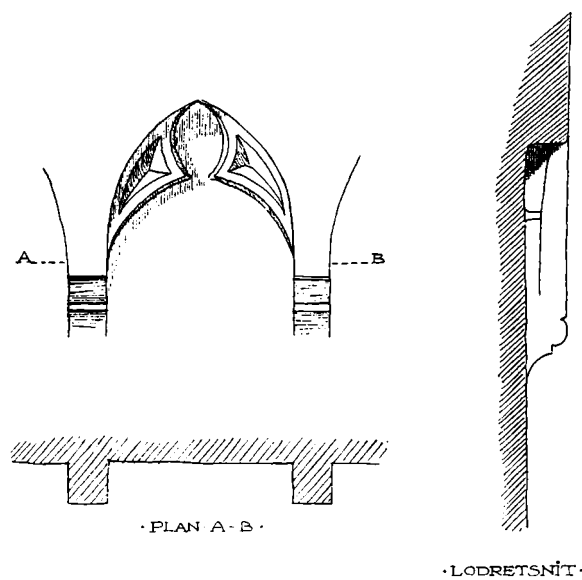

Fig. 23. Taarnets Buefrise. 1 : 20.

I Højde med Baldakinspiret smykkes Taarnet af en omkringløbende, udkragende Gesims, en Spidsbuefrise hvilende paa smaa Profilkonsoller og inde i hver Spidsbue dekoreret med to Stavværksnæser. Selvom Buerækken nærmest Taarnhjørnerne er ødelagt, er der dog tilstrækkeligt bevaret

til at vise, at den har naaet helt ud til Hjørnerne, uden at der her kan have været Kragsten til Brystværnskarnapper. Umiddelbart over Buefrisen følger nu den nyere Gesims, men adskiligt tyder paa, at Buerne oprindeligt har haft andet Murværk over sig. Baldakinspiret vilde i fuldstændig Stand, med den nu manglende Top, have skaaret sammen med den udladende Barokgesims, og den indre Trappecylinder naar bag Figur og Baldakin helt op til den nuværende Tagfodhøjde. Svinget i Trappelegemet har endda været ført saaledes, at Trinene i Højde med Taarntagets Gulv peger ud mod Murens Yderside, saa at den opstigende, hvis der havde været Tag som nu, ikke havde kunnet undgaa at løbe Hovedet mod Spærene. Sammenholdes hermed Beskrivelsen af Taarnets øverste Del i Synsforretninger fra Beg. af 18. Aarh., ifølge hvilke Taarnet dengang har været afsluttet som en aaben, blyklædt »Altan«, ligger det nær at formode, at Gjorslevs Centraltaarn oprindeligt ikke har haft Tagdække, men fladt Loft bag en Brystværnsmur med Skydeskaar og Tinder.

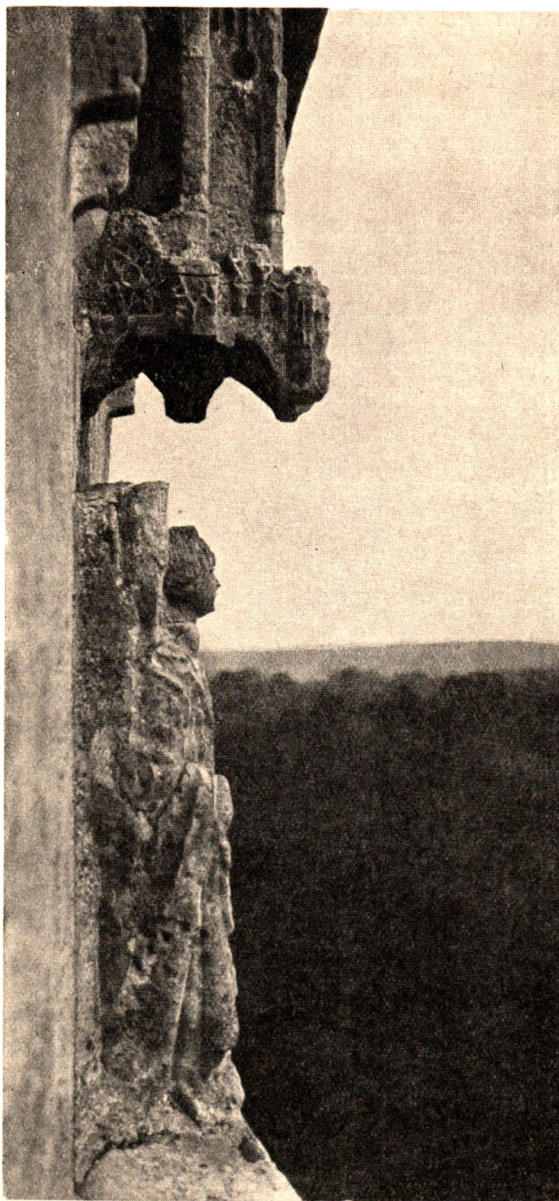

Fig. 24. Mariafigur, set fra Taarnet.

REKONSTRUKTION OG HELHED

Hvis man, efter at have gennemgaaet alle Bygningens bevarede Enkeltheder, i Tænkningen vil forsøge at genskabe den middelalderlige Borg, maa man søge Paralleller i andre Bygninger og derefter tage Fantasien til Hjælp for at skitsere et sandsynligt Helhedsbillede (Fig. 26).

Hvad Taarnets øvre Afslutning angaar, kan den Mulighed ikke udelukkes, at der har været Tagværk over eller bag om Tinderne, men af tømrede Forsvarsgallerier og udkragende Vægtergange er der paa Gjorslevtaarnet intet Spor, hverken Bjælkehuller eller andet, og nærliggende Exempler taler til Fordel for Hypotesen om »Altanens« Oprindelighed. De østsjællandske Forsvarskirker i Storehedinge og Karise viser os, at nogenlunde plane Afdækninger trods deres Upraktiskhed har været kendte paa Egnen, og det er endogsaa overvejende sandsynligt, at de nævnte romanske Kirker endnu paa Gjorslevs Byggetid har bevaret deres flade Tage (Aarb. for nord. Oldkynd. 1918, S. 11 f.). Om en af de andre sjællandske Bispeborge, Dragsholm, oplyser Lensregnskaberne fra 1620, at dens store Forsvarstaarn havde fladt Blytag bag om Murtinder, paa hvilke der sad en Vindfløj (Danske Herregaarde ved 1920, Sjælland, S. 99). Det vides vel ikke, om det nu helt forsvundne Dragsholmtaarn har staaet paa samme Maade allerede i Middelalderen, men at de middelalderlige Fæstningstaarne i Danmark som andetsteds jævnlige har haft uafdækkede Tinder, fremgaar tilstrækkeligt af

Datidens Signeter, der lige hyppigt viser Taarne med og uden Tagværk.

Taarnets manglende Tinder lod sig ret let rekonstruere efter Analogier fra Indlandet, hvor Manteltaarnet paa Hammershus og Gaasetaarnet i Vordingborg har bevaret deres Tindekrans, og fra Udlandet. Ifølge de almindeligt gængse Regler skulde selve Tinderne være noget over 1 m brede og Vigskaarene mellem dem noget under det samme Maal, hvilket vil sige, at der paa hver Taarnside kunde have været fem Vigskaar. Vanskeligere er det at fantasere sig til de gotiske Taggavle, som sikkert maa have kronet Korsarmenes Ender, men snarest maatte man vel her søge sine Forbilleder i de ældste bevarede gotiske Trappegavle paa Nabokirkerne, Former som Storehedinges Korgavl (Ældre nord. Architectur, Saml. III, Række I, Pl. 16), der med sine store Trappekamme og sine ret enkle Højblendinger endnu er upaavirket af den sentgotiske Opløsning af Blendingsdekorationerne og formodentlig stammer fra første Halvdel af 1400'erne. I samme Retning peger ogsaa den lille og ganske enkle Sakristigavl paa selve Gjorslevs Sognekirke Holtug, hvis

Bygmester synes at have kendt Bispeplottet; under det lille Sakristihvælv hænger nemlig en urimelig stor, osteformet Slutsten af Kridt, et Motiv, der ellers er ganske ukendt paa Egnen og sikkert skal efterligne Borgens Vaabensten. Naar disse Kirkegavle er byggede helt eller delvis af røde Munkestenen med pudsede Blendingspejl, kan det samme meget godt tænkes om Gjorslevs Gavle, og i saa Fald vilde de røde Teglstriber paa Korsarmenes øvre Del have dannet Overgangen fra de hvide Kridtstensmure til Gavlene, der troligt nok har gjort sig gældende som Borgens virkningsfuldste Yderdekoration. Men selvsagt kan man ikke udelukke den Mulighed, at Gavlfladerne har været glatte. Naar det drejer sig om et saa ejendommeligt Bygværk som Gjorslev, kan Slutninger fra danske Bygninger let blive misvisende.

Langt sikrere kan man forestille sig Virkningen af Murene under Tagværket. Hvis Gesimserne har svaret til de paa Kirkerne forekommende Former, har de kun bestaaet af et Par retkantede Munkestensled, og bortset fra det store, rigt profilerede Østvindue i søndre Korsarm kan Murene iøvrigt kun have været lidet artikulerede, blot brudte af de enkelte smalle Skydeskaar, af de højtsiddende, fladbuede Stuevinduer og af de endnu mindre Lysglugger i tredje og fjerde Stokværk. Tagene har selvfølgelig været hængte med røde Munketegl, hvoraf der er fundet Rester i Murgruset. Større Tvivl rejser der sig om østre Korsarms nu stærkt ombyggede Østgavl og dermed om Indgangsforholdene. Muligt er det, at Ho-

vedindgangen har været her, eventuelt med en Begnæse-Kar-
nap over sig. Skydeskaarene i Korsarmens Flankemure vi-
ser sammen med Naturforholdene, at Østsiden altid har været
Angrebssiden. Men det kan ogsaa tænkes, at de netop har væ-
ret bestemte til at bestryge Indgangene, og at der paa den ene
eller begge de nuværende Kælderhalses Plads har været op-
rindelige Dørsteder.

For det indres Vedkommende kan vi forestille os de høje,
hvælvede Sale prydede med kalkmalede Dekorationer paa de
hvide Vægge; Vaabenslutstenene har sikkert ikke manglet
heraldiske Farver. Kaminerne maa have været placeret i Gav-
lene. Lidt dristigt maaske, kunde man søge Bispeborgens Ka-
pel i søndre Korsarm og tænke sig Alteret staaende rigtigt
orienteret indenfor det store, saa paafaldende fremhævede
Østvindue. Eller ogsaa har den som de andre Søjlesale tjent
til Bolig for Bisp, Lensmand og Gæster, medens Taarnrum-
met har været et Forbindelsesrum og østre Korsarm maaske
et Forrum. Det er ikke vanskeligt i Tankerne at aabne Pas-
sagen gennem Gulvlemmen ned til nederste Stokværk, hvor
Forraadskamre, Borgestue og Køkken kan have været, hvis
man da ikke efter middelalderlig Skik har foretrukket at pla-
cere Stegerset i en særlig, mindre Bygning. Og ad den gen-
aabnede Vindeltrappe naar vi let op i de øvre Stokværk, hvor
vi maa tænke os udelte, ubeboelige Loftsrums, ikke stort an-
derledes end selve Tagrummet, kun tjenlige til Forsvarsbrug
og, ligesom senere i Tiden, til Kornmagasiner.

Trods alle Ændringer og alle Tvivlsspørgsmaal kan Ros-
kildebispenses Gjorslev træde frem for vore Tanker mere
levende, rigere og skønnere, end vi herhjemme er vant til at
tænke os en Middelaldersborg.

ARKITEKTURHISTORISKE SLUTNINGER. BYGMESTER OG BYGHERRE.

Sammenlignet med en almindelig dansk Adelsgaard fra
denne Tid har Gjorslev været et Storkværk, der taler klart om
Roskildebispens Magt, og selv jævnført med de største dan-
ske Borgruiner er den meget anselig. I Grundareal overgaar
Midttaarnet de kongelige Taarnbygninger paa Aalholm,
Korsør, Nyborg og Kalø, hvis Sider maaler henholdsvis 8, 9,
10 og 11,3 m. Med sine 11,65 m svarer Gjorslevtaarnet om-
trentlig til Ærkebispens Manteltaarn paa Hammershus (12,65
m) og er kun væsentlig mindre end Kärnan i Helsingborg
(14,9 m) og det nedrevne Blaataarn paa Københavns Slot
(15,7 m). Hvad Højden angaar, kan det sammenlignes med
Korsør, som maaler 25 m, og med Gaasetaarnet, der til Top-
pen af Murtinderne er 26 m, og det viger kun for Kärnan, som
med sine 32 m er c. 6 m højere end Gjorslevtaarnet. Gennem-
snitsmaalet af en tysk Berchfrit siges at være 9,5 m, og kun
de i Tyskland sjældne Beboelsestaarne og enkelte andre
Taarnbygninger naar Planmaal omkring 20 m.

Uden Forbehold lader Gjorslevtaarnet sig dog ikke side-
stille med almindelige Fæstningstaarne. Det kunde synes paa-
faldende, at Dronning Margretes trofaste Prælat byggede
Gjorslev netop i Aarene efter den bekendte Forordning af
1396. »Efterdi der er sket en umaade liden Ret af de Fæste, som
nu er bygte, forbyde vi nu nogen flere Fæste eller Barfred at

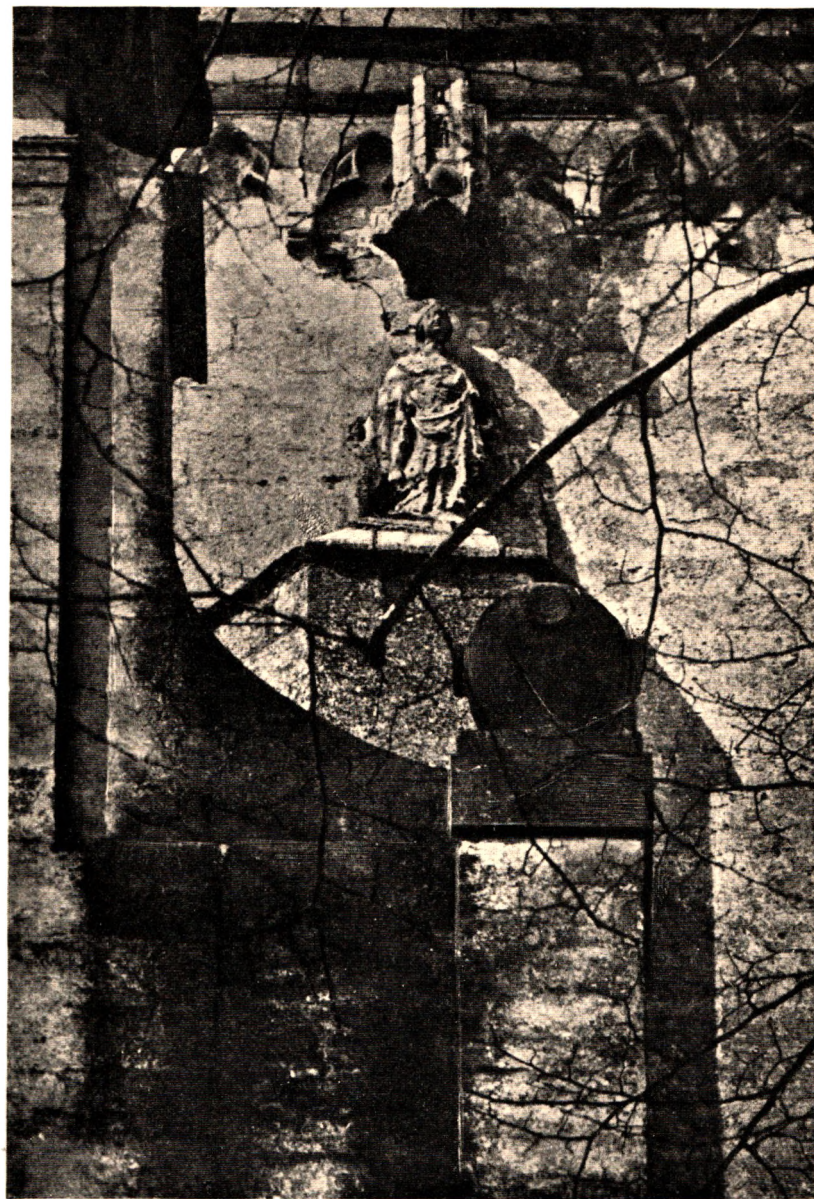

Fig. 25. Mariafigur, set fra Gaarden.

bygges, paa det at Landet skal des skødere kofres (snarere
trives) og komme til Fred, Ret og Skel, end de have nu snimen
været.« (Aarsberetn. f. Gehejmearkivet V, S. 53; Molbech og
Petersen: Danske Diplomer S. 55). Men to Forhold maa her
erindres. For det første, at denne Forordning kun vides at
være udstedt for Nørrejylland og for Fyen, men ikke gjaldt
Sjælland, hvor Adelen aldrig havde vist sig saa selvraadig som
i de andre Landsdele. Og for det andet, at Gjorslev vel nok
var et »Castrum«, men dog ikke en Borg i ganske almindelig
Forstand. Med sine Grave, om hvis Alder vi jo forøvrigt intet
ganske sikkert ved, og med sit Midttaarn og sine faste Mure
lod den sig vel forsvare; men den har sikkert manglet Ring-
mure og ydre Forsvarslinjer, og dens Plan afviger ganske fra
de almindelige middelalderlige Borge herhjemme. Hvor der el-
lers findes Vaaningstaarne paa vore større Borge, er det store
Taarn enten placeret fritliggende indenfor denne (Sprogø,
Taarnborg, Gurre, Kärnan, Kalø) eller rejst et Steds i selve
Ringmuren, hvor det bedst kunde beherske Adgangs- og An-
grebssiden (Nyborg, Hammershus, København). I Danmark
som i andre Slettelande har man ret tidligt opgivet de uregel-
mæssigt rundede Anlæg (Københavns Slot og Hammershus)
og er begyndt at forme sluttede Firkanter, saaledes som det
maatte være naturligt for et Slettelands Vandborge, og vi
møder derfor ogsaa herhjemme Tilløb til arkitektonisk Hel-
hedsordning især i Hjørnetaarnenes Gruppering (Nyborg,

Gurre). Dog laa selv indenfor retvinklede, firkantede Ringmure Borgens enkelte Bygninger spredte og usystematiske; den arkitektoniske Komposition gælder i Reglen ikke Helheden, men kun det enkelte Hus. Og naar et saadant arkitektonisk udformet Enkelthus en sjælden Gang fik Lov til med sine Vinduer at bryde den faste Ringmur, foretoges dette farlige Experiment kun paa en Side af Borgen, hvor man ikke behøvede at frygte Angreb (Dragsholms sentromanske Palatium).

Jævnstillet med danske Adelsborge, der endnu i 14. Aarh. kunde være Jordværker med Palisader og Træbygninger, maatte Gjorslev faste Stenhus vel være et »Castrum«, men sammenlignet med virkelige Borge har det ikke kunnet hæve sig op i den egentlige Fæstningsklasse, og maalt med udenlandsk Alen vilde det kun kunde kaldes et »Manorhouse«, en Manoir, et vel bygget Herresæde med relativt svage fortifikatoriske Tilløb. Allerede det store, spidsbuede Vindue i søndre Korsarm bryder Forsvarskravene, og selv de truende Skydeskaar i østre Korsarm kan ikke afkræfte, at det store Midttaarn som Fæstningstaarn betragtet strængt taget er forfejlet. Dets Forsvarskraft modvirkes af Korsarmene, hvis Placering maatte vanskeliggøre, at der fra det kunde kæmpes mod en Fjende, som allerede havde vundet tæt ind paa Bygningen. Saa meget kan ialfald fastslaas, at Gjorslev Korshus ikke i første Række er præget af fortifikatoriske Hensyn, og at andre Motiver i høj Grad maa have været medbestemmende ved Bygningens Udformning, hvad enten de skyldes Bygmesteren eller Bygherren.

Om Bygmesteren kan der ene søges Oplysninger gennem Bygningen selv, og til Bestemmelse af hans Herkomst og Forudsætninger er Holdepunkterne ikke mange. Til det hjemlige Byggemateriale svarer et hjemligt Træk som de vekslede Kridt- og Teglstensstriber, og helt hjemmegjorte virker ogsaa Kælderetagens Hvælv. Visse særegne Detailler kan naturligt forklares af Materialet; naar saaledes den vandrette Afdækning af Glugger og Skaar ellers sjældent forekommer i vor sentgotiske Arkitektur, ligger det deri, at slige vandrette Loftter i noget større Maal kræver Stenbjælker og ikke lader sig mure af Munkesten; de findes derimod ret hyppigt i Østsjællands sentromanske Kirketaarne, hvortil der er brugt samme Byggeæmne som paa Gjorslev. Tilsvarende kan man ogsaa forklare den Vexel i Profilstørrelsen, som det oftnævnte Vindue i østre Korsarm viser, men som ellers er ukendt herhjemme, fordi Teglstensprofilernes Dimensioner er bundne af Munkestenenes Normalmaal. Heller ikke en Enkelthed som den lave Kølbue (Fig. 8) kan mures af Munkesten, ialfald ikke som fri Bue. Men her maa det erindres, at vi kun kender yderst lidt til Datidens danske Træbygninger, og at denne Bueform teknisk set er saare nem at udføre i Tømmerværk; baade som Portbue og som dekorativ Blendbue forekommer den almindeligt i vore ældste bevarede Bindingsværksbygninger, fra 16. Aarh., som f. Ex. paa det lille Hus fra 1527 i Køge Kirkestræde. Under disse Forhold kunde det maaske endogsaa synes tvivlsomt, hvorvidt denne udpræget sentgotiske Bueform stammer fra en saa tidlig Tid som Gjorslevs Opførelsestid. Selv i Udlandet bruges den paa dette Tidspunkt sikkert kun yderst sjældent som virkeligt arkitektonisk Led,

bestemmende en fri Aabnings øvre Kontur. Men dens Forudsætninger er dog at finde i den Kunstkreds, som dengang beherskede Danmarks Kunst, den nordtysk-baltiske, og ved Aar 1400 dukker den lavtspændte Kølbue atter og atter op i Prydværket, udskaaret i Træ paa Altertavler og enkelte Gange ogsaa hugget i Sten. Trods dens Sjældenhed i vor Stenarkitektur tvinger denne Kølbueform ikke til at søge Bygmesterens Herkomst udenfor den hjemlige Kunstkreds.

I nogen Grad kan det lethandlelige Materiale ogsaa forklare Gjorslevs efter danske Forhold enestaaende rige dekorative Skulptur. Der skal søges længe for hos os at finde skulpterede Slutsten, og der kan ingen nævnes, som sikkert naar tilbage til Tiden c. 1400. Ingen anden hjemlig Bygning har bevaret en Spidsbuefrise af Brudsten som den, der findes paa Gjorslevtaarnet, og intet andet Steds i Danmark eksisterer der en Fri-skulptur, som kan jævnføres med Mariastatuen over Vindeltrappen. Men adskilligt af denne Art maa være gaaet tabt, og saa vidt man kan skønne over det stærkt ødelagte Billedhugerarbejde, behøver man heller ikke at søge dets Slægtninge udenfor den nordtysk-danske Kunstkreds. Trods Murstensgotikkens Fattigdom paa Skulptur var der dog ogsaa stundom i Løbet af 14. Aarh. bleven udført Hvælvingskapitæler og lignende dekorative Arbejder af Brudsten.

Som sikre Indicier for Bygmesterens Nationalitet kan disse Enkeltheder ikke tjene. Mere oplysende er de to store Skydeskaar i østre Korsarm, selv om de i og for sig ikke spiller nogen Rolle for Arkitekturens kunstneriske Virkning. De sparsomme Kilsteder, som omtaler den ældste Brug af Ildvaaben herhjemme, viser, at der ikke er Grund til at tvivle om deres Alder; det var just omkring Aar 1400, at de nye Krigsmaskiner blev almindeligere kendte (sml. O. Blom i Historisk Tidsskrift 6. Række, IV. S. 483 og i Aarb. for nord. Oldkynd. 1872, S. 229). Men alligevel er denne Skydeskaars-type paafaldende. Her i Landet er den ganske enestaaende, og hvad der betyder mere, den er ogsaa næsten ukendt i Tyskland, hvor Skydeskaar til Ildvaaben næppe forekommer sikkert tidsfæstede før i sidste Halvdel af 15. Aarh., og hvor Skydeskaarene kun naar et Højdemaal paa 2 m og i Reglen er adskilligt kortere (O. Piper: Burgenkunde, 2. Udg. 1905, S. 307 f.). Slige lange, smalle Skaar hører udpræget hjemme i fransk Middelaldersfortifikation, hvor denne Form forekommer allerede i 12.—13. Aarh., og hvor det tilmed var gammel Skik at placere Skaarene i flere Etager over hinanden, saaledes at de nederste ligesom paa Gjorslev kunde tjene til vandret Bestrygning af Borgens Forterræn (Enlart: Manuel d'Archéologie française II, S. 468; Violet le Duc: Dictionnaire VI. S. 386). Desværre er det ikke muligt ved Hjælp af den Litteratur, som har været Forf. tilgængelig, og hvorimellem England er meget mangelfuldt repræsenteret, at følge denne ældre Skydeskaarstypes Udvikling under Ildvaabnens Fremtrængen; særligt savnes paa fransk Grund Oplysninger om Skydeskaarenes indre Dele og deres Anlæg for Ildvaaben. Hvad Mundingstypen angaar, har Kombinationen af den lange Slidse og det runde Sigtehul sikkert altid været ret ualmindelig, langt sjældnere end baade den enkle lodrette Slidse og Korsformtypen, og i Løbet af 15. Aarh. synes den ganske at være fortrængt af den almindelige, korte Nøglehulstype.

Den pendulformede Munding, som er saa karakteristisk for Gjorslev, er ældre end Krudtvaabnene. Den findes i et Taarn paa den syriske Ridderborg Krak des chevaliers, der er rejst i Beg. af 13. Aarh. og inden dens Overgivelse til de vantro 1271 var en af de vigtigste kristne Vaabenpladser (Gr. Rey: Etude sur les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie, 1871, Pl. V). Et mere nærliggende Exempel kan hentes fra Borgen Ortenberg ved Schlettstadt i Elsass, hvor de indtil 1,6 m høje Pendulskaar snarest synes at stamme fra 14. Aarh. og sikkert skyldes fransk Paavirkning (B. Ebhardt: Deutsche Burgen, II. S. 257; Kunst und Alterth. in Elsass-Lothringen I, S. 240). Og Pendultypen findes paa belgiske Fæstningsværker fra 13.—14. Aarh., saaledes paa Pont des Trouis i Tournai og paa Porte Ste-Croix i Bruges, der kan jævnføres med en Gengivelse efter en fransk Miniature fra 15. Aarh. (Enlart: Manuel II, S. 557).

Faatallige og tilfældige, som de nævnte Exempler er, peger de dog mod Frankrig og dets nærmeste Nabolande, mod Sydvest og ikke mod Sydøst, hvor Pendulskaaene er ganske ukendte. Og det er vel ogsaa i samme Retning, at man maa søge Forudsætningerne for Gjorslevs Helhedskomposition. Den Regelmæssighed og Symmetri, der under Paavirkning fra Byzans atter og atter spores i middelalderlig Borgarkitektur og krydses med de uregelmæssige Anlæg, kan vi møde mange Steder i Europa, i engelske Castles og i østtyske Ridderordensborge. Men næppe noget andet Sted finder vi saa storlaaede Helhedskompositioner som i en Række franske Borge, Louvre, Vincennes og Famagusta (paa Cypern), for kun at nævne et Par af de berømteste Exempler (Enlart: Manuel II, S. 520 f.).

Ingen af disse Borge har sammenkomponeret et Taarn og et tilstødende Hus til arkitektonisk Helhedsvirkning. Men dette er gjort i de belgiske Byers Kommunalbygninger, hvor beslægtede Tendenser gør sig gældende. I Hallerne i Bruges og Ypern staar den store Beffroi centralt midt i Façadebygningen, hvis Tage til begge Sider støtter sig til Taarnmurene, og ikke mindst i det under Verdenskrigen sørgeligt hærgede Ypern er dette Motiv gennemført med en Kraft og Storladenhed, som søger sin Lige.

Trods al Forskel i Udførelse og Enkeltheder er der i disse berømte Bygværker Motiver, som kan tænkes at have paa- virket Gjorslev, og usandsynligt er det ialfald ikke, at Bispeborgens Bygmester har kendt dem og muligvis netop er kommen fra Nordfrankrig eller Belgien.

Mere direkte Forbilleder for Helhedskompositionen søger man ialfald ligesaa forgæves i Udlandet som i Danmark. I den tilgængelige Litteratur har Forf. kun fundet en eneste anden Borg, der kan betegnes som en Korsbygning, Warkworth Castle i Northumberland. Men den er udpræget engelsk, af en helt anden Type end Gjorslev, og Korsarmene er kun smaa Karnapper, ganske underordnede i Forhold til det store Centralparti, der selv er et mangedelt Hus, hvis Grundtype er det normanniske Vaaningstaarn, »the Keep«; tilmed er den først bygget c. 1435—40. (Gotch: The Growth of the English House 1909, S. 83).

I selve Bygherrens Historie kunde man finde en svag Sandsynlighed for en Tilknytning til England. En af de Mænd, som

Peder Jensen førte ind i det politiske Liv, var Peder Bille, eller Lykke, som han kaldte sig selv, Ærkedegn i Roskilde 1385—1409, siden Biskop i Ribe og endelig Ærkebiskop i Lund, der som den mest internationalt repræsentive Personlighed mellem Datidens danske Prælater tjente sine Sporer ved at gennemføre de vanskelige Forhandlinger om Ægteskab bet mellem Kong Erik og Prinsesse Philippa af England, Forhandlinger, der indledes 1401 og endte med Brylluppet 1406. Men heraf at drage kunsthistoriske Slutninger vilde dog være ganske overilet.

Om Bygherrens Forhold til Kunsten ved vi iøvrigt kun lidet. At Peder Jensen Lodehat som Aarhusbisp skulde have grundlagt Aarhus Domkirkes store sentgotiske Kor, kan nu med Sikkerhed modbevises; dette Bygværk er næsten et Aarhundrede yngre end Peder Jensens aarhusianske Periode. De gotiske Tilføjelser paa visse Stevns'ske Landsbykirker, som paa Grund af et og andet skægget Mandehoved har været tilskrevet Bisperne af Slægten Lodehat, er ligeledes udpræget sentgotiske. Hans Stiftelse i Roskilde Domkirke, S. Sigridskapellet, blev indrettet i et af Katedralens Taarne og krævede ikke nogen Nybygning. Som Kunstminder, der kan knyttes til Peder Jensens Navn, bliver der da, foruden Gjorslev, kun tilbage Smaating som hans Bispesegl, af hvilke Sigillet er afbildet Fig. 40 og Sekretet, efter det i Nationalmuseet opbevarede Sølvstempel, paa Titelbladet (sml. Danmarks Riges Historie II, S. 398. Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller Nr. 166—168; sml. Fra Arkiv og Museum II, S. 299) samt hans Gravsten i Roskilde med det karakterfulde Portrætrids, der virkelig kunde synes at gengive Mandens Træk, men hvis Indskrift ogsaa mindes hans Broder og Søster, og som maaske snarest er lagt efter hans Død (Fig. 1, sml. Løffler: Gravsten i Roskilde, S. 3). Der er dog Grund til at formode, at den nu forsvundne, pragtfulde Gravplade over hans Forgænger paa Bispestolen, Niels Jepsen Ulfeld, er lagt i hans Bispetid, og enten Peder Jensen har haft hermed at gøre eller ej, tyder den ialfald paa, at de gamle Veje mellem Roskilde og de belgiske nordfranske Lande ikke var spærrede; dette Gravminde var jo et flandersk Metalarbejde af samme Art som Kong Erik Menveds i Ringsted (Løffler: Gravsten i Roskilde, S. 92 og Pl. 4). Selve Dronning Margretes Gravmæle fra 1423 viser, at Forbindelserne vedligeholdtes, og for saa vidt bestyrker disse Arbejder Hypotesen om fransk-belgisk Indflydelse paa Gjorslev.

Personlige Forbindelser mellem Peder Jensen selv og disse Lande kendes ganske vist ikke. Men som Prælat har han sikkert været en berejst Mand; hans Studieophold i Prag 1381 (Hist. Tidsskrift, Række VIII, Bind VI, S. 204) og hans Romafart 1386 (Danske Magazin IV, S. 293) har næppe været hans eneste Udenlandsrejser, og han maa have haft god Lejlighed til at lære fremmed Kunst at kende af Selvsyn.

Saalænge et direkte Forbillede ikke er fundet, maa det, trods alle Betæneligheder ved en saadan Hypotese, være tilladeligt at formode, at Gjorslevs ejendommelige Plan er skabt selvstændigt og originalt. Og netop her kan Bygherren tænkes at have talt et Ord med. Mere end om en Borg eller en Gaard minder Planens Hovedlinjer om en Kirke af latinsk Korsform, med Taarn over Korsskæringen. Vidste man ikke,

at Ringsted Kirkes Korsskæringstaarn ikke er ældre end Renæssancetiden, laa det nær at tænke sig det som Forbillede. Men talrige andre Kirker kan have foresvævet den Mand, der paa Trods af Forsvarshensynene valgte Korsplanen som et Symbol, som en Fremhævelse af, at Bispestolens nye Castrum netop ikke var en almindelig Borg, men et Gejstlighedens Hus, formet i Lighed med Frelserens Lidelsesmærke.

Denne sidste Hypoteses Rigtighed forudsat er det imidlertid givet, at Bispen kun har kunnet undfangne Idéen, men selvfølgelig ikke har ævnet at udføre den. Den udelukker ikke Formodningen om fransk-belgiske Impulser. Thi ved Byggherrens Side maa der have staaet en mærkelig og dygtig Bygmester, hvis Indsats ikke mindst erkendes i Helheden. Alene en saadan erfaren Mand har formaaet at gennemføre

Planen, at plante Hovedtaarnet i Korsbygningens Transsept, at indordne hver enkelt Bygningsdel i det store Hele og at skabe ikke blot en ydre, men ogsaa en indre Helhedsvirkning ved at inddrage Taarnet i de hvælvede Sales Række. Helt og fuldt præget af middelalderlig Tankegang og gotisk Smag røber hans Værk dog hans Ævne til at tumle med Masserne og at samle dem i et fast System, der synes et Forvarsel om Renæssancen.

Med alle sine gode Egenskaber holder hjemlig dansk Gotik sig ellers paa det jævne. Ene Gjorslev synes at bryde de regelmæssige Rækker. Hvad Esbern Snares femtaarnede Kirke i Kallundborg er i vor romanske Arkitektur, maa den hidtil saa lidet paaagtede Bispeborg paa Stevns blive i vor gotiske Bygningskunst, det overraskende og enestaaende.

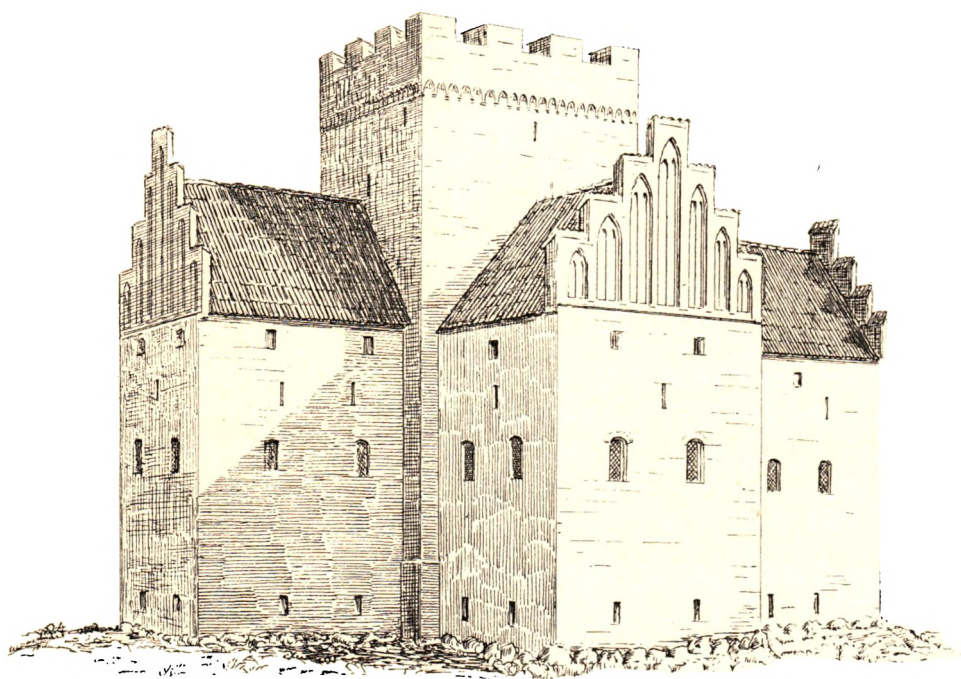

Fig. 26. Rekonstruktionsforsøg.

Fig. 27. Bygningen set fra Øst.

SENERE TIDERS OMBYGNINGER

Det er Roskildebispens middelalderlige Slot, der bestemmer Gjorslevs Plads i Arkitekturhistorien. Men for at forstaa Bygningen, som den nu viser sig, er det ikke nok at kende dens middelalderlige Dele, og selv om de senere Ændringer har langt mindre kunsthistorisk Interesse end Grundstammen, spiller de dog en saa stor Rolle for Bygningens Virkning baade i det ydre og i det indre, at de ikke lader sig forbigaa i en Monografi.

Ved Beskrivelsen af Peder Jensens »Castrum« er det allerede omtalt, at de store Skydeskaar øverst i Taarnet sikkert maa henføres til 16. Aarh., og at den lille Kaminoverligger i Murkamret ved Taarnsalen minder om Peder Svave, der efter Bispegodsets Konfiskation 1536 sad paa Gaarden først som Lensmand og siden, fra 1540, som Ejer. Men bortset fra disse Smaating har man i det 16. Aarhundrede næppe foretaget Ændringer i Gaardens Ydre; Korshuset var saa stort og saa anseligt, at det fuldt ud maa have kunnet tilfredsstille en almindelig Herremands Krav til sin Bolig. Den første større Tilbygning blev Nordfløjen, hvis Alder ikke kendes med fuld Sikkerhed. Om Just Høg, Sorø Akademis Hofmester, fortæller Weinwich (Stevns, S. 63), at »han bygte 1638 den nor-

dre Længe og Laden af Grundmur, paa hvis sydlige Gavl endnu ses paa Muren af Jern de Bogstaver I H A L 1638.« Dette maa forstaaes saaledes, at Just Høg har føjet Hovedbygningens nordre Længe til Korshuset, men helt tilforladelige er Udtrykkene ikke, og som Nordfløjen nu staar, er den ialfald saa godt som fuldstændigt ombygget knap et Aarhundrede senere; kun Kælderen med dens Tøndehvælv kan tænkes at være bevaret fra Just Høgs Tid, og skønt det forholder sig rigtigt med Laden, er det ikke udelukket, at Weinwichs korte Notits om Nordfløjen er fejlagtig.

Under alle Omstændigheder har den ellers saa byggelystne Renæssancetid ikke efterladt sig sikre Spor i Korsbygningen, og først *Baroktiden* har for Alvor begyndt at modernisere det middelalderlige Slot. Til disse Baroktidens Ombygninger er der overalt anvendt Kridtstenskvadre, hvad der bidrager til at vanskeliggøre deres nøjagtige Tidsfæstelse, og særlig usikker er Alderen af den Hegnsmur, som begrænser Borgegaardens østre Adgangsside og tidligere ogsaa har omfattet Nordsiden (Fig. 39). Truende nok viser den en Række smaa, tætsiddende Skydeskaar, hvis Mundinger har nøgleformede Huller til Bøssepiber; men den er saa lav, at det usæd-

28. Portal i Taarnsalen.

vanlige Anlæg virker endnu mere legetøjsagtigt end Renæssancetidens sædvanlige Herregaardsfortifikation, og tilmed gennembrydes den nu udfor Indkørselsbroen af et aabent Portsted, hvis Portpiller dog næppe er samtidige med selve Muren; i Stedet for de nuværende Kugler har de tidligere baa- ret Louis-XVI-Vaser, som det ses paa et Maleri fra Tiden kort før 1840 (Danske Herregaarde ved 1920, I. S. 3). Mere stil- præget er den gennemgribende Ombygning af østre Korsarm, der har faaet en helt ny Gavlfacade (Fig. 27 og Pl. VI). Skønt et saa væsentligt Parti som dennes oprindelige Indgangsportal er ændret, er Kompositionen dog ganske virkningsfuld; det bre- dere Midtfag markeres ved en ganske svag, af Trekantgavl over Mellemetagen kronet Risalit, og Taggavlen rejser sig bred og rolig over den svære Gesims. I al sin Enkelthed har Facaden i paafaldende Grad ompræget Gaardsidens Arkitek- tur efter den nye Tids Smag. Vinduernes Fordeling i tre Etager, der ikke svarer til de middelalderlige Stokværk, er be- tingede af det Trappeanlæg, som findes indenfor, og som sikkert nok har været Anledning til hele Ombygningen. Fo- restiller man sig det Besvær, som det maa have voldt Da- tidens Modedamer at passere den snævre Vindeltrappe, vil det forstaas, at der her har været Brug for en nymodens ita- liensk Trappe, hvis det øvre Stokværk skulde gøres beboeligt. Selve Trappekonstruktionen er usædvanlig, idet den indtil Salsetagen hviler paa Murværk; følgende Væggene støttes Trappeløbene, hvis Trin oprindelig har bestaaet af svære Egeplanker, af fire firkantede, med Fladbuer forenede Mur- piller. Midtrummet aabner sig helt op til Tagloftet, medens

Sideafdelingerne, hvor Trappeløbene tillader det, er overdæk- kede med glatsømmede Krydshvælv. Hverken Piller eller Buer er profilerede, men under Fladbuerne er der indskudt Kridtstenskonsoller, formede som ret enkle, bruskbare Vrængemasker, mest ornamentale Mandshoveder, men dog ogsaa et enkelt Løvejæs (Fig. 38 og Note 8).

I direkte Sammenhæng med dette nye Trappeanlæg staar sikkert en tilsvarende Omdannelse af de hvælvede Hovedrum og særligt af deres Døre. Ligesaa lidt som de middelalderlige Vinduer, der vistnok ogsaa er blevet ændrede ved denne Lej- lighed, kunde Bispeborgens oprindelige, smalle, lave og skævt siddende Døre tilfredsstillende den pompøse Baroktid. Trappen har nødvendigvis krævet en anselig, centralt placeret Ind- gangsdør til Taarnets Kuppelsal, og ikke tilfreds dermed har man hugget tilsvarende Dørsteder ind til de tre andre Kors- arme, uden smaaligt Hensyn til Vægten af Taarnmurene, som heldigvis har kunnet bestaa den voldsomme Svækkelsesprøve. Døren ud til Trappen er senere ændret ved Udhugning af et Overvindue, medens de tre andre Dørsteder i Kuppelsalen har bevaret deres barokke Portaler; de profilerede Træchambran- ler, hvis øvre Hjørner er brudt i Bjælkevinkler, flankeres af glatskaftede, toskanske Halvsøjler, bærende en rigt leddet Gesims, der runder sig op i en høj Styltebue. Over Søjlerne og paa Buetoppen staar omvendt pæreformede Vaser, og i Buefeltet er indsat en Træflage i gennembrudt Arbejde, hvis Ornamentik dannes af krydsslågt Greneværk om et Anker. Ogsaa Søjleskafterne er af Træ, medens Gesimsen er hug- get af Limsten. De uensartede Materialer har fra første Færd været bestemte til at dækkes med Farver, der har efterlignet kostbarere Stensorter (Fig. 28 og Note 9).

Paa en Maade falder Barokportalerne godt sammen med »Kuppelsalens« gotiske Arkitektur, idet deres centrale Pla- cering svarer til Hvælvets Hovedinddeling; Portalbuerne kan gøre Tjeneste som en Slags Ribbekonsol, og Topvaserne skæ- rer sig op foran Midtribberne. At denne Sammensmeltning af Gotik og Barok er villet, synes at stadfæstes derved, at man ogsaa har indføjet Konsoller, store, tunge Drueklaser, i Rum- mets Hjørner, og yderligere har man understreget den ny- vundne Symmetri ved at bryde Vægfladen med to (i den se- neste Tid tilmurede) ovale Nicher, symmetrisk placerede, en i hvert Vægbufelt.

Ogsaa udad mod Korsfløjene har de barokke Dørsteder været omgivet af Portaler, men af disse er kun den søndre nogenlunde fuldstændigt bevaret (Fig. 29). De brede, profile- rede Chambranler krones af en Gesims hvilende paa meget irregulære, triglyfagtige Konsoller, hvorfra tunge, baandom- vundne Frugtguirlander hænger lige ned til Gulvet. Over dette Parti, der helt er af Træ, indrammes Vinduet af et Top- stykke med fladbuet Gavl, hvis enkle Pilastre næsten forsvin- der bag svære, buede Frugtguirlander. Et ganske tilsvarende Topstykke er bevaret i nordre Korsarm, men begge Steder er Vinduer og Dørfløje fornyede til forskellige Tider, ligesom næsten alt andet Træværk fra denne Byggeperiode.

Disse barokke Ændringer tilhører sikkert alle den Tid, da den italienske Barokarkitekturs Ideer sejrede herhjemme ikke mindst under Paavirkning fra Nederlandene, Tiden omkring 1660—70. Trappens Maskekonsoller røber, at Christian 4's

Bruskbarok endnu ikke var helt forladt, men iøvrigt tilhører baade Arkitektur og Ornamentik Enevældens første Periode. Selve Trappehusets Façade minder om et borgerligt nederlandsk Gavlhus; Gavlformen med bredt, stærkt accentueret Midtparti og ganske underordnede Sidepartier er typisk for Datidens hollandske Borgerhuse, og Vindueskompositionen har her i Danmark sin nærmeste Parallel i Portpartiet paa Sidefløjene af Charlottenborg, Ulrik Frederik Gyldenløves nederlandske Palæ i København. Ligheden vilde maaske have været endnu større, hvis Gjorslevfaçaden havde bevaret sin oprindelige Portal. Overensstemmelser findes der ogsaa mellem Gjorslevfaçaden og Kastelsportene; Udformningen af de bredtspændende Trekantgavle er analog, og de smalle Sidepartier paa Taggavlen svarer baade i Konturlinjerne og i Forholdet til det dominerende Midtparti ganske til de smaa Murstykker, som flankerer Kastellets Sjællandsport fra 1663. Mindre betyder det, at de pæreformede Vaser, som staar paa Sjællandsportens yderste Murpiller, minder stærkt om Topvaserne paa Kuppelsalens Portaler, og at Portalernes toskanske Søjler har nogen Lighed med Kastellets Norgesport. Selv om de sidstnævnte Enkeltheder var almindeligt gængse, kan der ikke være Tvivl om, at Trappehuset og Kastelsportene er blevne til i de samme Aar, og man kunde endogsaa fristes til at gætte paa, at de skyldes samme Arkitekt. Men det maa ganske vist indrømmes, at de nederlandske Motiver har været Tidens Almengods, og visse Hovedtræk kan enhver habil Bygmester have hentet fra et af den nederlandske Palladio-stils klassiske Hovedværker, Philip Vingboons »Afbildings der voornaemste Gebouwen« (Amsterdam 1648, ny Udg. 1665). Paa Pl. 4, et 1638 bygget Borgerhus ved Heerengracht i Amsterdam, findes Forbilledet til Trappehusets Taggavl, og den karakteristiske Vinduesfordeling genfindes atter og atter i Kompositioner af Vingboons og Pieter Post.

Sikrere end Bygmesteren er imidlertid Bygherren, og Tidsfæstelsens Rigtighed forudsat maa den barokke Ombygning være foretaget i de Aar, da *Jochum Irgens* ejede Godset, og snarest endda i de første Aar efter hans Godskøb 1664. Thi da var Christian 4's Kammertjener en pengestærk Matador, der kunde benytte sine nyerhævede Rigdomme og sine store Fordringer paa Kronen til at samle sig mægtige Jordegodser, medens det i hans senere Aar var gaaet saa meget tilbage for ham, at han maatte laane og sætte i Pant, og at han var gældbunden, da han Aaret før sin Død 1675 blev nobiliteret under Navnet *Irgens v. Westervig*.

Jochum Irgens' Navn kan knyttes til to andre Bygninger. Den ene, hans Gaard paa Christianshavn, som han købte af Kronen 1664, samme Aar som Gjorslev, er endnu delvis bevaret og danner en Del af Artillerikasernen paa Hjørnet af Strandgade og Baadsmadsstræde (V. Lorenzen: *Christianshavns borgerlige Bygningskunst*, 1914, S. 26). Kalklag dækker over røde Mursten, hvide Kridtstensbaand og Kridtstenskvadre i de fladrunde Buestik over Vinduerne, gammeldags Detailler, som hører hjemme paa Christian 4's Tid, og som kan genfindes f. Ex. i de ældste Bygninger paa Christianshavn; det eneste, ret svage Skridt henimod det nye, som mærkes i denne enkle Bygning, er Vinduernes fuldstændig regelmæssige Fordeling. Den anden Irgens'ske Bygning var

Fig. 29. Portal i søndre Korsarm.

Hovedbygningen paa Vestervig Kloster, som han efter sin Overtagelse af Ejendommen 1661 lod ganske ombygge. Men om dette Bygværk ved vi kun, at det skal have lignet Charlottenborg og altsaa synes at have været opført i nederlandsk Palladio-Stil. Vestervig brændte 1703, blev derefter paany helt ombygget 1732—33 og endelig nedrevet 1839—40. Selvom man ved Genopbyggelsen i 18. Aarh. skal have brugt de ældre Fundamenter, kan da Billederne af den senere Bygning ikke give os nogen Forestilling om det Irgens'ske Vestervig, og dette er saa meget beklageligere, som vi ved, hvem der her var hans Arkitekt. I Nørhaa Kirke har der nemlig været en Gravsten over Peiter Simonsen Bögers fra Utrecht, Bygmester ved Vestervig Kloster, boende paa Næsgaard, † 1699, 62 Aar gammel, og hans Hustru Barbara Bendixdatter (Pontopp. Dan. Atl., V. S. 457). Næsgaard, hvorpaa han boede, har rimeligvis tilhørt Irgens ligesom Nørhaagaard i samme Sogn, og da Jochum Irgens selv paa sine gamle Dage synes at have anset Vestervig for sin sikreste Besiddelse, hvis Navn han optog i sit eget Adelsnavn, hvis Kirke han valgte til sin Familiebegravelse, og hvor hans Enke boede efter hans Død, skyldes Bygmesterens Bosættelse i det fjærne Ty vistnok en ret nær Forbindelse mellem ham og Bygherren. Men om Arkitekten kan der iøvrigt intet oplyses, hverken personalhistorisk eller kunsthistorisk, og om han er Mester for det Gjorslev'ske Trappehus, maa derfor indtil videre staa som Gætteværk. Man kunde som Gjorslevs Arkitekt ogsaa tænke sig andre af Datidens Bygmestre (jvfr. V. Lorenzen: *Københavnske Palæer I*, p. 28). Trappens Konstruktion, de bruskbarok-

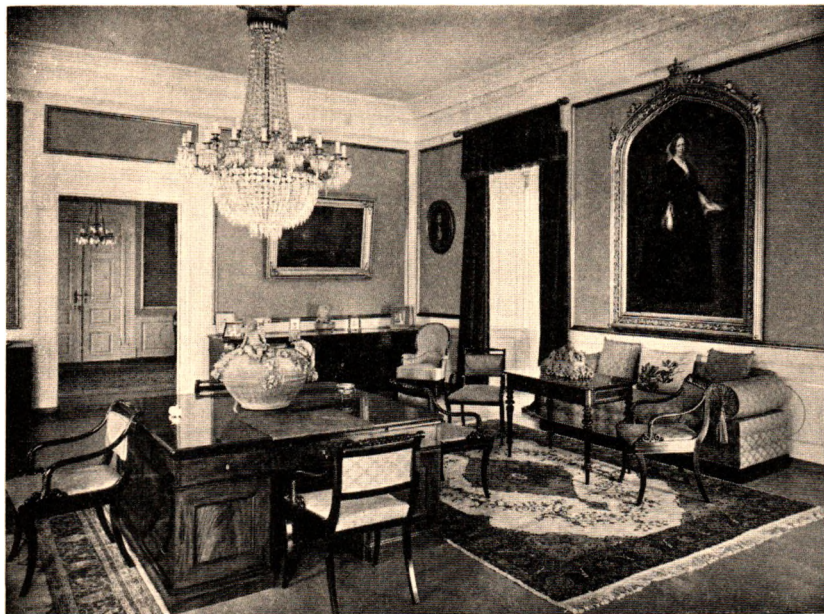

Fig. 30. Rosensalen.

ke Konsoller og de pompøse Kuppelsportaler, der ikke har nederlandsk Karakter, taler egentlig for en Bygmester af en lidt ældre Skole, f. Ex. en Mand som Albertus Mathiesen, der muligvis har komponeret Kastelsportene. Men han døde allerede 1668, og den Mulighed tør derfor heller ikke udelukkes, at Trappehuset skyldes en yngre Mand som f. Ex. Hollænderen Evert Jansen, der jo i høj Grad har udnyttet Vingboons til sit Charlottenborg. Under alle Omstændigheder maa det erkendes, at de nederlandske Forbilleder er benyttede med Dygtighed. Gjorslevfaçaden virker roligere og mere behersket end Vingboons' Borgerhuse.

Efter Jochum Irgens Død maatte hans Arvinger afstaa Gjorslev til en af Boets Hovedkreditorer, Handelshuset Schardinell i Amsterdam, og det solgte 1679 Godset til *Dronning Charlotte Amalie*, der i disse Aaringer samlede sig et betydeligt Jordegods, ikke mindst paa Stevns. Det vides, at hun, i det mindste som Enkedronning, stundom opholdt sig paa Gjorslev (Brasch: *Vemmetofte II*, S. 55), og ifølge den i Danske Atlas (VI, S. 423) bevarede Tradition skal hun have plantet Borgegaardens Lindetræer »hvoriblandt nogle ved hver Side af Trappen«, formentlig de Træer, som endnu præger Gaarden. Over den nuværende Indgangsportal, der er hundrede Aar yngre end hendes Tid, er der paa Stenen hæftet et lille beskedent Monogram med hendes kronede Navnetræk samt Aarstallet 1706, alt af saa spinkelt Metalblik, at det umuligt kan have holdt sig i fri Luft siden Dronningens Tid; snarest synes det oprindeligt at have siddet paa et Møbel. Mere afgørende skulde det synes, at der oppe under Taarnets Spidsbuefrise midt paa Østsiden findes en Kridtsten med hendes Navnetræk og Aarstallet 1679. Men Relieffet er plumpt og hjemmegjort, og ellers tyder intet paa, at hun har foretaget større Ændringer paa Gjorslev; tværtimod, Dronningen var overalt saa sparsommelig i Administrationen af sine Godser, at hun endogsaa lod Hovedbygningerne forfalde (Brasch: *Vemmetofte III*, pag. 66), og de Efterretninger, der haves om Tilstanden paa Gjorslev efter hendes Død, bekræfter i høj Grad den nys givne Tidsfæstelse af Gjorslevs første store Ombygning til den Irgens'ske Periode (Note 10).

Da Dronningens Datter *Prinsesse Sofie Hedevig* efter hendes Død 1714 arvede hendes Godser, blev der optaget en

Synsforretning, som giver os den første Beskrivelse af Bygningerne, og som maa indrømme Borgegaardens Forfald: »Her og der paa Tagene og Husene er en og anden Brøstfældighed, og det Hus, Forpagteren bebor, dets Mur er paa den sønder Side revnet fra oven og ned til Grunden.« Og der maatte strax tages fat paa en omfattende Istandsættelse. Da der 1716 optoges et nyt, endnu udførligere Syn, hedder det om det store Hus, kaldet »Korshuset«, at det »har været saa brøstfældigt og forfalden, at det overalt Reparation behøvede; fordi er samme Bygning udi næst afvigte Sommer bleven forset og repareret, nemlig: Murene er udvendig overalt forset, Ridserne og Sprækkerne udhugget og med ny Kalk og Sten repareret og udspækket, Tagene, som var gamle og udygtige, med Sparreværk og nye Tagsten overalt paalagt, dessen tilhørende Luger og Render med ny Bly overalt forsynet, Gemakkerne og Logementerne saavel de nederste som øverste Etage alle afdelt og forandret, ligesaa med nye dobbelte Vindueskarme af Egetømmer, item med nye Skillerum af Tømmer og Mursten.« Ved Gennemgangen af Bygningens enkelte Dele opregnes nu en Række af disse Fornyelser. Af nyt var opsat den store firkantede Kridtstenstrappe foran Hovedindgangen, ligesom sin Forgænger 7 Trin høj. Selve Indgangsdøren var derimod gammel, og hele Trappehuset, hvor Gulvet var belagt med Fliser, og hvor den italienske Trappe havde sine Egetrin, synes i alt væsentlig at have staaet som tidligere; blot Vinduesrammerne omtales som nye. Heller ikke i Taarnets Kuppelsal, »Forgemakket«, hvor der paa Gulvet laa grøn Astrag, var der foretaget noget udover Fornyelse af Vinduesrammer; de tre Portaler med deres Vinduer og deres »udhugne Sirater og Biltsniderarbejde« nævnes uden Bemærkning om, at de skulde være nye. Men medens der 1714 kun omtales 3 gevelfte Gemakker og et lidet Kammer i Stueetagen, hvis Gulve overalt var lagt med Fliser, var de tre Søjlesale 1716 delte i flere Gemakker, »alle med hvide, afdynkede Vægge og murede Gevelfter«. Søndre Korsarm var nærmest Taarnet delt i et Logemente mod Øst og et Kammer mod Vest, og gennem det første var der Adgang til Spisegemakket, som omfattede de to sydligste Hvælvinger; »under Loftet i dette Gemak er en drejet Træpille«. I vestre Korsarm var Prinsens Gemakker med et gennemgaaende Forgemak og bag dette ved Vestgavlen et Sovekammer og et afdelt Kammer, og paa ganske tilsvarende Maade var nordre Korsarm blevet delt i tre Logementer og indrettet til Prinsens (Broderen, Prins Carls) Gemakker med Sovekammer i Nordvesthjørnet. Nye Kaminer, af hvilke Spisesalens havde to »drejede Piller af Sten og Carnisker«, nye Bræddegulve og adskillige nye Døre fuldendte de fyrstelige Værelsers Udstyr. Og medens Trappens hollandske Vindueskarme synes at være bibeholdt, omtales der nye Vindueskarme ikke blot i Stuegemakkerne, men ogsaa overalt paa Salen. 1714 var der »obenover« et Forgemak og 3 andre Gemakker med Bræddegulve, af hvilke de to brugtes »til at ligge Herskabets Korn paa«. 1716 derimod var de tre Korsarme delte i mindre Værelser omtrent som Stueetagen; i søndre var der fem, i hver af de andre tre Logementer; ikke blot Vindueskarmene, men ogsaa alle Kaminerne og de fleste af Dørene omtales som nye; kun Taarnrummet var lagt med Fliser, ellers var Bræddegulvene delvis

Fig. 31. Bygningen set fra Syd.

fornye og flere af Lofterne underklædte med nye Brædder, over Prinsens Gemak med »Carnisker«. Der er altsaa i 1715 sket den gennemgribende Forandring, at det øvre Stokværk med dets store Loftsrum for første Gang er bleven gjort beboeligt.

Ved Gennemgangen af Loftet fremhæves det atter, at Tagværket, baade Tømmer og Sten, er blevet fornyet, og det kan vel heraf sluttes, at man samtidigt har ommuret Gesimsen, hvis Profil er en svær Kvartrundstav over et retkantet Led, og at man ved denne Lejlighed maa have ofret de middelalderlige Murgavle for de nuværende Valme. Paa Taarnet derimod var der intet væsentligt blevet ændret. Den gamle Vindeltrappe til de øverste Stokværk stod endnu bevaret fra Salen og i det mindste et Stykke opefter, omend der ogsaa var Trætrapper i selve Taarnrummene, og øverst oppe var Taarnet nu som før dækket med Bly, men »Altanen« var bleven »med Bly overalt vel forset, og hvis som var forfaldent, med ny Bly paalagt, saa og de fire Blyrender med nyt Bly repareret og udbedret«.

Endelig havde ogsaa den østre Sidelænge, der vedblivende var Forpagterbolig, faaet sig en grundig Ombygning. Den havde 1714 tre Etager, af hvilke de to øverste var udelte Kornlofter, men »det befandtes ved Annammelsen helt brøstfældig og stod paa Fald og Støtter rundt om, Tømmeret raadnet og Muren udfalden. Thi er samme Hus i nest afvigte Som-

mer nedtaget og ombyggt«. Kun Grundplanen og Kælderen (med 4 gevelfte Kældere og 2 Iskældere) forblev uforandret; ellers fik Bygningen sikkert nu det Ydre, den har beholdt til vore Dage.

Istandsættelsesarbejderne blev ledede af den kgl. Bygmester Johan Conrad Ernst, der omtaler dem i et Brev (Brasch: Vemmetofte II, p. 212), og deres Omfang viser, at Prinsessen har ønsket at blive paa Gjorslev; det laa saa tæt ved Vemmetofte, som var tilfaldet hendes Broder, Prins Carl, med hvem hun førte fælles Hof. Men hendes Planer blev krydsede af et kongeligt Ønske, og Synsforretningen af 1716 er optaget i Anledning af et Mageskifte, hvorved Prinsessen ombyttede sine Godser paa Stevns med sin Moders Besiddelser i Vendsyssel, Dronninglund, Dronninggaard og Børglumkloster. Kong Frederik 4. ønskede dette Bytte, fordi han vilde indrette Gjorslev til Ryttergods, og da Kongen første Gang efter Erhvervelsen besøgte sit nye Gods, var han særdeles tilfreds med Forholdene. »H. M. tog alle Logementer i det store Hus i Øjesyn, ingen undtagen, indtil det øverste paa Loftet, og befandt H. M. Huset vel indrettet og bygt.« »Efter Maaltidet besaa H. M. det ny opbygte Forpagterhus og var ligeledes i hvert Kammer indtil det øverste paa Loftet.« »Helst da Gjorslev nu er istand til at logere hele Kongens Hof og Suite«, befandt H. M., at det gamle Søholm (i Nabosagnet Magleby) skulde nedrives, hvilket ogsaa skete 1719, og det planlagdes,

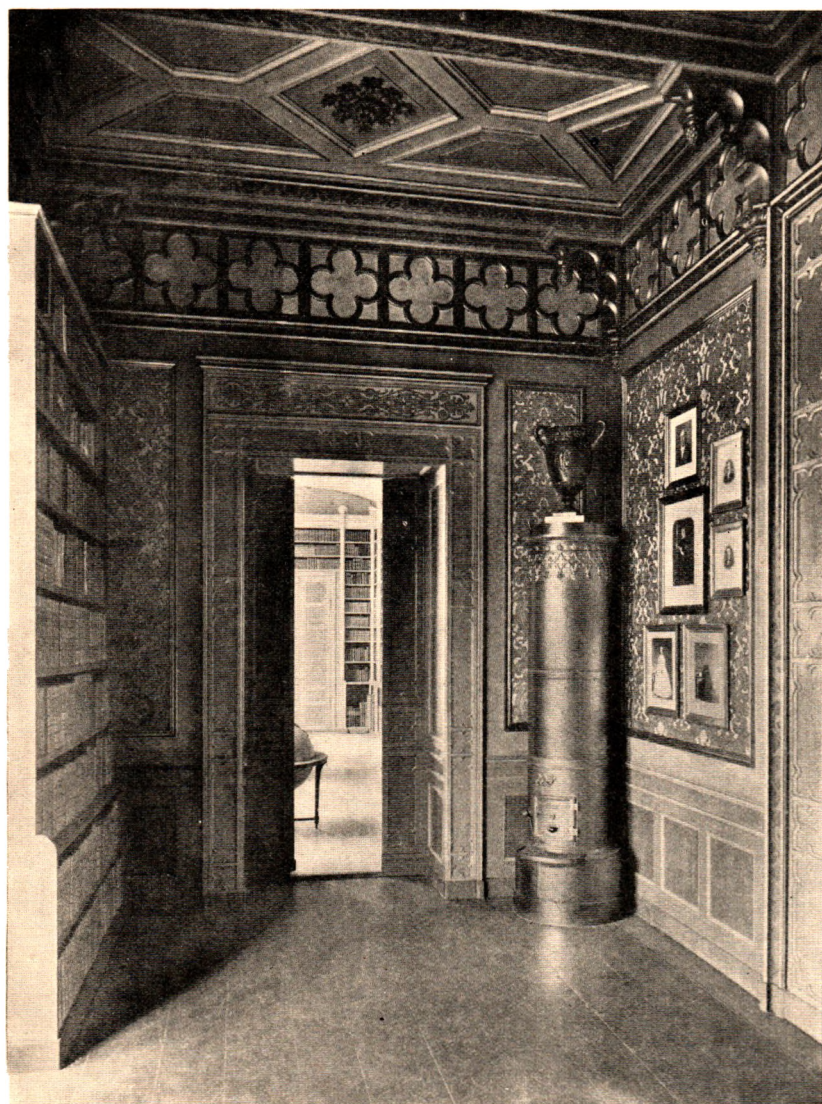

Fig. 32. Studereværelse.

Gjorslev. Atter og atter brevvexles der mellem Ridefogden og den nøjeregnende og paapasselige nye Herre om Bygningsarbejder. Der tages strax fat paa Istandsættelser af Træværk, Vinduer og Værelser, og især i Aarene før 1750 er Oplysningerne herom meget udførlige (Note 11). I det indre blev Gjorslev efterhaanden endnu engang omformet i Tidens Smag. Der ankom fine Møbler, som maatte vogtes for Fugtighed, og da Lintrup havde tjent sine Penge i den ostindiske Handel, er der al Grund til at formode, at de gamle Sale, straalende i ny og broget Maling, nu er blevne udstyrede med kinesiske Lakmøbler. Farverige »ostindiske« Emailler har ialfald ikke manglet; til Godsets Kirker skænkedes senere emallerede Lysekroner, af hvilke en enkelt er bevaret, idet den er kommet til Rosenborgsamlingen, som ogsaa rummer andre Prøver paa Lintrups Emailler. Hvad det ydre angaar, har Arbejderne væsentlig kun været Flickerier og Reparationer. Der er aldrig Tale om nogen Arkitekt, og intetsteds nævnes der Udhugninger af Murværk i Forbindelse med Vinduernes Fornyelse; alt tyder paa, at Lindencrone har holdt sig til den Vinduesfordeling, som var skabt af hans Forgængere. Ligeledes maa Valmtagene paa de tre Korsarmsgavle enten være ældre eller yngre end Brevbogens Tid. Kun paa et Punkt er det givet, at Lindencrone har tilføjet noget væsentligt nyt, nemlig Taarnets Pyramidetag med Gesimsen over den gotiske Buefrise og de fire Kviste, der endnu karakteriserer Gaardens Silhuet. Paa en stærkt forvitret Kridtsten under den østre Kvistluge skimtes endnu et Dobbeltmonogram, C L M H, henvisende til ham og hans Hustru Mette Holmsted.

at »en ny Længe paa Borggaarden, lige med den, som Hds. K. H. Prinsessen har ladet bekoste, skal opbygges« (Brasch: Vemmetofte II, S. 94 f.). Men Hovedsagen var dog Avlsbygningerne og deres Indretning til Militærstalde, og saalænge Gjorslev vedblev at være Rytterdomæne, er der ikke blevet bygget paa Borggaarden. Medens Opkørselen til Slottet gennem Ladegaarden vistnok nu flankeredes af de endnu bevarede Bindingsværksbygninger, blev den tredje Fløj aldrig føjet til Hovedbygningen, som tværtimod paa ny kom i Forfald, inden Christian 6. 1743 afhændede Godset ved Auktion.

Da den nye Ejer, *Christian Lintrup*, senere adlet under Navnet *Lindencrone*, tog Godset i Possession, lod han indrette en pragtfuld Protokol i Kæmpeformat over Godsets Hovedbygninger, Kirker og Bønderbygninger (nu i Arkivet paa Aalholm), og i den her optegnede Synsforretning over Borggaarden, som i Hovedsagen svarer til de nysnævnte, fremhæves det, at »Lofter, Vinduer og Døre er næsten overalt forfaldne, som med stor Bekostning bliver at bringe i Stand«. Andetsteds skriver Lintrup i selve Overtagelsesaaret 1743: »Jeg maa vel tilstaa, at Godset har været i stor Vanmagt under saa mange kgl. Betjentes Administration, hvoraf de fleste kun har sørget for deres egen Interesse; men at det nu kan blive omstøbt og under fornuftig Bestyring faa en anden Skikkelse, er noget, som jeg ingen Tvivl bærer om.« Det sidstnævnte Citat er hentet fra den nu i Godsarkivet opbevarede »Correspondence-Copi-Bog«, som blev paabegyndt en Maanedstid efter Lintrups Ankomst til Godset, og som for de følgende Aar giver os et godt Indblik i, hvad der foregik paa

Fig. 33. Bibliotek.

I Brevbogen omtales Arbejdet Juli 1748, da det stod tilbage at pudse og udspække to af Kvistene, og da to Huller for den gamle Trappe blev tilmurede. Febr. 1749 sendte L. til Gjorslev »5 forgyldte Stjerner med vedhørende Jernstænger, hvoraf de 4 største og højeste skal opsættes paa de 4 Kviste eller Udbygninger paa Taarnet; den 5te, som er den mindste og laveste, opsættes i Spidsen af den øverste Gesims af Trappebygningen, som er Hovedindgangen til Værelserne«. Disse forlængst forsvundne Zirater, som har fuldendt den nye Taarnhat, var sikkert Stjerner af den Art, som endnu er bevaret paa den Lichtenbergske Gaard i Horsens, og som f. Ex. fandtes paa Vallø nye Stiftsbygning.

I Virkeligheden har den nyadlede Købmand næret ikke ringe Interesse for sin gamle Bygning. De romerske Krigerskikkelser i blaalige Farver, som har været malede paa Kuppelsalens Vægge og sikkert tilhørte Rokotiden, er vel at opfatte som et naivt Udtryk for, at Gjorslev stammede fra de gamle Kæmpers Tid. Men rent bortset fra slige lyriske Stemninger fængsledes hans praktiske Sans af Gaardens Materiale. I en Ansøgning til Kongen om at maatte lade Kridtsten udføre til Udlandet skriver han 1766: »Da jeg ved Godesernes Tiltrædelse kom i Erfaring, at saavel Hovedgaarden, der har staaet i nogle Hundrede Aar, som og at en Del Kirker og andre Bygninger af Stenene var opbyggt, og Kridtmaterialet ikke eftergav det engelske noget i Bonitet og Finhed, anvendte jeg den muligste Umage at gøre dets Brugbarhed almindelig bekendt for i en patriotisk Hensigt at indeholde en Del Penge i Landet og tillige befordre mine Landsmænds Nytte, som formedelst den tolerable Pris lettelig kunde gøre

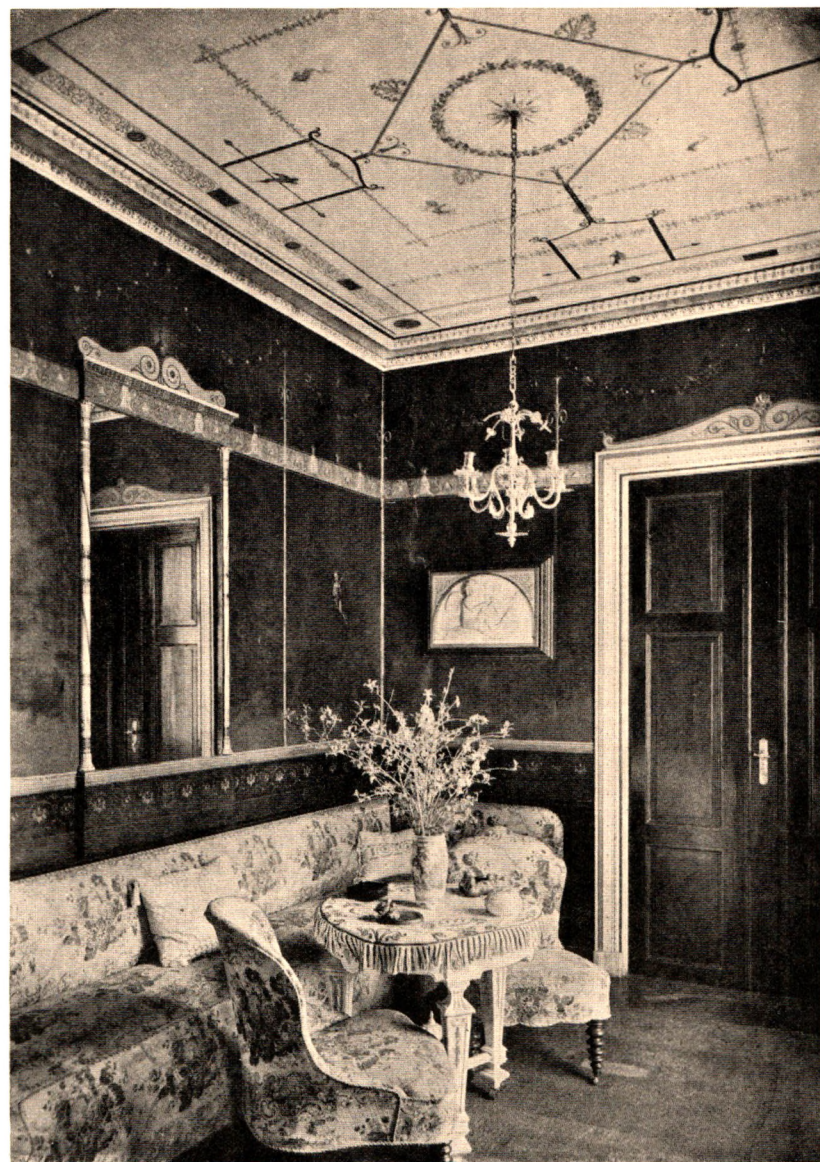

Fig. 35. Havestue.

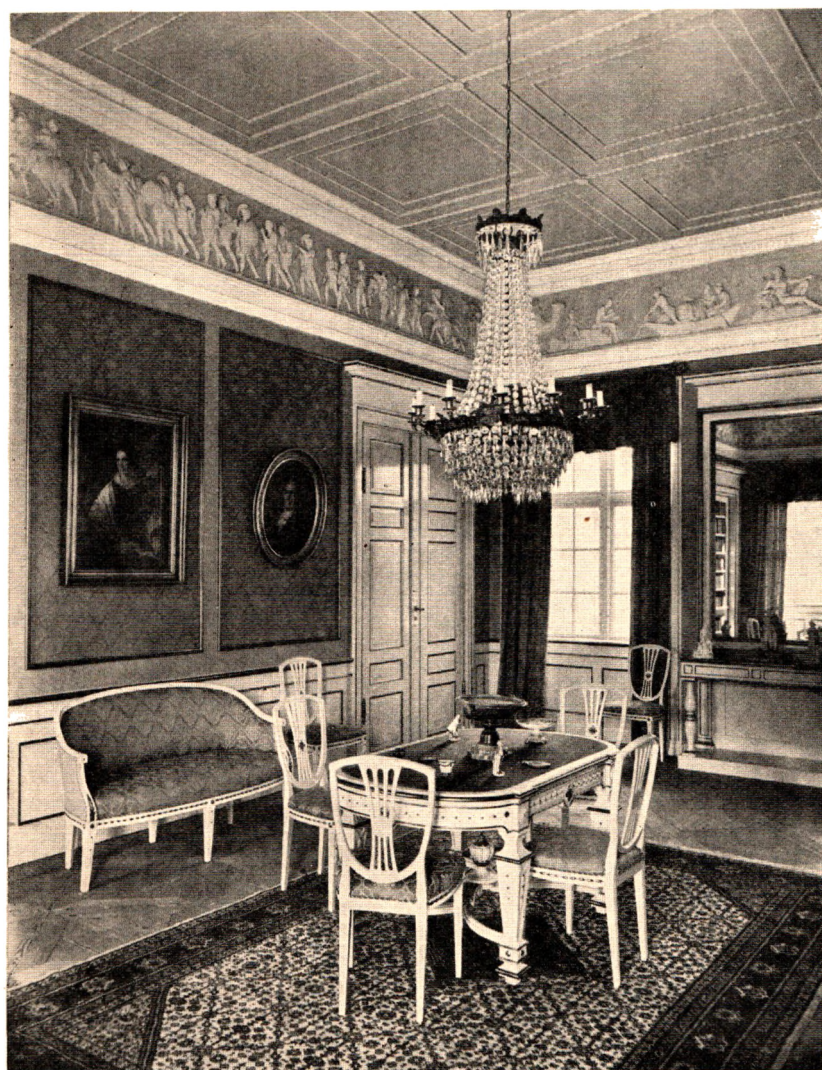

Fig. 34. Alexandersal.

deres Regning derved at profitere, men omendskønt jeg endog i den Henseende har paa Amalienborg Plads med disse Stene ladet opføre en af Stadens anseligste Bygninger, som tillige med flere Exempler viser, at samme Sten ved en ret Behandling er lige saa durable og gode som andre hidindtil brugelige, saa har dog disse mine Bestræbelser haft liden eller ingen Virkning.«

Gjorslev har altsaa foraarsaget, at Lindencrones københavnske Palæ, det nuværende engelske Gesandtskabshotel paa Hj. af Bredgade og S. Annæplads (Foreningen af 3. Decbr. II, Blad 7—8), blev bygget af Kridtsten fra Stevns, og Brevbogen fra dets Opførelsesaar, Beg. af 1750'erne, viser, hvor meget Bygherren interesserede sig for Materialet. Men den røber tillige Vanskelighederne ved at levere Stenene rettidig og i brugbar Stand, Bøndernes Modvilje og Indskibningens Besværligheder, og selv om der ogsaa er Tale om Leverancer til andre Byggeforetagender, blev det Lindencroneske Palæ dog den eneste betydelige Rokokobygning, hvor Stevnsstenen brugtes i større Omfang. Lindencrones Forhaabninger om en rationel Udnyttelse af Kridtstenen gik ikke i Opfyldelse.

Som bekendt bragte Godset ham ogsaa paa andre og mere afgørende Omraader Skuffelser. Hans Landboreformer kom før Tiden; trods al deres Idealitet strandede de paa Træghe den hos Bønderne, der endnu ikke forstod, hvad Hoverifrihed og Arvefæste betød. Og det Stamhus, som han oprettede af Godset 1763, fik ikke lang Bestand. Allerede en Snes Aar ef-

Fig. 36. Sal i vestre Korsarm.

ter hans Død 1772 foretrak hans Søn at ombytte Jordegodset med en Fideicommiskapital.

1793 købtes Gjorslev af *Jacob Brønnum Scavenius*, der som ung Handelsmand havde grundlagt sin Formue paa lignende Maade som i sin Tid Christian Lintrup og nu gennemførte Landboreformerne paa Godset. Efter Barokken og Rokokoen holdt Nyklassicismen sit Indtog paa den gamle Borg, og den præger alle de Bygningsændringer, J. B. Scavenius iværksatte. Allerede 1794 arbejdedes der paa en Istandsættelse af Borgegaardens Ringmur, og fra denne Tid stammer sandsynligvis Murpillerne ved Indkørselen, hvorpaa der har staaet Louis XVI-Vaser. Samtidigt var Snedkerne ifærd med at forny Hovedindgangsdøren, der har samme Stilkarakter, og hvis oprindelige Stenkarm ogsaa ved samme Lejlighed maa være erstattet af en ny og enklere. Hovedtrappen fik nyt Rækværk og andet Udstyr, af hvilket der dog kun er bevaret et ganske enkelt snedkret Futteral til Urværkets Lodder, og i adskillige af Herskabets Værelser kom der nye Paneler og Tapeter, især i »Rosensalen« sydligst i øvre Stokværk, der nu første Gang nævnes med dette, siden traditionelle Navn, og hvor det enkle, men kønne Træværk endnu er bevaret ligesom i det tilstødende Naboværelse (Fig. 30). Rigest og smukkeste viser 1790'ernes Nyklassicisme sig i de gennembrudte, af engelsk Smag prægede Trægittervinduer, som blev anbragte i Korsarmenes Barokportaler, og hvis slanke Prydvaser og spinkle Akantusværk danner en ejendommelig Kontrast til de omgivende, tunge Barokformer (Note 12).

Efter disse mindre Arbejder synes Bygningen en Snes Aar

at have staaet uforandret, først 1820 hører vi om nye Byggeforetagender. Af Familiebreve fremgaar, at man paa dette Tidspunkt nedrev Hvælvingerne i søndre Korsfløj og indrettede den nuværende Indskudsetage med dens smaa Vinduer. Hvad Aarsagen har været, hører vi intet om, men selv om den 1716 nævnte Træpille nok kunde tyde paa, at de gotiske Hvælve ikke har været stabile, er det meget sandsynligt, at praktiske Pladshensyn har været de afgørende; hverken Rationalismen eller Nyklassicismen havde ringeste Sans for Gotikken, og det er betegnende, at der i Brevene kun skrives om Virkningen af de nye Smaa vinduer. »Bygmester Meyer forsikrer, at det kommer ikke til at se galt ud, især naar hele Bygningen bliver afpudset,« fortæller Fru Karine Scavenius til Sønnen Peder. Arkitekten er rimeligvis Johan Andreas Meyer, som døde 1822, kun 38 Aar, og som ellers er meget lidt kendt. Det kunstnerisk mest gennemarbejdede af de nye Rum, Stuen bag det store gotiske Vindue, viser ham som en særdeles habil Mand, omend Dekorationerne er ganske enkle, kun Stukpilastre ved Vinduerne og en Frise med Rosetter og Cirkelskiver under Loftet.

Da Sønnen *Peder Brønnum Scavenius* allerede en Aarrække havde ejet Godset, begyndte en ny, stor Byggeperiode. Medens Haven efterhaanden fik sin nuværende, engelske Plan, rejstes 1843, samme Aar som Ejeren optoges i Adelsstanden, den store Sydfløj. Arkitekt var G. F. Hetsch, Professor ved Kunstakademiet, C. F. Hansens Svigersøn og ivrige Medarbejder ved Christiansborgs indre Udsmykning, selv bekendt som Synagogens og Ansgarskirkens Arkitekt. Ikke blot i disse Bygninger, men ogsaa i Gjorslev har Senempirens ledende dekorative Begavelse vovet Springet ud i Stileklektismen. Paa en ejendommelig Maade mødes i Gjorslev den gamle Tradition med de nye Forsøg. Det ydre af Sydfløjens Hovedparti, som rummer de egentlige Beboelsesværelser, er saa enkelt som vel muligt, de gulligt kalkede Murstensflader staa uden nogen som helst Dekoration, og kun de regelmæssigt fordelte Vinduer vidner om den klassiske Tradition. Men maaske netop derved er det lykkedes at knytte det nye sammen med det gamle; i Planen er Sammenbygningen med den gamle søndre Korsarm foretaget paa en meget skaansom Maade, og i Opstalten bindes de to Dele sammen derved, at Hetsch har gennemført den ved Ombygningen 1820 givne Etagedeling, med det lave Mellemskivværk paa de gamle Hvælvingers Plads (Fig. 31). Mod Øst afsluttes derimod den nye Fløj med et Forsøg i gotisk Stil, en taarnagtig Bygning, med Vestibule forneden og Bygherrens astronomiske Observatorium paa Taget, og her kommer Linealgotikken til Orde i Hovedindgangsdøren og i Havedøren med deres kulørte Ruder og i Støbejernskarnapperne over Indgangsdørene.

Som det ydre, saaledes præges ogsaa det indre af de to Stilarter. Bag den spidsbuede Gaardportal ligger en Entre med gotisk dekorerede Vægge, og de to Taarnværelser bag Karnapperne er ligeledes gotiserende. I det nordre har Gotikken ganske vist kun erobret Loftet med dets trekantede Loftskassetter og Spidsbuefrisen under Gesimsen; i den søndre Karnapstue derimod hersker Datidens nygotiske Stil ubestridt. Der er Stavværksknægte og Firpasfrise under Bjælkeloftet, Dørene har gotiserende Chambranler, og i Malingen

dominerer en brun, træagtig Strygefarve med malede Efterligninger af Snitværk, kun brudt af lidt Guld og Blaaf. Tapetfelternes Papirmønstre tilstræber at efterligne Gyldenlæder, og den runde Støbejernsovn fra Meldahls Fabrik paa Vesterbro søger ved Hjælp af Spidsbuefriser at give sig et gotisk Tilsnit (Fig. 32). Mere tiltalende end denne Gotik virker unægtelig de nyklassiske Rum i den anden Del af den nye Fløj. Fra den søndre Karnapstue naar man ind i Biblioteket, et Galleri med enkle Træreoler, hvis hvide Træværk ligesom det svagt buede blegrøde Loft kun brydes af spinkel, malet Ornamentik (Fig. 33). Fløjens nordligste Rum er den nydelige Alexander-sal, saaledes kaldet efter den formindskede Gengivelse af Thorvaldsens Alexanderfrise, som er anbragt under Loftet, og som erhvævedes til Gjorslev 1844 med Bistand af Just Mathias Thiele og betaltes med en Vexel paa Rom (405 Rbd. 2 M. 11 Skill.). Den kom til Gjorslev 1845, og endnu det følgende Aar fik Bissen for »Basreliefs til Thorvaldsens Frise 200 Rbd.« Dets spinkle Loftskassetter med Perlestavene, Spejlene mellem Vinduerne og de beskedne Vægprofiler harmonerer godt med Skulpturen i det rolige og vel afvejede Rum (Fig. 34). Ogsaa i Stueetagen er Værelserne holdt i Senempirens Smag. Smukkest er her den lille Havestue, hvis Vægge og Loft er dekorerede med brogede, pompejanske Ornamentter paa de kraftiggrøde Vægflader og det hvide Loft, og som desuden er prydet med to Marmorrelieffer af Thorvaldsen, der er opsatte efter Vægmaleriernes Fuldendelse. Ifølge Regnskabsbøgerne udbetaltes der 1845—46 betydelige Summer til Maler Carl I. A. Løffler († 1853), der ogsaa andetsteds vides at have udført Dekorationer i samme Maner som den mere bekendte Hilker. De to Thorvaldsenske Relieffer, der købtes 1849 for 720 Rdlr., hører til den Amorisserie, Mesteren modellerede 1831 som Illustrationer til antike Digte (Thiele: Thorvaldsen i Rom, II, S. 440 f.; Hillerup: Thorvaldsen III, T. XXIV f.).

Til dette nagelfaste Udstyr føjer sig Mahognimøbler i Tidens Smag, med udskaaren Ornamentik, og talrige Familieportrætter og andre Malerier, som ikke kan nævnes i denne Sammenhæng. Men P. B. Scavenius' Byggevirkomhed paa Gjorslev var ikke afsluttet med Opførelsen af den nye Sydføj. Han har ogsaa lade bygge den vestligste Ende af Nordfløjen, der i al sin Enkelhed ikke frembyder videre Interesse, og endelig har han repareret Korshuset, indrettet Køkkenet i

dets søndre Kælder og moderniseret den gotiske Søjlesal i nordre Korsarm, et Arbejde, der var fuldendt 1848. I Regnskabsbøger fra 1846—48 opføres som Anskaffelser til »Pillesalen« Gips til Murene og Almeplanker til Panelerne; Billedskærer Brinkopff synes at have modelleret de nye Konsol- og Kapitalornamenter.

Desværre, maa det siges, er Ombygningernes Række ikke afsluttet med de af Hetsch ledede Arbejder. Under den tredje Ejer af Scaveniusslægten, Kultusminister *Jacob Frederik Scavenius*, maatte man 1874 forny den gamle vestre Korsarm paa Grund af dens truende Forfald. Arkitekt var Charles Abrahams, der, i Mangel af Kendskab til dansk Middelalders Kunst, flittigt har raadført sig med Viollet-le-Duc. Det er betegnende for Fornylsens Art, at de gamle Slutstensvaaben ikke blev benyttede, men erstattede med en Serie nye Ejervaaben, og at alle Detailformer blev mer eller mindre moderniserede. Men det maa erindres, at selv Datidens ledende Arkitekter endnu dengang kunde være haardhændede og pietetsløse som Restauratorer, og selvom Resultatet virker nok saa utilfredsstillende paa en moderne Kritiker, er i det mindste Hvælvingernes og Salens Hovedlinjer bevarede i den nye Efterligning.

Stundom kan den, der som Forfatteren har søgt at leve sig ind i det gamle Gjorslev, ikke undgaa at nære en vis Bitterhed ved Tanken om alle de mange Omdannelser af den oprindelige Borg. Og dog kan han kun glæde sig over, at de sidste Aartiers genvaagnende Interesse for Gaardens middelalderlige Arkitektur ikke har ført til større Rekonstruktioner eller fornyede Omdannelser af det, som er skabt gennem Tiderne. I Fantasien og paa Papiret kan det være lærerigt, eller ialfald uskadeligt, at prøve en Genfremstilling af Roskildebispernes Borg. I Virkeligheden vilde ingen, og mindst af alle den moderne Arkitekturhistoriker, ofre de senere Ombygninger til Fordel for noget, der dog kun kunde blive forfalskede Antikviteter. Til syvende og sidst bliver det for Nutiden Sporene af de vekslede Slægters Liv, der giver en gammel Bygning dens Særpræg og dens Stemning, og netop paa Gjorslev, hvor Bygningens Grundstamme er saa interessant og de senere Ændringer saa karakteristiske hver for deres Tids Bygningskultur, føles det særlig stærkt, at de skiftende Stilarter dog smelter sammen til en harmonisk og uopløselig Helhed.

Fig. 37. Relief af Thorvaldsen.

NOTER OG TILFØJELSER

1 (S. 6). Murteknik. — Limstenskvadrene er efter de svage, lodrette eller skraa Rifler paa Fladerne at dømme tildannede ved Savning, en Teknik, der genfindes i alle Stevnsegnens sentmiddelalderlige Kirkebygninger, medens de romanske Kirkers Kvadre er bearbejdede med Øxe og ikke med Sav. De brændte Mursten maaler $26-26\frac{1}{2}-27 \times 12-12\frac{1}{2}-13 \times 8-8\frac{1}{2}$ cm. I Murstensbælterne er Skiftegangen Munkeskifte, men med ret stærk Tendens til polsk Skiftegang, saaledes at en enkelt Løber vexler med en enkelt Binder. Alle de af Teglsten murede Buestik er, hvor intet andet bemærkes, Rulskiftestik, saaledes som de var almindelige i vor gotiske Murstensarkitektur. Kalkmørtelen er efter middelalderlig Sædvane ret stærkt grublandet. Mørtelfugernes Behandling varierer en Del i de forskellige Bygningsafsnit. Mellem Kridtstensskifterne er de gennemgaaende ret brede, indtil 3 cm., og i Reglen ganske omhyggeligt glattede uden Beskæring eller Midtfurc. Ogsaa i Murstenspartierne kan Fugerne være behandlede paa samme Maade, især i Vindeltrappens Vægge, men de fleste Murstensfuger har dog skraa Murskestrøg eller Midtrille. De forskellige Fugevariationer mødes og blandes saaledes, at de maa være samtidige.

De enkelte, paa Højkant stillede Mursten, der findes imellem Kridt-kvadrene i Taarnets øvre Mure, fordeler sig saaledes, at de maa antages at lukke for oprindelige, store Bomhuller.

Taget, der er lagt med Vingetegl, har sikkert oprindelig været klædt med Hulsten. Fragmenter af Munke og Nonner er fundne i et af Taarnets til-murede Dørsteder.

2 (S. 8). Taarnkældrens Trappe og Hemmelighed. — Indgangen til Trappen fra Kælderen har været gennem Skille-muren ad en Dør, der efter en enkelt bevaret Munkesten at dømme har været dækket med et fladbuget Rulskifte-stik. Ved en Udhugning af den nyere Spærremur, som har lukket og for-vansket Dørstedet, genfandtes Resterne af den ligeløbende, 1 m. brede Mur-trappe. Medens det bærende Fladbuestik staar velbevaret ligesom Trappens søndre Flankevæg over det nævnte Stik, har selve Trappelegemet lidt stærkt Overlast. Trinene er fuldstændig bortbrudte, og kun i Trappevæggene ses Spor af, at de har været to Munkestensskifter høje. Af et fladbuget, vandret Hvelvingsstik, der som Loft over Trappen har sluttet umiddelbart om den førnævnte, ødelagte Dørbue, er der bevaret et fire Munkesten langt Stykke, hvortil der senere i samme Højde er øget et mindre Stykke af smaa, gule Sten (fra 18. Aarh.). Af Trappens Udmunding foroven er intet levnet, men det er givet, at den kun kan have haft Opgang gennem en Gulvlem i Stue-gulvet, i det nordøstre Hjørne af Taarnets Kuppelsal, umiddelbart foran Indgangen til Vindeltrappen op til de øvre Stokværk.

Til det afskildrede Rum omkring Trappen er der nu Adgang ad en Dør fra Vest, over hvis Trækarm der er Rester af et fladt Munkestensstik, som dog ikke synes oprindeligt. En utvivlsomt ikke oprindelig, foroven retvinklet afsluttet Syddør er nu tilmuret. Hvorledes Gulvet oprindeligt har været, lader sig ikke afgøre, idet der senere er gravet en firkantet, bassinagtig Fordybning, med en Murkant af nymodens gule Sten langs de gamle Syldsten.

Lignende Latrina'er er kendte i franske Borge og ret udførligt skildrede af Viollet le Duc (Dictionnaire de l'Architecture VI S. 163 f.). For Tysklands Vedkommende synes Typen kun at være lidt kendt (jvfr. f. Ex. Piper: Burgenkunde 2 Aufl. S. 448). I Danmark har Forf. især haft Lejlighed til at undersøge et ret tilsvarende Anlæg i et Borgerhus i Helsingør, det nuv. Hotel Øresund paa Hj. af Bramstræde og Stengade, hvis Murværk stammer fra 15. Aarh. Det firkantede Rør løb her direkte ned i et afskildret Kæl-derrum, som oprindelig havde været tilgængeligt gennem en lille Aabning; denne var senere tilmuret og Rummet endnu fyldt af Latrin (Illustreret Tidende 23. Juli 1905 S. 621). At bruge Kældere som Latrinkuler var som bekendt ikke noget, der generede Middelalderen (Troels Lund: Dagligt Liv i Norden III S. 197).

3 (S. 9). Nordre Søjlesals vestlige Vindue. — At det ved Undersøgelsen konstaterede, højtsiddende, fladbuende Vindue er oprindeligt, fremgaar deraf, at Karmens Hjørnekvadere er murede i Forbindelse med selve Ydermurens Kridtsten, uden at der kunde konstateres Spor af Ændringer. Af det flade Vinduesstik fandtes kun bevaret Vederlagslinjerne og Konturer af Stik-endernes Overkanter. Under Stikket har der senere været indstukket et Brædt, og bag det forsvundne, yderste Stik fandtes nu et ligeledes fladt Stik af smaa røde Mursten, hvori dog en enkelt Munkesten nærmest Bue-

foden. De skraa Indersmige er raat pudsberappede. Vinduet har altsaa været aabent endnu i ret sen Tid, og Tilmuringen, som lukkede for Resterne baade indad og udad, er først foretaget ved de moderne Vinduers Indret-ning 1848, der har ødelagt det gamle saaledes, at dets Højde ikke kan bestemmes.

Hemmeligheden i nordre Søjlesals Vestmur. — Udvendig paa Vestmuren nærmest Taarnhjørnet ses et fladt Kridtstensstik, som sidder i Højde med de moderne Vinduers underste Tværsprosser. Murfladen umiddelbart under Buestikket syntes oprindelig, og formodentlig har Stikket først dækket over en Niche til et Vægskab. Ved Udhugning udefra naaede man ind i et Rum i selve Murtykkelsen, der viste sig at have været overdækket med et ret stærkt hvælvet Fladbuestik af Limsten, men senere meget ændret, for-mindsket ved Indbygning af en nordre Flankemur og til Gengæld udvidet ved Udhugning mod Syd; under Buestikket var indsat et til Rummets senere Form svarende Loft af Fyrreplanker. I denne senere Form har det tjent som Hemmelighed, hvis Sæde er bevaret, muret af Limsten og dækket med en Egeplanke; Adgangen indefra er først blevet tilmuret ved Pillesalens Modernisering 1848.

4 (S. 10). Slutstensvaaben. — En Henføring af det hypotetiske Børglum-Vaaben til det lidet kendte fynske Adelsslægt »Ny« (Thiset: Stamtavler VI, S. 347) lader sig næppe forsvare paa Gr. af Slutstens Placering i Borgens fornemste Hvelv. Dog bør det nævnes, at en Lave Ny, der siges at have ført Vaabnet, c. 1316 funderede Vor Frues Kapel i Roskilde Dom-kirke (Hvitfeldts Bispekrønike S. 47).

Ulfeldt-Vaabnet kunde tænkes at henføre til Hennekin Ulfeldt, der 1440 blev Biskop af Odense efter at have været Kannik i Roskilde (Danmarks Adels Aarvog 1923, Bd. XL, S. 513), men de andre Kannikevaaben gør dog denne Hypotese yderst usandsynlig. Maaske kunde man ogsaa tænke paa den Jakob, der c. 1399 var Kannik i Lund og Roskilde (Henry Petersen: Gejstlige Sigiller Nr. 56). Det er iøvrigt ikke helt umuligt, at det nævnte lille Skjold kan skyldes en nymodens Udbedring, især fordi Skjoldformen virker noget moderne; da alle Slutstenene undt. Saltensee-Vaabnet (Fig. 15) er malede med moderne, heraldisk ret ukorrekte Farver, lader dette Spørgs-maal sig ikke med Sikkerhed afgøre. Christiern Hemmingsens Vaabenmærke paa Gjorslev adskiller sig fra begge hans Sigiller derved, at Sparregrenene er buede, men den givne Kombination af Sparre og Liljer vides kun at være ført af denne ene Mand.

5 (S. 12). Sydfløjens store Vindue. — I Gavnø Klosterkirke, der er bygget engang i 15. Aarh. efter Klosterets Grundlæggelse af Dronning Margrete 1403, har Forf. ved Kirkens Istandsættelse 1913 haft Lejlighed til at konsta-tere, at det blyindfattede Rudeværk med dets Vindjærn oprindelig har været fastgjort paa Ydersiden af de ryggede Lysningsprofiler.

6 (S. 14). Vinduer i østre Korsarm. — Af Hensyn til Baroktrappens Bjælke-lag og Murværk kunde Udhugningerne ikke føres til Bunds, og det maa derfor fremhæves, at de indre Dele ikke er fuldstændigt undersøgte. Særligt er det ikke konstateret, hvorvidt Underkarmene fortsætter sig gennem hele Murtykkelsen i samme vandrette Plan, eller hvorvidt der er dybere gaaende Indernicher.

7 (S. 15). Tagværk. — Rester af middelalderligt Tagtømmer findes kun over østre Korsarm. Spærene staar her ikke i Bjælker, men i Spærsko, som ikke er længere end Murens Tykkelse. Selve Spærene synes at være for-nyede; gamle er derimod de lodrette Spærstivere og Rester af lange Storm-ranker, som har været bladede paa Spærskoen og kæmmet over Spær-stiverten, og som derefter vistnok har fortsat sig i Kryds op paa Hane-baandene. Af de to Sæt Hanebaand er det nedre helt fornyet, det øvre der- imod bevaret, bladet paa Spærene og med Stregnumre, hvis Ridser i Gen-nemsnit er halvrunde. I Spærfaget nærmest op mod Taarnmuren staar en lodret Tagsule, som har støttet et nu forsvundet Dragerværk med Skraa-baand; ved et Indsnit til Skraabaandets Blad ses et Tømmernummer, som ligner et K, og som ligeledes er gjort med et Huljærn. En tilsvarende Tag-stolsule har selvfølgelig staaet ved Østgavlen. Af Tagværkstypen kendes mange, velbevarede Exemplarer i sentgotiske Kirkebygninger paa Sjælland, og ikke blot Konstruktionerne, men ogsaa Nummereringen er typisk for Sengotikken. Samme Slags Tømmernumre findes saaledes i de ældste Huse i Køge (Torvet Nr. 16 og L. Kirkestræde Nr. 20, det sidstnævnte fra 1529).

Tagværkerne over de andre Korsarme er alle fornyede.

8 (S. 22). Baroktrappen. — Trærækværket er fornyet med Undtagelse af et enkelt Stykke, der staar øverst ved Trappens Udløb paa Loftet, og hvis svære og høje, enkelt, men kraftigt profilerede Fyrretræsbalustrer minder om tilsvarende Rækværker paa Charlottenborg. Trappens Vinduer er fornyede i det 18. Aarh.s Former, men fra Façadens Opførelsestid er dog bevaret det øverste Midtvindue, der har rige Profiler paa den øvre Del af den svære Post og af Sidekarmene, medens Partierne under Tværposten, hvor der har været indre Skodder, er uprofilerede.

9 (S. 22). Barokportalerne. — Ved en indre Istandsættelse 1917 konstateredes paa Portalerne fem forskellige Farvelag, af hvilke det inderste og ældste viste hvide, sort marmorerede Chambranler, stengraa Søjleskafter og Gesimser, hvide, rød marmorerede Vaser og hvidt Snitværk, det sidste dog muligvis kun som Undermaling for en broget Staffering (zinnoberfarvet Anker, gulbrune Grene og grønne Blade). Ved Opmalingen fulgtes ikke de ældste Farvespor og ej heller det næstældste Lag, der overvejende var holdt i brunlige Toner, med brunrøde, rødt og blaat marmorerede Vaser, men derimod det tredjeældste, sikkert fra 18. Aarh. stammende Farvelag, der var holdt i hvide og blaalligraa Toner.

Paa et ornamentalt Kridtstensrelief, hvis oprindelige Bestemmelse er ukendt, og som sidst var brudt til Udmuring i en af de øvre Vindeltrappedøre, har endnu uovermalede gamle Farver. En Egebladkrans med Palmegrene har grønne Blade og røde Frugter, medens det konvekse Midtfelt har Spor af et desværre nu ulæseligt Spejlmonogram. Rimeligvis stammer dette Relief først fra Ombygningen 1715.

10 (S. 24). Gjorslev 1714, efter Charlotte Amalies Død (Synsforretningen i Rigsarkivet, Taxering af Jordegods i Tryggevælde Amt 1714). Af Indbo under Forvalterens Gemme opregnes: Et med fremmed Træ indlagt Bord med 4 Fløje, et Par dito. Gueridons, brunt Stenbord med gml. Træfod, gammelt Spillebord med sort Fløjl, ovalt Bord med firkantet Fod, to Stykker til at folde sammen til et ovalt Bord, to firkantede Borde med Korsfod, to store Spejle med sorte Rammer, to Dusin sorte Læderstole, mrk. C 4, gammel Stol med Flosses Overtræk, gammelt grønt ostindisk Skærmbærd med syv Flager, blaa Sarses dito af fem Flager, hollandsk Egetræs, sort indlagt med fire Skabe og Laase for, dito Kiste med Laas uden Nøgle, dito Himmelseng, sortmalet gammelt Brædspil. — Blandt Smaasagerne var der Tekedel, Kaffekande, 10 brune Porcelænskopper, 6 dito Underskaale og 12 blaa og hvide hollandske Sten-Under-Teskaale.

Haven beskrives: »Mellem Graven og Gaarden er en smal Vold, indrettet til Køkkenhave. Udenfor Gaarden og Graven paa den nordre Side er en Have af adskillige gamle Frugttræer, uden til omlukt med Risgærde. Paa sønder Side uden Gaarden og Graven er en stor Have, indrettet med Lystquarter og ellers med Frugttræer besat. I samme Have er 4 smaa Damme, de tvende forgroede, og udi de to andre skal efter Sigelse være nogle smaa Karudser, og er Haven indhegnet uden til med Risgærde.«

11 (S. 26). Lindencrones Correspondance-Copi-Bog. — I Efteraaret 1743 blev der ansat en Murmester paa Godset; Vinduerne blev reparerede »i de Værelser, som den gunstige Herre havde befalet først at skulle istandsættes«, og det viste sig, at Karmene alle var forraadnede forneden, saa at der behøvedes 34 nye Understykker og 36 Sidestykker (18. Sept. 1743); der lagdes et nyt Bræddeloft i det store Taarn, »som Forpagteren skal ligge sit Korn«, og et nyt Køkken indrettedes i Kælderen. Som Prøver paa Tønen i Brevvexlingen kan meddeles følgende Uddrag, af hvilke det første giver et ganske morsomt Exempel paa, at Tanken om en Herregaards Fortifikation endnu ikke var helt død:

Lintrup til Ridefogden 23. Novbr.: Den Bro, som jeg mente kunde ligge over Graven til den store Hauge, kan ikke vel (for Usikkerheds Skyld i Tilfælde af Krig og Orlog samt andre Inconvenienser) iværksættes, hvorved jeg selv kunde betage mig en Frihed, som Naturen og Situationen syntes at være imod, hvorfor de Træer, som dertil allerede er udviste, kan forblive staaende ufældet. Hvorledes Murmesteren og Snedkeren »avangerer« med Indretningen, derom har han forglemt at give mig Underretning, thi jeg længes meget at vide noget derom, og skulde Lofterne i Taarnet være færdige, kan al den Skattehavre . . . ligges der, til samme skal indsendes . . . Murmesteren maa han ikke glemme at have udi »Kikeren«, thi jeg ved, han er ubequem.«

Ridefogden til Lintrup 21. Novbr.: Snedkerne er ganske færdige med Lofterne og har foruden 10 Stkr. Vindueskarme forfærdiget 40 Stkr. nye Rammer til de gamle Karme, som bliver siddendes uden videre Reparation, samt 16 Stkr. engelske Rammer til Skabene, og en Del Luger og Lemme, hvor fattedes, saa at de nu ikke har andet at bestille end gøre Resten af Lemmene og forfærdige den Dør, som skal være fra Køkkenet ud til Gaarden, med mindre Deres Velb. maatte finde for godt at resolve, at Snedkerarbejdet i Hollænderhuset strax maa forfærdiges, eller og de Vindueskarme i det store Hus, som skal fores med nye Under- og Sidestykker, strax maa udtages og af Snedkeren istandsættes. Hvorhos jeg maa melde, at de ikke kan blive indmuret igen før Foraaret, og om de skal udtages, faar man slaa Brædder for Hullerne, at ikke Regn og Sne skal slaa ind og bedærve Gulvene, og haver dertil ej mere af de gamle Loftsbrædder, saasom en Del deraf er forbrugt til Skonker og en Del til at slaa for de allerede udtagne Vinduer. Altsaa vil i saa Fald nødvendigvis købes en 4 a 5 Tylter Vragbrædder, som dog siden kan være nyttig

Fig. 38. Trappe i østre Korsarm.

til et og andet Brug. Murmesteren har formuret og indsat Skonker overalt paa det store Hus, indsat Stene og understrøget Tagene, overalt hvor fattedes og det regnede ned, og idag begyndt at brække ned paa Skillerummene i Stuerne, saa man til Dato ikke har haft Raison at klage over hans Duelighed.«

Lintrup til Ridefogden 28. Novbr.: De 2de Døre, som udtages af Skillerummet i Folsachs Værelser, og oven paa i Spisesalen, som vender ud til Magleby Vesterside, kan bruges til de Skillerum, som til Køkkenet og Spisekammeret skal indrettes, hvormed nye Døre, som han melder, Snedkeren skulde gøre, kan blive spart. Men Døren ud til Gaarden, Kælderlemme, Gesimser over Vinduerne, Vinduesrammerne samt hvad udi Hollænderhuset skal indrettes efter den Tegning, som er leveret, dette alt kan Snedkeren strax begynde paa at forfærdige. . . .

Umiddelbart før Julen 1743 kunde Ridefogden melde, at Snedkeren var klar med alle Vindueskarme og Rammer saavel til det store Hus som til Hollænderhuset. I Løbet af det følgende Foraar kom det nye Køkken i Orden og Vindueskarmene paa Plads, hvorefter Glarmesteren tog fat og en Køgesnedker opsatte nyt Panelværk i de underste Værelser. I Juni 1744 leveredes der Maleren 4 Pd. Kuglelak, 2 Pd. Zinnober, 4 Lod Indigo og Kørøg for 8 Skill. til Værelsernes indvendige Maling, medens Gaardens egen Murer fortsatte med Salens Gipsning, og en af de fremmede Murere udspækkede Tagene.

1745 begyndte Kvægpesten at rase, og hverken dette eller det følgende Aar omtales Byggearbejder. Først 1747 blev der taget fat igen. Den gang er der Tale om et nyt Rækværk og Panel paa Trappen og særligt om et nyt Sengekammer, der blev gipset, panelet og malet; fra København sendtes 3 Pd. Engelskjord, 1 Pd. Spanskgrønt, 12 Pd. Blyhvidt, 1 Pd. Brunrødt, ¼ Pd. Mønje, ¼ Pd. Zinnober, Sølvglød for 8 Skill. og ½ Anker Linolje til Sengekammeret og Værelsernes Maling med de Kulører, som Lintrup havde talt med Maleren om, og om Efteraaret skulde der gipses i Gangen og paa Kontoret, Lokalteter, der ligesom det nævnte Sengekammer rimeligvis er at søge i den nordre Sidefløj.

Endnu 1749 omtaler Brevbogen (foruden Taarnhatten, sml. S. 26 f.) ret udførligt Nedtagelse af Skillerum og Skorstene »i det store søndre Værelse ud til Haven« og en »ganske nymodig Kamin«, som blev opsat her. »Men for alting maa observeres, at de øverste Sten bliver nedtaget forsigtig uden at kaste dem paa Gulvet, hvilket kan fordærve Gewelften under Bygningen.« Men fra Nytaarstid 1750 sløjede Ridefogden af og opgav at afskrive Herrens Ordre, og efter 1761 journaliseredes kun de officielle Skrivelser. Om de senere Aar er Oplysningerne derfor magre, og der er kun Grund

til at nævne, at Vinduesreparationerne ikke var færdige med 1740'erne; endnu 1755—58 fornyede en Køgesnedker en Mængde Vinduesrammer især til de nederste Vinduer, og der var Spørgsmaal om, hvorvidt han skulde indrette dem enten med 6 eller 7 Ruder i Højden.

Hvad der endnu er bevaret af Vinduer fra denne Tid, maa søges i Trapppehusfacaden og i nordre Korsarms øvre Etage, hvor der endnu er Vinduer med 6 Ruder i Højden. De Novbr. 1743 nævnte Trægesimser over Vinduerne er alle spurløst forsvundne.

Hvad Borgegaardens Omgivelser angaar, ombyggede L. 1757 Hovedbroen fra Ladegaarden, der endnu 1714 var »en Fjælebro paa Pæle med Rækværk og midt paa en Vindebro med Jernkæder til at trække Vindebroen op og

ned«, og som nu omsattes med Sten i den Form, den siden har beholdt. Betænelighederne med Hensyn til Havebroen har enten han selv eller hans Søn overvundet, idet der allerede 1774 nævnes en saadan Træbro (Danske Atlas VI, S. 424).

12 (S. 28). I. B. Scavenius Byggearbejder i 1790'erne. — Regnskaber er desværre kun bevarede for Aargangen 1794—95. Foruden Trappen og Rosensalen nævnes i Kvitteringerne Biblioteket, den gule Stue, det røde Værelse og det blaa Værelse, som ikke mere lader sig stedfæste i Bygningen. Snedkerarbejdet var fordelt mellem flere Snedkere, af hvilke Valentin Bader og Jens Mogensens især arbejdede i Herskabets Værelser. Gørtlerarbejdet leveredes af Gørtler Peder Jensen i Køge.

Fig. 39. Udkørselen fra Borgegaarden.

GJORSLEV

A DANISH MEDIÆVAL CASTLE

INTRODUCTION

DENMARK has never been rich in secular, mediæval architecture. Our only really imposing ruin is that of the remotely situated castle of Hammershus, the Archbishop's fortress at Bornholm. The majority of the other larger castles have either been completely levelled to the ground or are mere ruins with which fate has dealt anything but mildly during the ages. As the country is almost deficient in raw building materials the Danes were tempted to utilize the bricks from the deserted castles, and, what was left by man, has suffered seriously from the ravages of the weather. The material most commonly used, burnt bricks, is not entirely waterproof, and despite the care shown by our generation for the preservation of ancient monuments, the problem of how to protect brick walls from which the roof has gone, has proved almost insoluble.

For some time it has been the general opinion that the mediæval castles of Denmark were only buildings erected for a practical purpose and without any architectural interest. A study of the ruins seemed to confirm this view. When romanticism, a hundred years ago, discovered our mediæval monuments, the ruins attracted more attention than the buildings still habitable. The Danish experts whose preliminary studies were so important in developing prehistoric archaeology, were accustomed to take to the spade also for the purpose of uncovering the remains of the castles that were often completely concealed under the surface of the earth, and as late as the end of the last century their attention was especially directed towards the excavation of the sites of castles. From time to time the sites of Søborg, Gurre, Vordingborg, Lilleborg, Hammershus, and other mediæval castles were uncovered and their grund-plans traced; at the same time extensive protective measures were taken. Several of these examinations have not yet been concluded or the results have not yet been published. While much time has thus been spent in studying ruins of castles, those mediæval buildings that are still inhabited have hardly been studied. It was only a group of manor-houses from the transition period, between the Gothic and the Renaissance that formed the subject of a thorough scientific study in Dr. Francis Beckett's publication on Danish noblemen's castles (*Danske Herreborge*, København 1910).

It is only during the last ten years that attempts have been made to atone for this neglect. From time to time the investigations, undertaken by the National Museum, have revealed, in addition to the ruins, the existence of several other remains of mediæval castle-architecture. In Nyborg castle have been found important remains of a previous castle dating from the latter part of the Romanesque period. At the episcopal castle of Dragsholm, in Zealand, has been discovered a hitherto completely unknown façade of a palatium of

the same period, probably built by the master-masons who also worked at the Roskilde cathedral. Finally such castles as Aalholm in Lolland and Spøttrup in Jutland from the 14th—15th century were examined (cf. *Danske Herregaarde ved 1920 I—III*, and *Ældre nordisk Architektur*, New Series IV, Spøttrup).

From an architectural point of view, the most interesting of these re-discovered castles is undoubtedly *Gjorslev*, the examination of which seems to afford us a new, and hitherto scarcely expected, glimpse of the secular Gothic architecture of Denmark, the peculiar, cruciform ground-plan giving it an architectural interest beyond the borders of the country.

As the building has been mentioned cursorily in historical and topographical works of survey (such as Trap: 'Danmark' and its predecessors) and by C. Enlart in Michel: *Histoire de l'art*, I, 2, p. 539, 1905, it is not altogether unknown, but even in the later and more critical works the question of its age has been treated with scepticism and, in some cases it has been wholly misunderstood. This is quite natural since *Gjorslev* was an architectural terra incognita until 1914, when the Danish National Museum began a thorough examination of the old residence. As a link in the preliminary work of examining and describing the historical monuments of Denmark—planned by the National Museum—the investigations at *Gjorslev* have been carried out more extensively than at most of the other places. The wishes of the National Museum were met in advance by the owner's, Mr. *Frederik Scavenius*, pious interest in his family's ancient possession, and with his support the museum has been able to accomplish a thorough measuring of the building.

Owing to financial conditions during and after the war, the abovementioned museum-publication was deferred to some indefinite future. The Society for the publication of works on Danish monuments has, however, expressed a desire to publish the new *Gjorslev*-studies in a scientific form, and this desire has met with the approval of the National Museum, as well as of the owner of the estate. In addition to the examination of the walls already undertaken, it has been possible to make further investigations that have brought to light especially interesting details (see pl. VII) and contributed considerably to the understanding of the character of the building. With great interest, Mr. Scavenius followed these investigations and the arrangement of the publication, to which he had promised his economic support. Too early, death overtook him, and he was deprived of seeing the achievement of the work.

After his death, his wife, Mrs. Else Scavenius, wishing to act in the spirit of her husband, has supported the publication, and the Society begs to tender to her its sincerest thanks.

PREVIOUS HISTORY AND FOUNDATION

The written sources as to the mediæval history of Gjorslev are extremely few. A mythical tradition says that the estate belonged to Rane Jonsen, one of the noblemen who murdered the king Erik Glipping in A. D. 1286, and at least it is clear that his family was associated with the Stevns country. We do not, however, know anything for certain before 1370, when Gjorslev belonged to the Roskilde See and was mentioned in the Bishop's rent-roll (*Scriptores Rerum Danicarum mediævi VII*, p. 2, cf. *Danske Magazin*, series V, vol. IV, p. 62 and *Danmarks Riges Historie II*, p. 62). In those days Gjorslev was a small demesne (*Curia principalis*) in a village of the same name, of whose 6 farms only 3 belonged to the manor. Even if the manor of Gjorslev was the principal seat in one of the bailiwicks (*exactio*) of the see, its importance could not have been great. Of the Zealand bailiwicks in those days the bishop of Roskilde held 30, and the number of manors belonging to him was considerably greater. At the time of the said rent-roll the bishop was only in possession of three or four real castles or fortresses, viz. Copenhagen, Hjortholm, Dragsholm, and Nebbe.

This is what we must bear in mind when we read a small note (written about 1550 and now kept in the State Archives) in which the bishop Petrus Johannis (d. 1416) is mentioned as 'fundator castri Giordtsleff', which statement, when compared with two charters of enfeoffment, becomes more credible. When the bishop in 1397 discharged a feoffee he only used the denomination 'our feoff', but in a charter of enfeoffment from 1530 we read that the feoffee has received 'The castle of Gjorslev'.

The following architectural historical examination will give conclusive proofs, but already the written sources available permit us to conclude that Gjorslev was built by the Bishop of Roskilde, *Peder Jensen Lodehat*, about A. D. 1400.

In the history of Denmark Peder Jensen Lodehat is known as the trusted adviser of Queen Margaret. Already as a young canon he seems to have drawn the queen's attention to himself, and in 1382 she procured for him his first bishopric, Vexjö in Sweden. Though the pope, before long, allowed him to return to Denmark, where he occupied the See of Aarhus from 1382 to 1395, the friendly relations with the queen were not disturbed. In 1387 Peder Jensen was among those magnates who elected Margaret their 'Lady, Master, and the Guardian of the Realm, invested with full powers'. In 1395 he exchanged the diocese of Aarhus for that of Roskilde, and we constantly find him advising the queen in her most important acts of government, particularly during the meeting at Kalmar in 1397, when the Union was formed between Denmark, Norway and Sweden. At that period he held the office of High Chancellor and Keeper of the Great Seal, a position he kept until his death. 'We are not able to follow the politic and pious queen into her private closet, but in

most cases we should have found her with Bishop Peder', (*Kr. Erslev: Dronning Margrete*, 1882). He was her highest almoner, and it is just here—in the domain of charity—that we get the finest illustration of the relations between the bishop and the queen, viz. in her great deed of gift of 1411. The Bishop of Roskilde and his chapter were to administer the majority of the gifts and distribute them, not only among churches, convents and pilgrims, but also 'to women and maidens about whom we may inquire and learn that during these wars in our three kingdoms they have been violated and based', and 'to prayers for the souls of those who have died in these wars, by land or by sea, whether they were our adherents or opponents', as well as 'to clothes and stockings and boots and shoes, to divide among the servants of Our Lord as among the out-paupers'.

After her death in 1412, the great queen was buried at Sorø, but in the following spring Bishop Peder had her body moved to the cathedral at Roskilde—partly, it seems, by force—and thereby made the cathedral the mausoleum of the Danish kings and queens.

In his position as Bishop of Roskilde Peder Jensen was also a great economic power in the Denmark of those days. When he was transferred to Roskilde the see held in pledge from the crown seven of the districts of Zealand with three towns. But he was also a financial supporter of his queen. In 1401 the crown was his debtor to an amount of 40,000 Lübeck marks (about 2½ million Kroner in Danish money of our time), and these claims were met by security on the income of the Scanian herring-markets, on conditions that were extremely favourable to the queen. The amount was to be reduced with 5000 marks yearly, the crown to take over the pledge again after 8 years. The debt was paid within six years. There is no doubt but that the bishop has done his sovereign a great service by thus winding up the debt, and at the same time he strictly obeyed the canonic prohibition against interest.

Besides these politically important money-transactions, the documents preserved tell us about a number of minor purchases and sales of estates, which need not be followed in detail. It is sufficient to state that, according to the above-mentioned rent-roll, about the year 1400 the see was the owner of 2600 of the farms in Zealand, and that in the following century the number rose to such a height that before the downfall of the catholic church in 1536, the see was in possession of every fourth farm in the diocese.

Though Bishop Peder purchased in 1402 a great part of a neighbouring parish, the mediæval estate of Gjorslev itself was insufficient to form the economic base of a grand and costly building. But the bishop's strong position as an ecclesiastical prince and a landlord explains how it was possible to erect a mainbuilding which stands unrivalled among the examples of Danish secular architecture of the period.

PEDER JENSEN LODEHAT'S BUILDING

DESCRIPTION

Gjorslev is situated near the east coast of Zealand on the peninsular of Stevns, only 20 miles, as the crow flies, to the south of Copenhagen.

The site seems to have been determined by the situation of the old village manor. The surrounding country is quite

flat, and, like the majority of Danish mediæval castles, Gjorslev is a pronounced 'water-castle', i. e. a castle fortified by moats. To the west and northwest it is bounded by swampy meadow land that supplies the water to the moats round the spacious castle-island (pl. I). The irregular bend of

the moat round the south-western corner may be an indication of original conditions, the other three, rather right-angled corners, the result of subsequent work. It is certain that the castle has undergone important changes. Excavations in the present castle-yard have shown that the original level of the ground was nearly two meters below the present surface, and the ground appears to have been so soft that small piles had to be driven into it; this sort of foundation work is found in other Danish mediæval castle-sites.

In its present form the main-building is a three-winged construction, open towards the east where the farm-yard lies outside the moat. But of the three wings it is only the western one that dates from the Middle Ages, and originally it must have stood alone, except for a few, low-roofed outhouses. This mediæval building is planned in the form of a Latin cross, with the long arm pointing to the south. It has a central tower, the sides of which measure 11,65 m, a little broader than the cross-arms which measure 10 m. Though the eastern 'cross-wing' is somewhat shorter and narrower than the others, the whole construction, the tower as well as the four wings, must belong to the same period. The character of the brickwork is a proof that the 'cross-building' was erected at the same time. The walls are lined with limestone squares from the neighbouring Stevns Cliff, and this material was also used for the sculptural decoration. Gjorslev is the largest Danish limestone building in Gothic style, and, upon the whole, the only important Gothic stone-building in Denmark. But besides chalk-stone use has been made of the so-called 'monk-bricks'. We find bricks in the inner-arches over windows and doors, in the stairs, and in some places outside bricks alternate with limestone in regular belts (fig. 17). In spite of the white-wash of a later period we are able to observe this mixing of material (which is a well known feature in neighbouring churches dating from the last part of the Middle Ages) in the eastern and southern wings, whence it continues to alternate in the same way round the eastern corner of the tower. About 1—2 meters below the present level of the ground the walls rest on granite boulders; only the corners of the tower and the east wing have a regular plinth.

Later rebuildings have changed the outer architecture to such an extent that only the upper story of the tower, above the roofs of the cross-wings, is still without distortion; and even if the examinations in later years have brought to light some interesting details, they must still be looked upon and studied in connection with the interior.

The ground-floor (pl. II and V) which must originally have had its floor on a level with the ground outside the walls has been preserved in a better and more original state than any of the upper stories. The only inaccessible part is the room under the eastern cross-wing which was filled with earth and closed up in the 17th century when a new staircase was built. We are able to prove, however, that there has never been any passage from this room to the tower, though we cannot indicate where the original entrance-doors may have been. In the northern room we find remains of the windows (fig. 5, the lower parts of the visible window) and these features are well preserved in the tower where we find all the three original windows in excellent condition, obliquely placed in the corners of the tower (fig. 3). It is evident that it would have been completely unreasonable to place the windows in this way if the cross-wing had not been there at the same time. These windows are the more conclusive in enabling us to understand this principal point, since there is not the slightest trace of any other windows and, furthermore, the three door-openings that form the connections between the tower and the northern, western and southern cross-wings are likewise original.

The four basement-rooms contain Gothic cross-vaulting

of bricks. The vaults are of a type very common in Denmark, with plain, right-angled ribs. In the northern cross-wing the four vaults are supported by a central pillar of granite with capital and base of that trapeze form typical of Danish Romanesque architecture of the 12th century, and a similar column with capital and base of the Romanesque cubic form stands in the western cross-wing. Both these pieces (fig. 4) were undoubtedly moved from older buildings, probably they were brought to Gjorslev from Roskilde, the capital of the diocese. For the southern cross-wing, the present kitchen, it has not been possible to procure similar material, and the six vaults (one of which has now been taken down) rest upon brick-pillars, while the vaults themselves, covered with a thick layer of plaster, are less accurate (fig. 6, pl. II). The cellar under the tower is quartered, but only three of its squares contain cross-vaulting (fig. 3), and, from the beginning, the fourth, a north-eastern one, was partitioned off by a rather heavy, right-angled wall. The larger, angular shaped, cross-vaulted part has always formed the connection between the three cross-wings, and the above-mentioned doors are placed in conformity to the vaults. The smaller, square room contains a partly destroyed staircase that has been long closed and is now inaccessible. Along the northern tower-wall this staircase led from the cellar up through the floor to the second story and rested upon a flat arch, rising towards the east-wall of the tower (see pl. V). But beneath and beside this staircase there is another room which for a time served as a prison. The doorways have been altered repeatedly, but the flat-arched, brick-built ceilings is mediæval, and there is no doubt that it was the original purpose of this room to serve as a cistern for a latrine which was in the eastern wall of the tower. Beneath a flat arch, constructed directly on the sills, without perpendicular supports, one can crawl into a small room in the thickness of the wall (0,5 m broad, 2,3 m long and more than 3,5 m high), and in the flat-arched, brick-built ceiling of this room there is a square cavity (0,5 × 0,5 m) that leads perpendicularly upwards through the wall. From tracings on the walls it is easy to understand its original purpose.

The principal floor, second story (pl. III and V) contains good-sized, lofty and vaulted rooms. But in spite of all difference in height and effect it is a repetition in the general plan of the ground floor. In several respects the lower story assists us in understanding the less well preserved features of this story. This is particularly the case in regard to the obliquely placed corner-windows, which correspond to the windows below, despite later alterations to their width and arches. The original flat-vaulted ceiling is only preserved in the north-eastern oblique niche which deprived of aperture for light, gives access to the winding staircase leading from the principal floor to the upper stories.

The present doorways in the middle of the walls between the tower and the cross-wings were made in the 17th cent., and beside them we find the remains of the Gothic doors placed originally above the corresponding cellar-doors. The west-door as well as the north-door are flat arched, but above the opening of the north-door (fig. 8) there is a limestone lintel, hewn in the shape of a very flat ogee arch. To the west of that door there is a small niche, likewise with a flat arch, containing remains of a limestone fire-place. Though the fragments of the coat of arms above it cannot be of an earlier date than 1540, the fire-place in itself must be original as the flue leads up in the wall, and ends in a small opening in the second story from the top.

The rooms, however, get their special character from the vaults and not from these hidden details. The room in the tower itself (fig. 7) is covered by a single net-vault with Gothic profiled ribs (the forms of which are veiled beneath a thick layer of plaster) and five keystones with armorial bearings

(fig. 10). In the northern wing (fig. 9) the vaulting corresponds to that in the ground-floor (basement), and the four cross-vaults rest on a central pillar with granite shaft. The leaf-ornaments on the capital date from the middle of the 19th cent., and the thick layer of plaster belonging to the same period has only spared the four keystones with their armorial bearings. The present Gothic windows were also made at the time of the modern rebuilding. The original windows, of which one was uncovered by means of hewing, were highly placed and had flat arches. The vaulting in the western cross-wing was completely renewed in 1874, as it threatened to fall in. Even the pillar was renewed and only one keystone is left of the original material (fig. 15).

On closer examination of these keystones we get important chronological information of a heraldic nature. The 'High-Gothic' type is the same, as we find it in Danish seals about 1400. The coats of arms in the tower-vaulting (fig. 10) are the arms of the dioceses. In the centre of the vault, i. e. in the centre of the whole cruciform building we find the gridiron of St. Laurence, the device of Lund (the seat of the Danish Archbishop). The shield with the Danish flag—an allusion to the Danish martyr-king, St. Canute—is the device of the diocese of Odense, the lamb with the victor's banner indicates Aarhus, and its presence may be traced to an episode in the legend of St. Clement, the patron saint of the diocese. The cross-keys may either indicate the diocese of Sleswig or that of Viborg, as they both had that device. It is safe to refer the fifth one, a new moon, to the diocese of Børglum (now Aalborg), whose device was not fixed at that time. At any rate, the moon accompanies the picture of Our Lady in the seal of the chapter. On the other hand, the four coats of arms on the keystones in the northern cross-wing seem to be the devices of prelates. Even if fig. 11 is inexplicable, fig. 12 reminds us of Bishop Lodehat's predecessor in Roskilde, Niels Jepsen Ulfeld (d. 1395) and fig. 13 of Nikles Jakobsen Lunge, the Archdeacon of the chapter in 1401, while fig. 14 can only refer to one man, Christiern Hemmingsen, who was appointed Dean to the chapter of Roskilde between 1401 and 1404, and who became bishop of Ribe in 1418. The only remaining device from the western cross-wing (fig. 15) refers to the Roskilde canon, Henrik Jensen Saltensee, d. 1402.

The Lodehat arms themselves are now missing, but a drawing from the 18th cent. (fig. 16) in the archives of the National Museum shows three devices, now disappeared. One of them was the arms of the diocese of Ribe, another the device of the Zealand family of Grib and the third one the characteristic device of the Lodehat family: a bearded man's head with a felt hat. When we compare them with the other prelate-devices we feel quite certain that all these coats of arms date from the years between 1400 and 1410.

The series, however, is incomplete as the coats of two of the eight Danish dioceses are missing, among them the arms of the diocese of Roskilde itself, a Maltese cross with two keys (see title page). The missing devices probably had their places in the southern cross-wing which was vaulted till 1820 and whose vaulting without doubt was supported by two octagonal granite pillars, remains of which have been found in the farmyard. The southern cross-wing was distinguished by a stately Gothic east-window, the remains of which were brought to light by recent researches (pl. VII and fig. 18). The details are in limestone, and it was probably the only window of that sort in the castle since there are no traces in any other part of the walls that would correspond to the large Gothic recess in which this window had its place.

The conditions in the eastern cross-wing differed curiously from those indicated by the character of this window. Research has revealed in the side-walls two loopholes, one looking towards the south, the other, now reopened, looking towards the north (pl. VII and fig. 20). The outer opening

is 285 cm high and above and below the circular opening only 6—7 cm broad. The horizontal sill has been covered by a wooden plank, now rotted away, and above that there was an iron lattice of which only the holes for the iron bars are left, and, near the bottom, a notch for a wicket. Inside the lattice there was a wooden shutter of which the hinges still remain. The technical details of the masonry prove that the loopholes themselves are original.

Originally the *winding staircase* (cf. p. 35) led the way up to the third story and still higher, emerging in the corner between the central tower and the north wall of the east wing. In the lower section of the staircase, leading from the principal floor to the third story, long inaccessible, but now made passable (fig. 21) is a newel of limestone, though the cylindric wall, the steps, roofs and door-casings are built chiefly of bricks. Higher up the staircase has fallen down so that the cylinder is now empty.

Third and fourth story (pl. V. VI). The height of the third story has been greatly altered, but the old division can be inferred from the positions of the original windows discovered in the north wall of the east wing (pl. VII and fig. 19). These windows are quite visible. The one corresponding to the original third story has to some extent the character of a loophole, and even the two larger windows in the fourth story were not glazed, but have only had wooden shutters. Corresponding in height to the windows we can see the remains of original, flat-arched doors opening partly into the winding staircase and partly between the central tower and the east wing where the doors were placed in the southern half of the tower wall. In the northern part of the wall, near the winding staircase, there is, in communication with the third story, a flat-arched room that must be supposed to have been connected with the latrine in the basement. In the fourth story we find the best preserved doors, the heights of which are indicated by the stippled lines on the section pl. V. It seems as if there can scarcely have been a flat floor between the threshold and the top of the central vault on the principal floor, and the height of the third story cannot have been more than 2,5 m, as the tier of beams between the third and fourth story was more than one metre below the cornice. The fourth story was only a 'half-story' of the sort frequently met with in Danish manor-houses of the 16th cent., furnished with windows, but without ceiling. Remains of the mediæval oak roofing—corresponding in construction to the Late Gothic churches of the neighbourhood—are still found in the east wing. These two stories were originally unsuitable for habitation.

The upper part of the tower (pl. IV—V). The fifth and the sixth story of the central tower were accessible from the winding-stairs. The original small loophole-windows are made exclusively of limestone, with horizontal lintels, inside flat-arches. In the fifth story—in order to avoid the roofs of the cross-wings—they are placed as near the corners of the tower as possible. But the seventh story, which was never accessible from the winding staircase, has loopholes for fire-arms, 110 cm high and 40 cm broad, to the east and the west. In spite of a certain likeness to the loopholes in the principal floor they cannot be original. The character of the brickwork indicates that they have been hewn out at a later period. All the tiers of beams in the tower have been renewed, deal being used instead of oak, and the pyramid roof dating from the 18th cent. is likewise made of deal. But under the newer cornice the limestone squares, turned grey with age, are still in excellent preservation (fig. 22). Above the cross-wings we observe the winding staircase as a triangular, projecting structure, crowned at the top by a figure of Our Lady, 1,4 m high, cut out in high relief of a single block, (fig. 24—25). Weather and wind have treated the stone so badly that the head has had to be renewed in wood, and

the child has disappeared entirely, but the remains of this outdoor sculpture, quite unique in Denmark, are yet sufficient to define it as a work dating from about 1400. It is, in style, consistent with the Gothic canopy-spire above the statue. The slightly corbelled Gothic cornice which is found on all sides of the tower under the later roof-cornice is also original. The upper part of the staircase suggests that this Gothic frieze carried crenellated battlements. Behind the figure the staircase leads up through the wall and the upper steps were turned in such a manner that it is clear that the original roofing cannot have had its place at the present height, and as the steps point outward one must conclude that a parapet

was originally necessary. In the oldest description of the tower, dating from 1718, we learn that it ended in an open, leadcovered 'balcony'.

Fig. 26 is an attempt to reconstruct the mediæval Gjorslev. The crenellation of the tower has been drawn from the battlements still preserved at Hammershus, and the gables of the wings from a church-gable in the neighbouring Storeheddinge, built about the same time as Gjorslev. It must be admitted that the gables may just as probably have been plain, but gables there certainly were, and we have every reason to suppose that they were serrated in the manner common to Danish Gothic.

ARCHITECTURAL HISTORICAL CONCLUSIONS

Compared with the ordinary noblemen's castles in Denmark during the latter part of the Middle Ages, which were often nothing but earth-works with palisades and wooden buildings, Gjorslev remains as a great achievement of building, and even in comparison with the greatest mediæval Danish fortress-towers the central tower at Gjorslev is very considerable. With its sides measuring 11,65 m its area is only surpassed by the Archbishop's keep at Hammershus (12,65 m), the king's 'Kärna' in Helsingborg (14,9 m), and the Blue Tower at the Copenhagen Castle (15,7 m). It may seem curious that Queen Margaret's faithful prelate should build such a tower in the years after 1396, when the queen prohibited for the future all erection of fortresses and belfries 'that the country might thrive the better and sooner obtain peace, justice and right'. However, this ordinance seems only to have been in force in Jutland and Funen and not in Zealand, where the nobility had never been so warlike. And, everything considered, 'castrum' Gjorslev can scarcely be called a real fortress. According to the European standard it can only be described as a 'manor-house' with relatively inconsiderable fortified additions. It certainly never had outer lines of defense and its peculiar ground-plan is quite different from ordinary mediæval castles both in Denmark and abroad. The defensive strength of the tower is counteracted by the cross-wings, and the stately church-window in the southern wing seems likewise to weaken the importance of the threatening loopholes in the east wing. Other important motives than those of fortification must have been present when the building was planned.

In certain respects there is something homelike and Danish in the architecture of Gjorslev. The vaults in the basement are of the common, local type of Late Gothic, and the material is that generally used at the period. Several of the details characteristic of Gjorslev, for instance the low ogee arch (fig. 8) which, at that time not even customary abroad, is used here as a real architectural part, find their natural explanation in the easy access to the limestone. Such an arch was easily constructed from limestone and timber, and similar examples are afterwards frequently met with in later Danish half-timber houses. Nevertheless, the decorative sculpture at Gjorslev, which is unique in Denmark, impels us to look for a builder of non-Danish origin, and it seems as we might get some information on this part from the loophole in the east wing. This type of loophole is not known in any other place in Denmark, nor is it found in Germany, where loopholes for firearms can scarcely be dated with certainty until after 1450 (Piper: *Burgenkunde*, 2nd ed. 1905, p. 307 & following). But it is well known that just those long, narrow loopholes — frequently low placed in the wall — are to be met with, to a pronounced extent, in French mediæval fortifications (Enlart: *Manuel d'Archeologie* II, p. 468;

Viollet le Duc: *Dictionnaire* VI, p. 386). The author regrets that it has been impossible for him—by means of the English and French literature within his reach—to follow the development of the older type of loopholes during the progress of firearms, but the pendulum-shaped opening which is characteristic of Gjorslev has certainly relations in France and neighbouring countries. We find the oldest example at the Syrian Krak, des chevaliers, captured by the Infidels in 1271, (G. Rey: *Etudes sur les monuments de l'Architecture milit. des croisés en Syrie*, 1871, pl. V). In the 14th century we find the pendulum type at Ortenberg in Alsace (*Kunst und Alterth. in Elsass-Lothringen* I, p. 240) and at the Belgian fortresses such as Pont des Troues in Tournai and Porte Ste-Croix in Bruges (also compare Enlart: *Manuel* II, p. 557).

Few and straggling as these examples are, there is no doubt, however, that they point towards origins in Western Europe, and perhaps we may have to look in the same direction in order to solve the problem of the plan and construction of mediæval Gjorslev. In the European lowlands, in English castles and in the East German castles of the orders of knighthood, in Denmark and especially in France, again and again we can trace in mediæval castle-architecture the Byzantine regularity and symmetry that stands in opposition to the irregular types of Northern Europe. But not even in French castles such as Louvre, Vincennes, and Famagusta at Cyprus did the builders at any time construct a tower and an adjoining house that architecturally gave the effect of a homogeneous composition. We find the first and most clear examples in the municipal buildings in Belgian towns, in the halls at Bruges and at Ypres, where the great Beffroi is planted in the middle of the front-building. In devastated Ypres this motive has been accomplished with a force and a grandeur that is unequalled. In spite of all differences as to execution and detail, the ideas underlying these famous monuments may have influenced Gjorslev; at any rate it is not improbable that the builder of the Bishop's castle knew them; he may even have come to Denmark from Belgium or Northern France. It is useless to look for more direct models in Denmark or abroad. The only castle besides Gjorslev that may be defined as a cruciform building seems to be Warkworth Castle in Northumberland, but its impressive central keep and its small, buttress-like cross-wings gives a widely different impression and was not built until 1415—20, a decade later than Gjorslev.

It may be that there is no significance architecturally in the fact, clearly established, of relations between England and Denmark at this period. It is, however, interesting to note that it was a scholar of bishop Peder Jensen, Peder Bille or Lykke, archdeacon of Roskilde and afterwards archbishop of Lund, who patiently and diplomatically carried through the long proceedings that led to the marriage of the English

princess Philippa, the daughter of Henry the Fourth, and the Danish king Erik, the adopted son of Queen Margaret.

Of the bishop's influence on art we know little. There are no ecclesiastical edifices that can be ascribed to him. His chapel at the cathedral in Roskilde did not require any alteration. Of his activities in the other arts we can only mention his episcopal seals and his tombstone (see title-page and fig. 1), but there is reason to suppose that the magnificent brass-plate from his episcopal predecessor's grave, now missing, (Løffler: *Gravsten i Roskilde*, pl. 5) was placed there during his term of office, and this Flemish metal-work as well as queen Margaret's own tomb 1423 (Aarsleff: *Mindesmærket over Dronning Margrethe i Roskilde Domkirke*, København 1912) will at any rate show that the old artistic relations between Roskilde and Northern France-Belgium from the 13th cent. were still flourishing at the beginning of the 15th cent. We do not know for certain whether Peder Jensen himself visited those countries, his only travels abroad, historically known, being his journeys to Prague in 1381 and to Rome in 1386. But as a prelate he may have had opportunities of making acquaintance with foreign culture, and we cannot exclude the possibility that he may have played a considerable part in deciding the peculiar plan.

The cruciform plan reminds us more of a church of the

Latin form with a tower over the cross-vault than of a castle or manor-house. It gives the impression of something symbolic, emphasizing that the bishop's castrum is not an ordinary one, but the house of the clergy built in the likeness of the sign of the Saviour's passion. One feels tempted to guess that this symbolism is due to the bishop. But this supposition does not exclude the previous hypothesis as to French-Belgian influences. It is evident that Bishop Peder had the services of a clever master-builder who was able to realize the idea: to plant the tower in and above the cross, to place each detail properly in the entire composition. It is not only an harmonious outer effect that was thus attained, but an inner one as well by inserting the great room of the tower in the series of vaulted halls. In every respect the building has the stamp of mediæval thoughts and Gothic taste, and at the same time it discloses the builder's power to control masses and hold them together in a compact system that foretells the Renaissance.

In spite of all its good qualities we find as a rule that Danish Gothic architecture is somewhat plain, and Gjorslev alone breaks the uniformity of the brick-buildings by its surprising and unique appearance. Just like Esbern Snare's five-towered church in Kallundborg, Gjorslev gives evidence of original, architectonic thoughts.

REBUILDING AT LATER PERIODS

Gjorslev's place in architectural history was determined by the Bishop of Roskilde's original building, but the later alterations were so radical that we cannot ignore them if we wish to understand the present manor-house.

In 1536 the property was confiscated by the crown, and in 1540 it passed to the nobility. The cruciform main-building, however, was still considered to be a satisfactory dwelling, though some minor alterations (conf. p. 35) may be traced dating from the beginning of the Renaissance period in Denmark. During the first half of the 17th cent. the northern side-wing was added, but, with the exception of a few barrel-vaulted basement-rooms, it was entirely rebuilt at a later period. It was not until towards the end of the 17th cent. that the modernizing of the mediæval castle was begun in real earnest. The wall fencing the courtyard to the east, which has a row of gun loop-holes with key-shaped openings (fig. 39) probably dates from that period, and, in the days of Jochum Irgens, a rather boastful *homo novus* who has the owner of Gjorslev in the years 1664—1677, the eastern cross-wing evidently got its present character (pl. VI, fig. 27). Even if the entrance-door was afterwards altered, the façade of the cross-wing was built in the Dutch style, which began to have a decided influence upon Danish architecture just at that time. It is evident that the façade was copied—but not without taste—after Philip Wingboons (*Afbeldings der voornaemste Gebouwen Amsterdams* 1648, new edition 1665, especially pl. 4). In Danish architecture its nearest parallels are the citadel-gates in Copenhagen (dating from 1663). The architect may have been Peiter Simonsen Bøgers of Utrecht, though all we know for certain is that Jochum Irgens used him at another of his newly acquired manors, Vestervig in Jutland. No doubt the rebuilding of the gable façade was due to the erection of the new stairs built in the eastern cross-wing at that time (pl. V, fig. 38), one of the oldest 'Italian' staircases with a straight flight in Denmark. At the same time the entrance to the vaulted rooms on the ground-floor was altered, as is plain from the fact that the irregularly placed Gothic doorways were replaced by broad doors in the middle

of the walls (pl. III, fig. 28—29). The Baroque doorways are partly made of wood, partly of chalk-stone, and this local building-material is also used in the outer-architecture of that date.

After the death of Jochum Irgens his heirs in 1679 sold the estate of Gjorslev to Queen Charlotte Amalie, consort of King Christian the Fifth, and we find her initials and the above date rudely hewn in the east side of the tower's Gothic frieze. (Another initial together with the year 1706 which is placed above the entrance-door, is made of thin metal and is probably taken from some piece of furniture). Even if the queen, according to a credible tradition, planted some of the limetrees in the castle-court, she neglected, from motives of economy, all but the most necessary repairs. It appears, that at times even these were postponed, since, after her death in 1714, the building was found to be in a highly dilapidated condition. The northern wing, built in the Renaissance period, had a rent in one wall from the top to the foundations. The queen's daughter, Princess Sophie Hedevig, to whose lot Gjorslev fell, immediately began general repairs: the pillar-hall was divided into smaller apartments, the upper-story formerly used as a corn-loft was now fitted up for habitation, the roof was completely altered, and, most likely the cornice took its present form at that time.

These alterations were already completed in 1716 when King Frederik the Fourth obtained Gjorslev by way of exchange, and it was not until his son, King Christian the Sixth, sold Gjorslev in 1743 that a fresh period of building was initiated by Christian Lintrup, afterwards ennobled under the name of Lindencrone. The repairs undertaken by him comprised, in particular, renewals of windows and other wood-work of which only a little remains. Apart from the fact that the old drawbridge in 1757 was replaced by a stone bridge, we have only from that period the pyramid-roof of the tower with the four gabled attics that are still well marked in the silhouette of the building. It must be mentioned, however, that Lindencrone was highly interested in the old building, especially in its material. In a petition to the king

in 1766 he writes that as to quality and fineness 'the chalk-stuff is not inferior to the English stuff', and that he had his residence in Copenhagen built of material from Stevns after he had seen the old buildings. His residence is now the palace of the English Legation and was built 1750—55.

In 1793 the estate was acquired by Jacob Brønnum Scavenius, and again the interior was modernized, this time in accordance with the new-classical taste. From this period we have the present entrance-door of the well and the outer steps. In 1820 the old vaults in the south cross-wing were broken down and replaced by the present low, inserted story and apartments in Empire style. In 1843 the second owner in that family, Peter Brønnum Scavenius, built the large new south wing in plain, late Empire style with Neogothic elements, the most noticeable feature of which is the towerlike building crowned by an observatory, that forms the easterly part of the new wing. The architect was Professor G. F. Hetsch, one of the leading figures in the Arts and Craft movement in Denmark. In their simplicity the rooms (fig. 32 f.) are very good examples of the culture of the late Empire and the national admiration of our famous countryman, the sculptor Albert Thorvaldsen, is amply demonstrated. One of the

rooms was built for a reduced reproduction of his Alexander frieze, and in another room, decorated in Pompeian style about 1846 by the painter Carl Løffler, two of Thorvaldsen's marble reliefs were placed in 1849 (fig. 37). To this new extension was also added a restoration of the old cruciform building whose northern pillar-hall was plastered and decorated in the Neo-Gothic style 1847—1848.

In 1874, under the third owner of that family, the minister of ecclesiastical affairs, Mr. Jacob Frederik Scavenius, the western-cross-wing had to be rebuilt; unfortunately the period was bad for such undertakings.

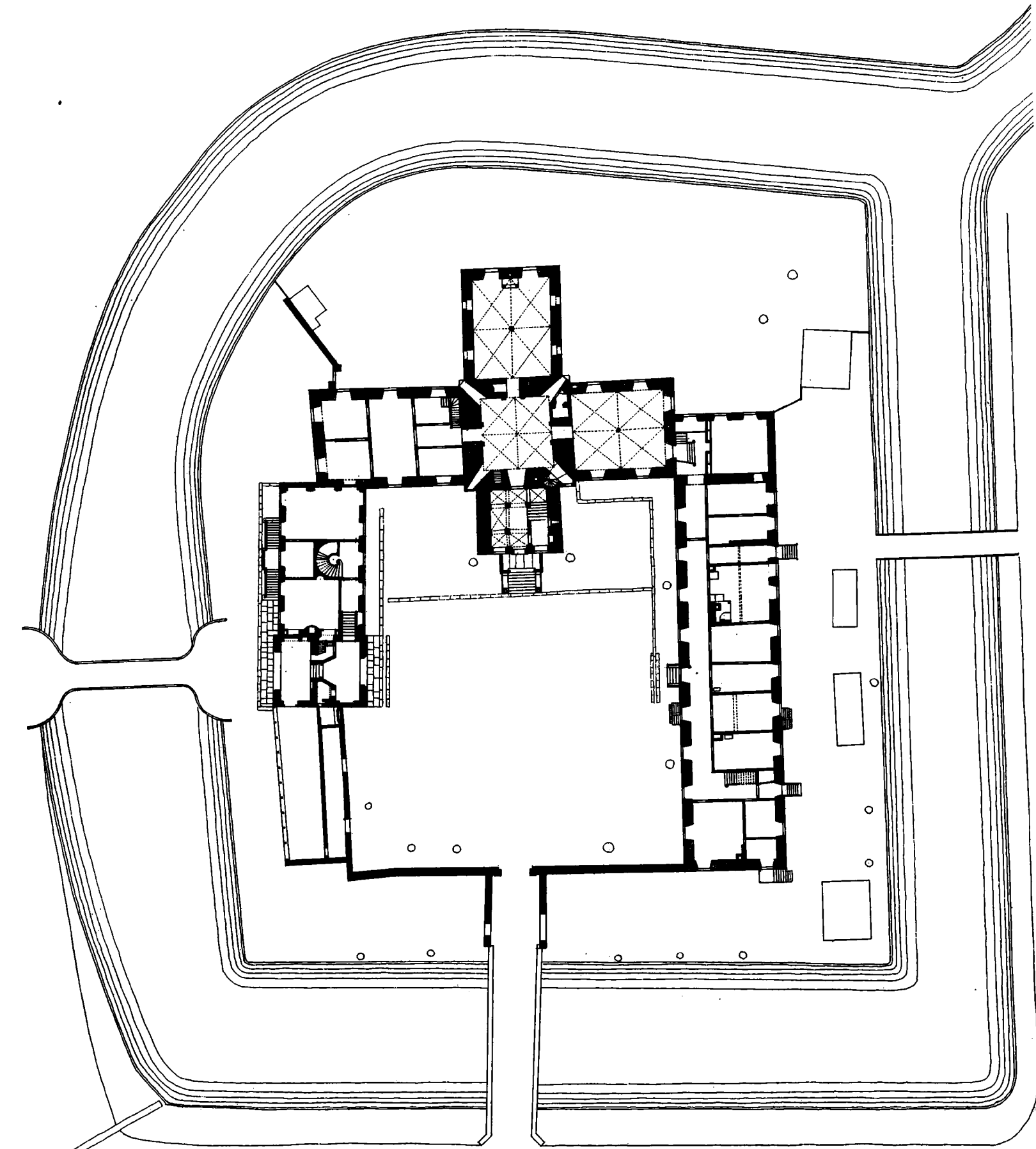
If we try to imagine the old Gjorslev we shall not find it always easy to make allowances for the numerous later alterations. It must, however, be appreciated that a thorough reconstruction of the mediæval castle has never been undertaken. In our imagination, and on paper, it is most instructive to attempt a reconstruction, in reality nobody would venture, least of all an art historian, to efface the later additions. For present day students it is ultimately the traces of the life of the changing families that lend to an old building real interest and sentiment.

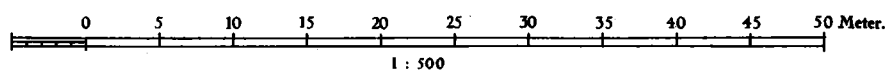
Fig. 40.
Sigillum Petri dei gratia episcopi
Roskildensis.

GJORSLEV

VEST — WEST

ØST — EAST

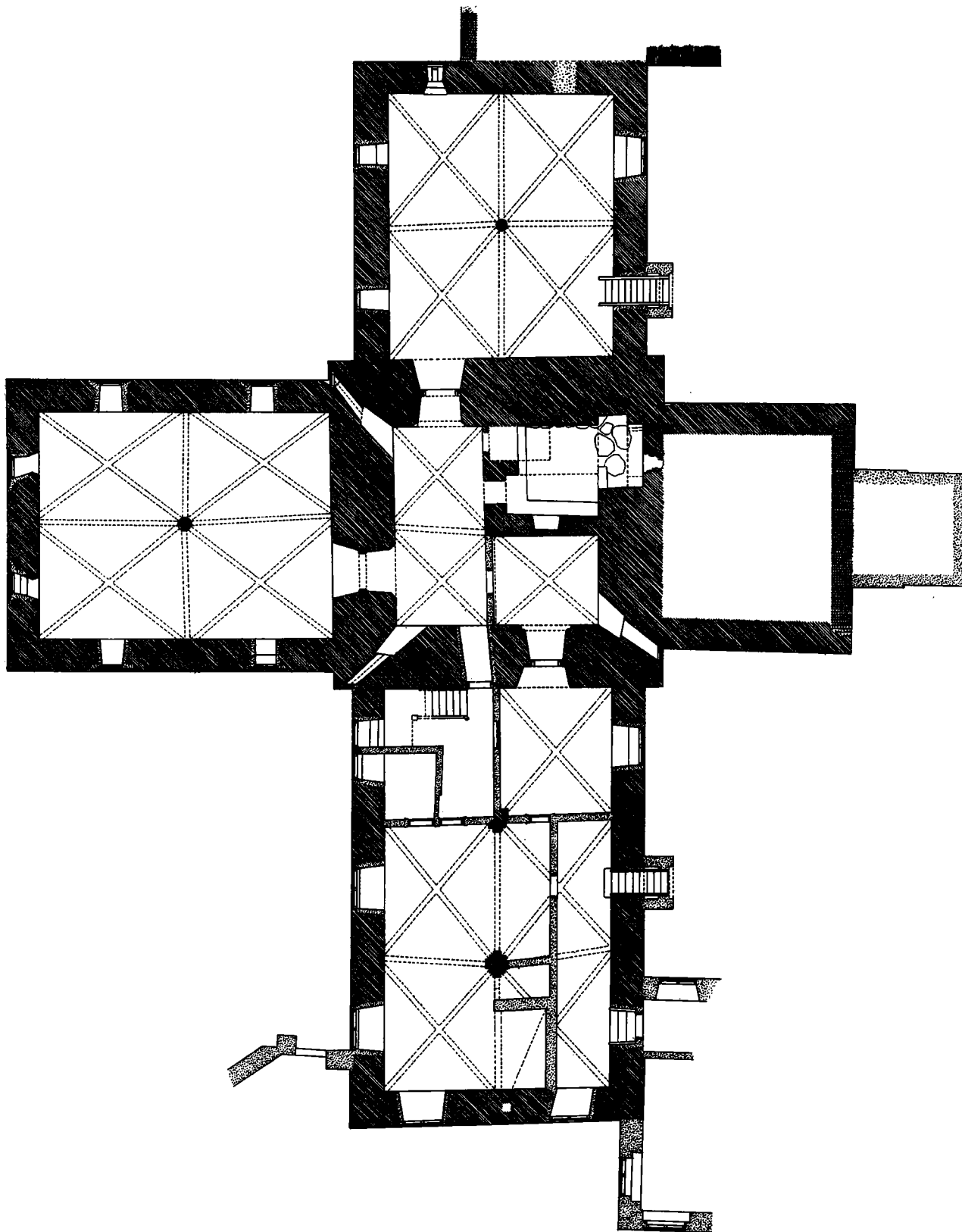
OVERSIGTSPLAN

PLAN OF SITE

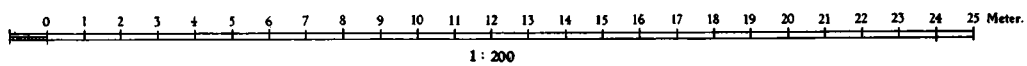

GJORSLEV

NORD—NORTH

SYD—SOUTH

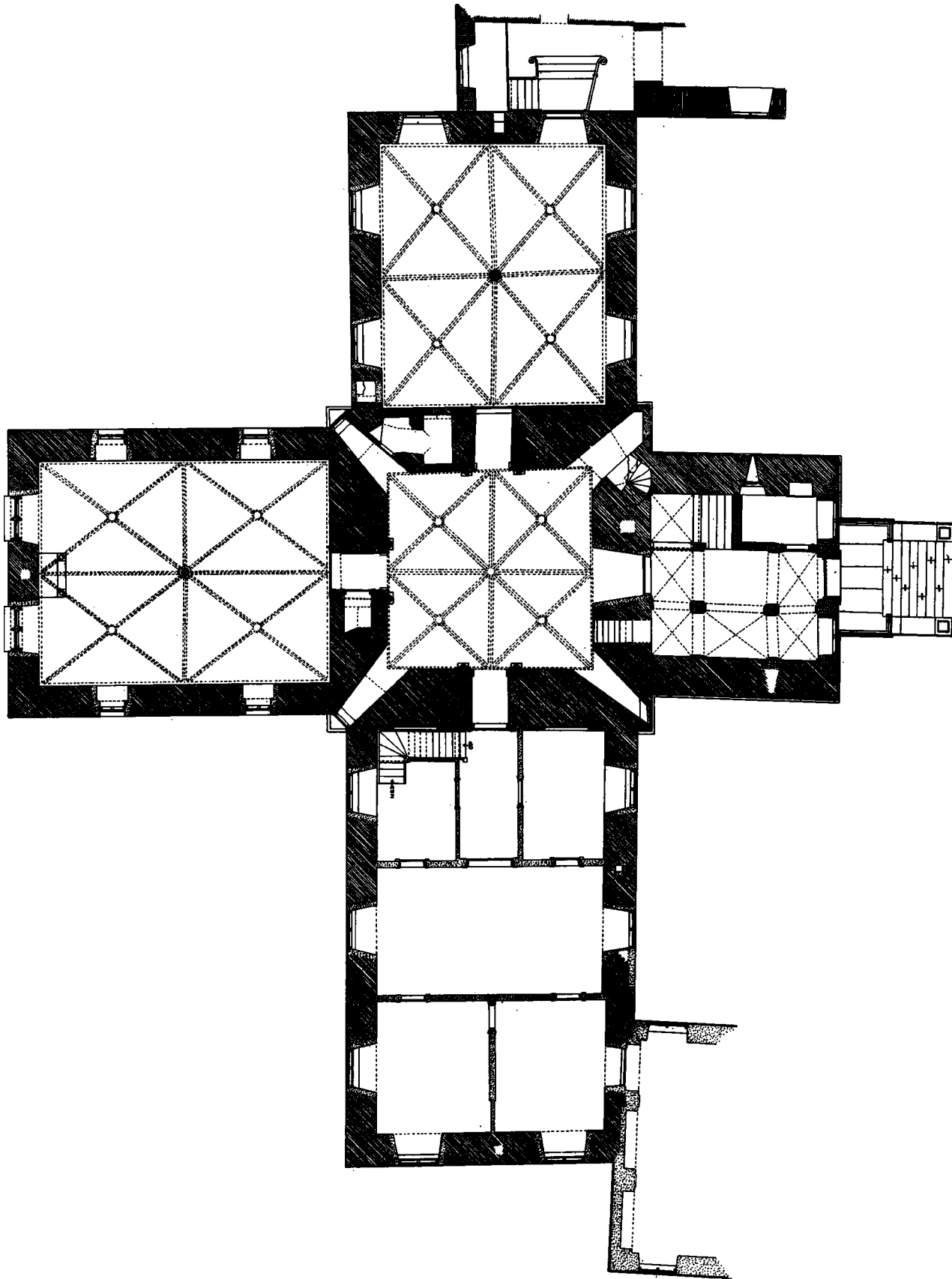

KÆLDERPLAN

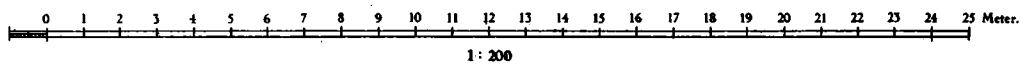
PLAN OF GROUND FLOOR

GJORSLEV

NORD—NORTH

SYD—SOUTH

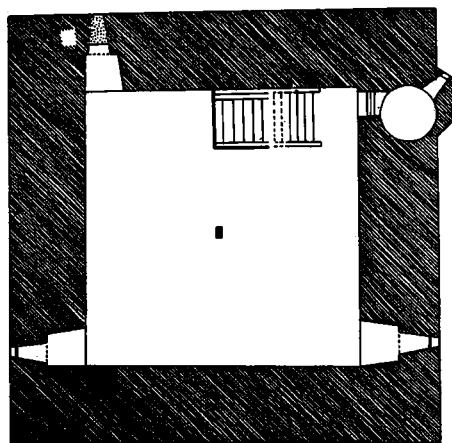

STUEPLAN

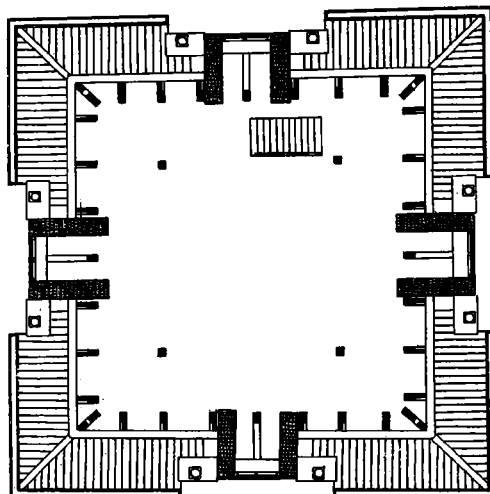
PLAN OF PRINCIPAL FLOOR

GJORSLEV

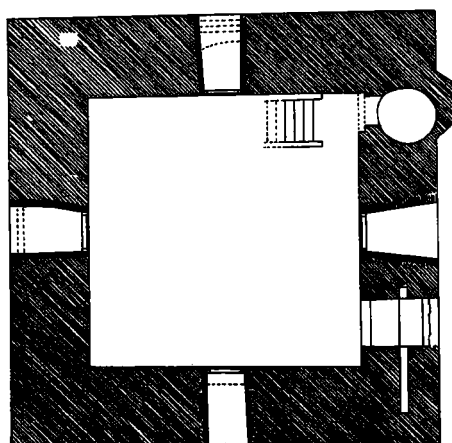
NORD—NORTH

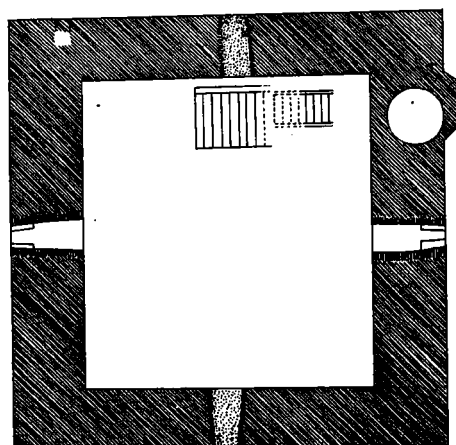
5. STOKVÆRK

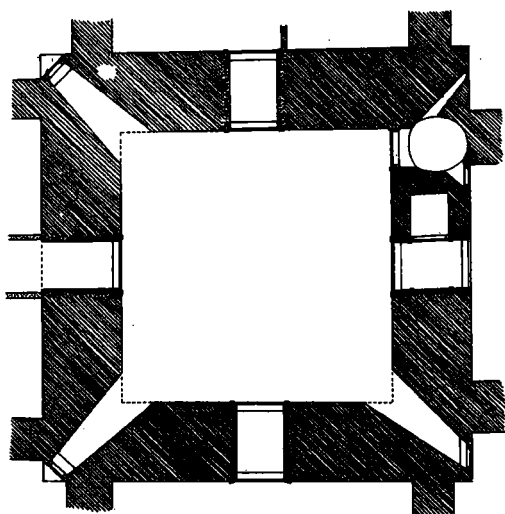
8. STOKVÆRK

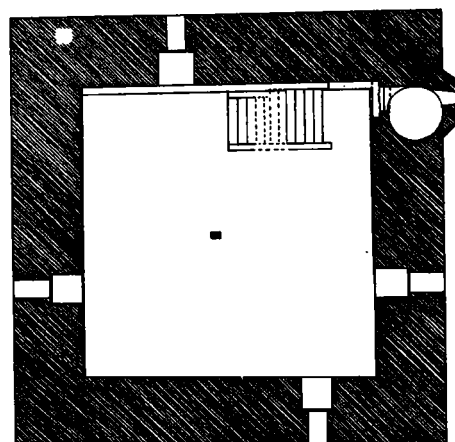
4. STOKVÆRK

7. STOKVÆRK

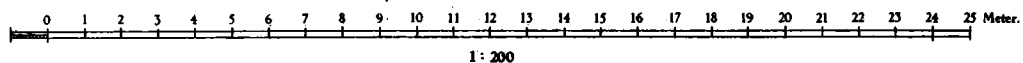

3. STOKVÆRK

6. STOKVÆRK

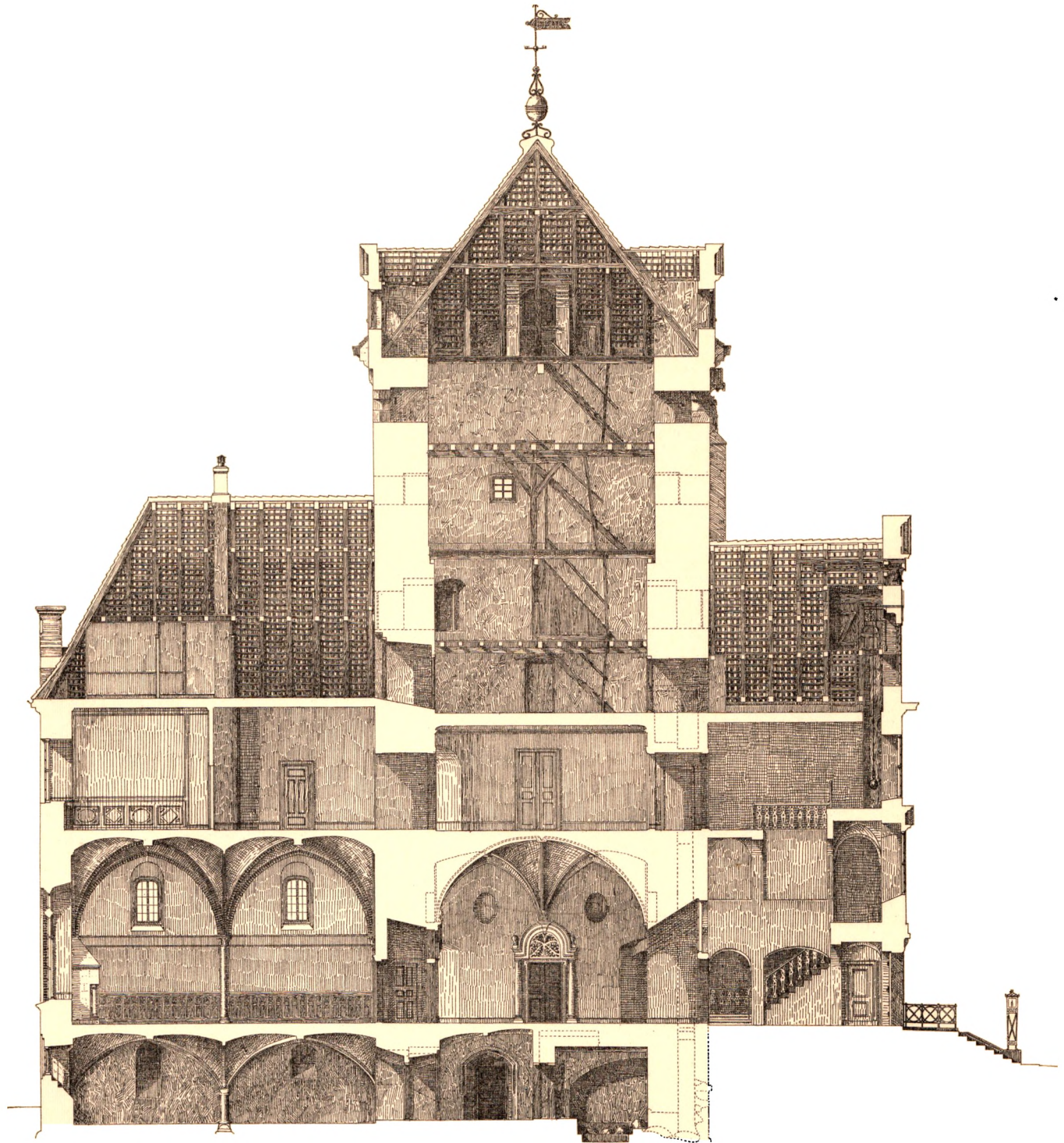
SYD—SOUTH

PLANER AF TAARNETS ØVRE STOKVÆRK

UPPER PLANS OF TOWER

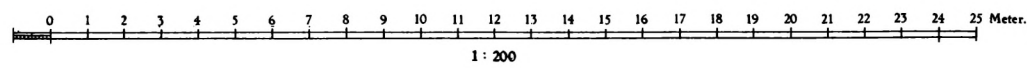
GJORSLEV

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 Meter.
1 : 200

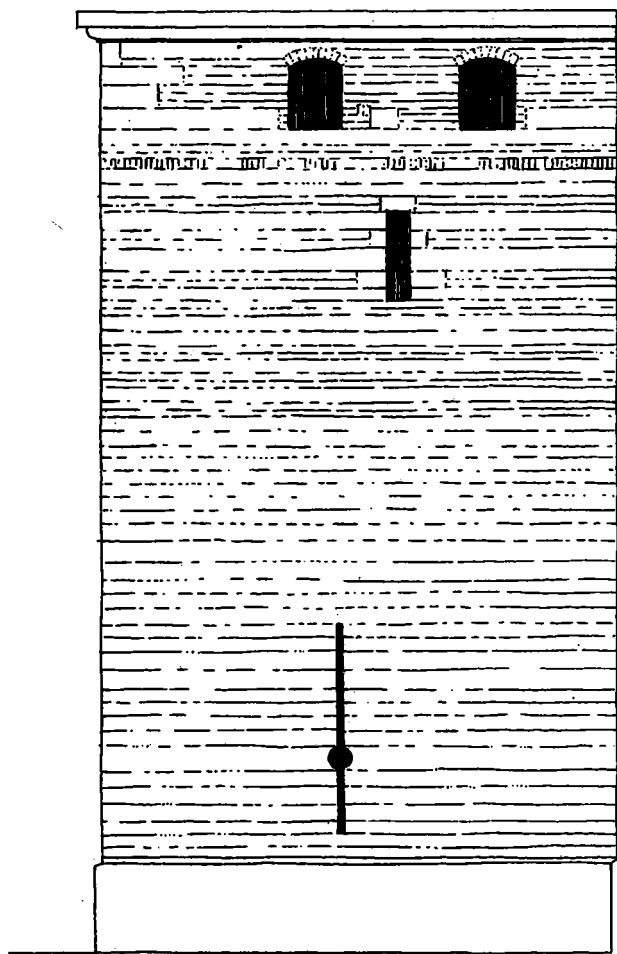
SNIT VEST—ØST

SECTION WEST—EAST

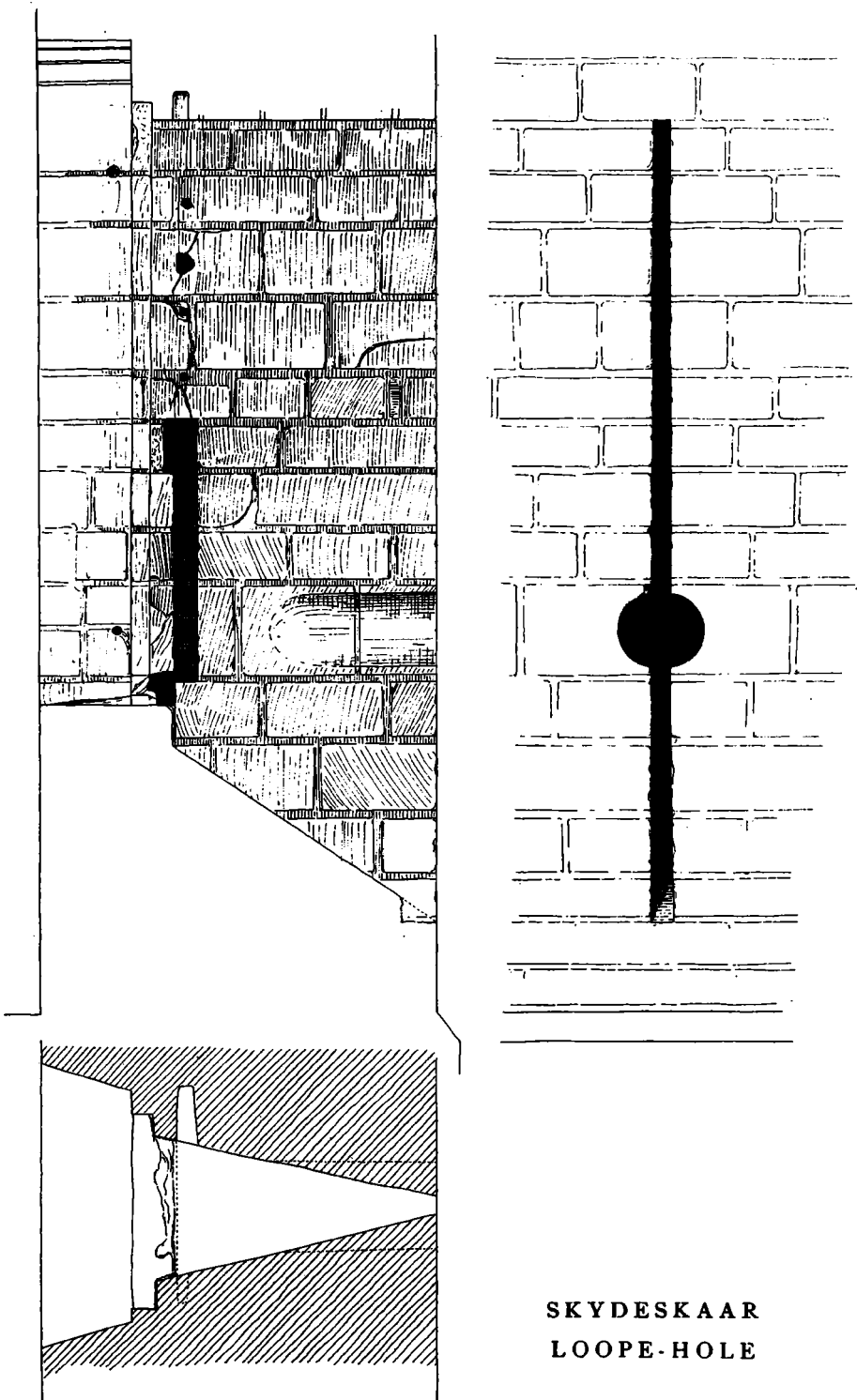

ØSTFACADE

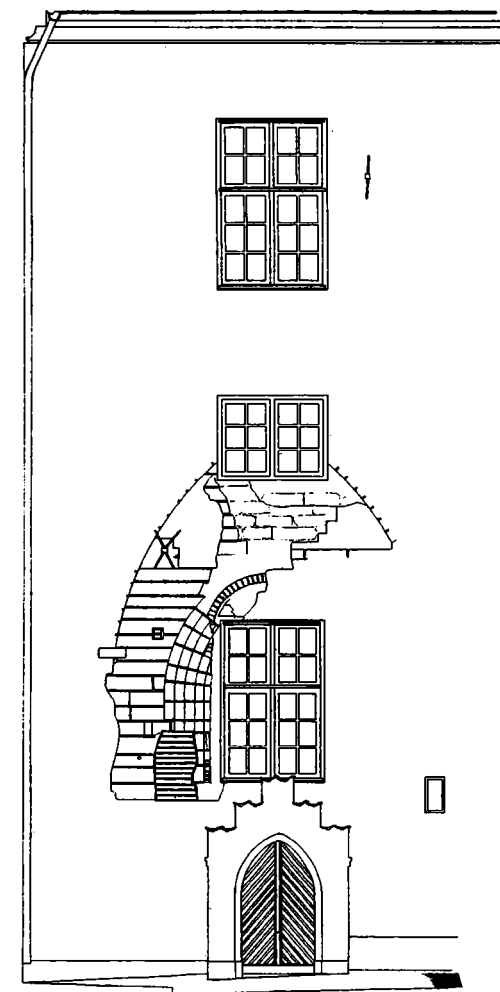
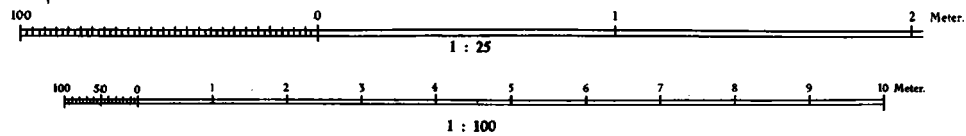
EAST ELEVATION

ØSTRE KORSARMS NORDMUR
EAST CROSS-WING, NORTH WALL

SKYDESKAAR
LOOPE-HOLE

VINDUE I SØNDRE KORSARM
WINDOW IN SOUTH CROSS-WING

